

T.C.

**BURSA ULUDAĞ ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
MANEVİ DANIŞMANLIK VE REHBERLİK
(DİSİPLİNLERARASI) ANABİLİM DALI
MANEVİ DANIŞMANLIK VE REHBERLİK
(DİSİPLİNLERARASI) BİLİMDALI**

**AİLEYE YÖNELİK MANEVİ DESTEK HİZMETLERİNİN AİLE
VE DİNİ REHBERLİK BÜROSU PERSONELİ TARAFINDAN
DEĞERLENDİRİLMESİ**

(YÜKSEK LİSANS TEZİ)

Sena SÖYLEV

BURSA – 2023

T.C.

**BURSA ULUDAĞ ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
MANEVİ DANIŞMANLIK VE REHBERLİK
(DİSİPLİNLERARASI) ANABİLİM DALI
MANEVİ DANIŞMANLIK VE REHBERLİK
(DİSİPLİNLERARASI) BİLİMDALI**

**AİLEYE YÖNELİK MANEVİ DESTEK HİZMETLERİNİN AİLE
VE DİNİ REHBERLİK BÜROSU PERSONELİ TARAFINDAN
DEĞERLENDİRİLMESİ**

(YÜKSEK LİSANS TEZİ)

Sena SÖYLEV

**Danışman:
Prof. Dr. İbrahim GÜRSES**

BURSA – 2023

TEZ ONAY SAYFASI

T.C.

BURSA ULUDAĞ ÜNİVERSİTESİ

SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ MÜDÜRLÜĞÜNE

Manevi Danışmanlık ve Rehberlik (Disiplinlerarası) Anabilim, Manevi Danışmanlık ve Rehberlik (Disiplinlerarası) Dalı'nda 702031019 numaralı Sena Söylev'in hazırladığı "Aileye Yönelik Manevi Destek Hizmetlerinin Aile ve Dini Rehberlik Bürosu Personeli Tarafından Değerlendirilmesi" konulu Yüksek Lisans ile ilgili tez savunma sınavı, .../.../... günü -saatleri arasında yapılmış, sorulan sorulara alınan cevaplar sonunda adayın tezinin (başarılı/başarısız) olduğuna (oybirliği/oy çokluğu) ile karar verilmiştir.

Tez Danışmanı ve Sınav

Komisyonu Başkanı

Prof. Dr. İbrahim GÜRSES

Bursa Uludağ Üniversitesi

Üye

Doç. Dr. Mustafa Naci KULA

Bursa Uludağ Üniversitesi

Üye

Doç. Dr. Ömer Faruk ERDOĞAN

Dumlupınar Üniversitesi

02/08/2023

SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
YÜKSEK LİSANS İNTİHAL YAZILIM RAPORU
BURSA ULUDAĞ ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
MANEVİ DANIŞMANLIK VE REHBERLİK ANABİLİM DALI BAŞKANLIĞI'NA

Tarih: 04/07/2023

Tez Başlığı / Konusu: “Aileye Yönelik Manevi Destek Hizmetlerinin Aile ve Dini Rehberlik Bürosu Personeli Tarafından Değerlendirilmesi”

Yukarıda başlığı gösterilen tez çalışmamın a) Kapak sayfası, b) Giriş, c) Ana bölümler ve d) Sonuç kısımlarından oluşan toplam 129 sayfalık kısmına ilişkin, 04/07/2023 tarihinde şahsım tarafından *Turnitin* adlı intihal tespit programından (Turnitin)* aşağıda belirtilen filtrelemeler uygulanarak alınmış olan özgünlük raporuna göre, tezimin benzerlik oranı %7’tür.

Uygulanan filtrelemeler:

- 1- Kaynakça hariç
- 2- Alıntılar dahil
- 3- 5 kelimeden daha az örtüşme içeren metin kısımları hariç

Bursa Uludağ Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Tez Çalışması Özgünlük Raporu Alınması ve Kullanılması Uygulama Esasları’nı inceledim ve bu Uygulama Esasları’nda belirtilen azami benzerlik oranlarına göre tez çalışmamın herhangi bir intihal içermediğini; aksinin tespit edileceği muhtemel durumda doğabilecek her türlü hukuki sorumluluğu kabul ettiğimi ve yukarıda vermiş olduğum bilgilerin doğru olduğunu beyan ederim.

Gereğini saygılarımla arz ederim.

Tarih ve İmza

04/07//2023

Adı Soyadı:	SENA SÖYLEV
Öğrenci No:	702031019
Anabilim Dalı:	Manevi Danışmanlık ve Rehberlik (Disiplinlerarası)
Programı:	Manevi Danışmanlık ve Rehberlik (Disiplinlerarası)
Statüsü:	☒ Y.Lisans ☐ Doktora

Danışman
Prof. Dr. İbrahim GÜRSES

YEMİN METNİ

Yüksek Lisans tezi olarak sunduğum “Aileye Yönelik Manevi Destek Hizmetlerinin Aile ve Dini Rehberlik Bürosu Personeli Tarafından Değerlendirilmesi” adlı çalışmanın bilimsel araştırma, yazma ve etik kurallarına uygun olarak tarafımdan yazıldığına ve tezde yapılan bütün alıntıların kaynaklarının usulüne uygun olarak gösterildiğine, tezimde intihal ürünü cümle veya paragraflar bulunmadığına şerefim üzerine yemin ederim.

Tarih ve İmza

02/08/2023

Adı Soyadı : Sena Söylev

Öğrenci No : 702031019

Anabilim Dalı : Manevi Danışmanlık ve Rehberlik (Disiplinlerarası)

Programı : Manevi Danışmanlık ve Rehberlik (Disiplinlerarası)

Tezin Türü : Yüksek Lisans

ÖZET

Yazar Adı Soyadı : Sena SÖYLEV
Üniversite : Uludağ Üniversitesi
Enstitü : Sosyal Bilimler Enstitüsü
Anabilim Dalı : Manevi Danışmanlık ve Rehberlik (Disiplinlerarası)
Bilim Dalı : Manevi Danışmanlık ve Rehberlik (Disiplinlerarası)
Tezin Niteliği : Yüksek Lisans
Mezuniyet Tarihi :
Tez Danışmanı : Prof. Dr. İbrahim GÜRSER

AİLEYE YÖNELİK MANEVİ DESTEK HİZMETLERİNİN AİLE VE DİNİ REHBERLİK BÜROSU PERSONELİ TARAFINDAN DEĞERLENDİRİLMESİ

Bu araştırma, manevi destek hizmetleri sunan Aile ve Dini Rehberlik Bürosu (ADRB) personeli ile gerçekleştirilmiştir. Bu açıdan ADRB personelinin dini ve danışmanlık bilgi ve becerileri, manevi danışmanlık ve rehberlik eğitim durumları, sorun sağaltma ve manevi destek hizmeti sunarken kullanılan teknik, yöntem ve yaklaşımları, manevi destek sürecinde zorlanılan yerler ile aileye yönelik sunulan manevi destek hizmetlerinin ilgili personel tarafından değerlendirmeleri analiz edilmiştir. Bu araştırmayla manevi danışmanlık hizmeti personelin tutum, davranış ve değerlendirmelerinden edinilen bulgular aracılığıyla ADRB’lerde sunulan manevi destek hizmetlerine katkıda bulunması düşünülmektedir. Bu araştırma ile ADRB’deki manevi destek hizmetleri kapsamında personelin dini ve danışmanlık yeterlilikleri, kişisel özellikleri, müdahale ve uygulamalarda kullanılan yöntem, teknik ve yaklaşımlar, alınan eğitimler, zorlanılan konular gibi temalar katılımcıların değerlendirmelerinin ortaya konulması amaçlanmaktadır. Araştırmada nitel araştırma yöntemi ile fenomenolojik yaklaşımdan yararlanılmıştır. Kütahya İl Müftülüğü Aile ve Dini Rehberlik Bürosu personeli olan 12 katılımcıyla yarı yapılandırılmış görüşme formu ile görüşmeler gerçekleştirilmiş, veriler nitel veri analizi programı olan MAXQDA 2022 kullanılarak analiz edilmiştir. ADRB personelinin yeterli dini eğitim ve tecrübe sahibi hissetmelerine karşı danışmanlık eğitim ve becerilerinde yetersiz hissettikleri, müdahale ve uygulama tekniklerinde dua, zikir gibi dini argümanların yanı sıra soru cevap, etkin dinleme ve bibliyoterapi gibi yöntem ve teknikleri kullandıkları, geliştirilen projelerle toplu görüşmeler gerçekleştirdikleri, aile içi iletişimsizlik, hurafeler ve çarpık ilişkiler konularında zorlandıkları sonuçlarına ulaşılmıştır.

Anahtar Kelimeler:

Aile, Aile ve Dini Rehberlik Büroları, Manevi Destek, Manevi Danışmanlık ve
Rehberlik

ABSTRACT

Name & Surname : Sena SÖYLEV
University : Bursa Uludağ University
Institute : Social Science Institute
Field : Spiritual Counseling and Guidance(Interdisciplinary)
Subfield : Spiritual Counseling and Guidance(Interdisciplinary)
Degree Award : Yüksek Lisans
Date of Degree Awarded :
Supervisor : Prof. Dr. İbrahim GÜRSES

EVALUATION OF SPIRITUAL SUPPORT SERVICES FOR FAMILY BY FAMILY AND RELIGIOUS GUIDANCE OFFICE STAFF

This research was carried out with the staff of Family and Religious Guidance Office (ADRB), which provides moral support services. In this respect, ADRB personnel's religious and counseling knowledge and skills, spiritual counseling and guidance education status, techniques, methods and approaches used while providing problem-solving and spiritual support services, places where they have difficulty in the moral support process, and the evaluations of the moral support services offered to the family by the personnel were analyzed. With this research, it is thought to contribute to the moral support services offered in ADRBs through the findings obtained from the attitudes, behaviors and evaluations of staff providing spiritual counseling services personnel. With this research, it is aimed to reveal the evaluations of personnel under themes such as religious and counseling competencies, personal characteristics, methods, techniques and approaches used in interventions and practices, training received, and difficult issues within the scope of moral support services in ADRB. Qualitative research method and phenomenological approach were used in the research. Semi-structured interview form was conducted with 12 participants, who are staff of Kütahya Provincial Mufti's Family and Religious Guidance Office, and the data were analyzed using MAXQDA 2022, a qualitative data analysis program. It has been concluded that ADRB personnel feel inadequate in counseling training and skills, although they feel they have sufficient religious education and experience, they use methods and techniques such as question-answer, active listening and bibliotherapy as well as religious arguments such as prayer and dhikr in intervention and practice techniques, and they hold collective meetings with the developed projects and they have difficulties in terms of lack of communication within the family, superstitions and distorted relations.

Keywords:

Family, Family and Religious Guidance Office, Spiritual Support, Spiritual Counseling and Guidance

ÖN SÖZ

Aile, toplumun özünü oluşturmaktadır. Aile içinde oluşabilecek sıkıntı ve sorunların giderilmesi, sağlıklı bir toplum inşası için büyük önem arz etmektedir. Bu açıdan aileye sunulan manevi destek hizmetlerine ilgi ve talep artmıştır. Aile ve dini rehberlik bürolarının, ailelerin soru ve sorunları bağlamında etkinliklerinde de artış kaçınılmaz hale gelmiştir. Bütün bunların yanında aile içi sorunlara karşı aile ve dini rehberlik bürosu personeli, hizmetleri ve uygulamaları hakkında bilimsel araştırmalara ihtiyaç duyulduğu gözlemlenmiştir. Araştırmanın literatüre önemli katkılar sağlayacağı umut edilmektedir.

Araştırmanın çalışma grubunu oluşturan Kütahya İl Müftülüğü Aile ve Dini Rehberlik Merkezi personeline, Müftü ve Müftü Yardımcısı hocalarıma bu çalışmanın ortaya çıkmasındaki desteklerinden dolayı teşekkür ederim.

Tez sürecinde her türlü desteğiyle bana rehberlik eden tez danışman hocam Prof. Dr. İbrahim GÜRSES'e sonsuz teşekkürlerimi sunarım. Yine bütün eğitim hayatım boyunca yanımda olan ve desteklerini hiçbir zaman esirgemeyen saygıdeğer babam Doç. Dr. Ömer Faruk SÖYLEV'e, kıymetli annem Yasemin SÖYLEV'e ve sevgili kardeşlerim Sema, Ahmet Furkan ve Zeynep'e teşekkür ederim.

SENA SÖYLEV
BURSA/2023

İÇİNDEKİLER

TEZ ONAY SAYFASI.....	iii
YÜKSEK LİSANS İNTİHAL YAZILIM RAPORU	iv
YEMİN METNİ	v
ÖZET.....	vi
ABSTRACT	vii
ÖN SÖZ.....	viii
İÇİNDEKİLER	ix
ŞEKİLLER	xiv
TABLolar	xv
KISALTMALAR	xvi
GİRİŞ	1
1. Araştırmanın Konusu	1
2. Araştırmanın Amacı	2
3. Araştırmanın Önemi	3
4. Araştırmanın Sayıltıları	5
5. Araştırmanın Sınırlılıkları	5
6. Daha Önce Yapılan Çalışmalar	5

BİRİNCİ BÖLÜM

KAVRAMSAL ÇERÇEVE

1.1. Aile, Din ve Manevi Rehberlik	14
1.1.1. Kurum Olarak Aile.....	14
1.1.2. Din ve Aile	17
1.1.3. Manevi Rehberlik ve Aile	19
1.2. Aileye Yönelik Manevi Destek Süreç, Beceri ve Teknikleri	26
1.2.1. Manevi Destek Süreçleri	27

1.2.1.1. Tanıma Aşaması	27
1.2.1.2. Açıklama Aşaması.....	29
1.2.1.3. Pekiştirme Aşaması	29
1.2.2. Manevi Destek Becerileri.....	30
1.2.3. Manevi Destek Araç ve Teknikleri	34
1.2.3.1. Sözel Olmayan Tepkiler	34
1.2.3.2. Etkin Dinleme.....	35
1.2.3.3. Soru Sorma ve Konuşmaya Davet.....	36
1.2.3.4. İlgilenme.....	36
1.2.3.5. Yansıtma.....	37
1.2.3.6. Yorumlama	37
1.2.3.7. Dini Argümanlar.....	37
1.3. Aile ve Dini Rehberlik Büroları	40
1.3.1. Aile ve Dini Rehberlik Bürolarının Amacı	41
1.3.2. Aile ve Dini Rehberlik Bürolarının Görev ve Hizmetleri.....	43

İKİNCİ BÖLÜM

YÖNTEM

1.4. Araştırmanın Deseni	48
1.5. Araştırmanın Çalışma Grubu.....	49
1.6. Araştırma Verilerinin Toplanması.....	52
1.7. Araştırma Verilerinin Analizi.....	53

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

BULGULAR

1.8. Manevi Danışmanın Danışmanlık Yeterliği Durumu.....	55
1.8.1. Gelişime Açık.....	56
1.8.2. Yetersiz	57
1.8.3. Yeterli.....	58
1.9. Manevi Danışmanda Olması Gereken Özellikler.....	59
1.9.1. İşini Severek Yapma	59

1.9.2.	Objektif Olma.....	60
1.9.3.	Sabırlı Olma	60
1.9.4.	Güler Yüzlü Olma	60
1.9.5.	Tanıma.....	60
1.9.6.	Güçlü İletişim Becerileri	61
1.9.7.	Empati Kurabilme	62
1.10.	Manevi Danışmanın Dini Yeterlik Durumu	63
1.10.1.	Gelişime Açık.....	63
1.10.2.	Yetersiz	64
1.10.3.	Yeterli.....	65
1.11.	Manevi Danışmanlık Uygulamaları	66
1.11.1.	Toplu Görüşmeler	66
1.11.2.	Projeler	67
1.11.3.	Personel Eğitimleri.....	68
1.11.4.	Bire Bir Görüşmeler	68
1.12.	Sorun Sağaltma Teknikleri.....	70
1.12.1.	Sosyal Çevre Oluşturma.....	71
1.12.2.	Psikolojik Tutumlar.....	71
1.12.2.1.	Soru Cevap	72
1.12.2.2.	Bibliyoterapi	72
1.12.2.3.	Olumlu Kabul	73
1.12.2.4.	Etkin Dinleme.....	73
1.12.3.	Dini Argümanlar	74
1.12.3.1.	Zikir	74
1.12.3.2.	Dini Telkin	74
1.12.3.3.	Hadis.....	75
1.12.3.4.	Ayet	76
1.12.3.5.	Dua	76
1.13.	Görüşme Tekrarları	77
1.13.1.	1-2 görüşme.....	77
1.13.2.	İhtiyaca Binaen.....	78
1.14.	Müdahale Teknikleri	80

1.14.1. Motivasyonel Görüşme	81
1.14.2. Yüzleştirme	82
1.14.3. Etkin Dinleme	83
1.15. Psikolojik Danışmanlık, İlke ve Teknikleri Dersi	84
1.15.1. Dersi Almamış	85
1.15.2. Dersi Almış	85
1.16. Olumsuz Dini Başa Çıkma ve Danışmanlık	86
1.16.1. Etkili Kitle	87
1.16.1.1. Kanser Hastası veya Yakını	87
1.16.1.2. İflas Eden	88
1.16.1.3. İtikadi Sorun Yaşayan Gençler	88
1.16.1.4. Aldatılan Eş	88
1.16.1.5. İntihara Meyilli veya Yakını	88
1.16.1.6. Depremzede veya Yakını	88
1.16.1.7. Kazazede veya Yakını	88
1.16.1.8. Dezavantajlı Kadınlar	89
1.16.2. Sonuç	89
1.16.2.1. Olumlu Dini Başa Çıkma Haline Evrilen	89
1.16.2.2. Olumsuz Dini Başa Çıkma Halini Dönüştürebilen	90
1.16.2.3. Olumsuz Dini Başa Çıkma Hali Devam Eden	91
1.17. Farklı Uzmanlara Yönlendirme	92
1.17.1. Bilgi Yok ve Yönlendirme Gerçekleştirilmemiş	92
1.17.2. Bilgi Var ve Yönlendirme Gerçekleştirilmiş	93
1.18. Aile İçi Problemlerde Zorlanılan Konular	97
1.18.1. “Benim Yerimde Siz Olsaydınız Ne Yapardınız?”	97
1.18.2. Dini Obsesyon	98
1.18.3. Danışanın Problemlerle Yüzleşmemesi	98
1.18.4. Aldatılma ve Çarpık İlişkiler	98
1.18.5. Boşanma	99
1.18.6. Deizm	100
1.18.7. Aile İçi İletişimsizlik	100
1.18.8. Hurafeler	101

ANALİZ VE YORUMLAR.....	103
SONUÇ VE ÖNERİLER.....	114
KAYNAKÇA	117
EKLER.....	125
EK 1. Bursa Uludağ Üniversitesi Sosyal Bilimler Etik Kurulu Raporu.....	125
EK 2. Uygulama İzin Onayı	126
EK 3. Yarı Yapılandırılmış Görüşme Formu	128

ŞEKİLLER

Şekil 1 Manevi Danışmanın Danışmanlık Yeterliği Temasına İlişkin Model	55
Şekil 2 Manevi Danışmanda Olması Gereken Özellikler Temasına İlişkin Model	59
Şekil 3 Manevi Danışmanın Dini Yeterlik Durumu Temasına İlişkin Model	63
Şekil 4 Manevi Danışmanlık Uygulamaları Temasına İlişkin Model.....	66
Şekil 5 Manevi Danışmanların Sorun Sağaltma Teknikleri Temasına İlişkin Model	70
Şekil 6 Psikolojik Tutumlar Koduna İlişkin Model	71
Şekil 7 Dini Argümanlar Koduna İlişkin Model.....	74
Şekil 8 Manevi Danışmanların Görüşme Tekrarları Temasına İlişkin Model.....	77
Şekil 9 Manevi Danışmanların Müdahale Teknikleri Temasına İlişkin Model.....	80
Şekil 10 Manevi Danışmanların Psikolojik Danışmanlık İlke ve Teknikleri Dersi Temasına İlişkin Model	84
Şekil 11 Olumsuz Dini Başa Çıkma ve Danışmanlık Temasına İlişkin Model	86
Şekil 12 Etkili Kitle Koduna İlişkin Model	87
Şekil 13 Sonuç Koduna İlişkin Model	89
Şekil 14 Farklı Uzmanlara Yönlendirme Temasına İlişkin Model	92
Şekil 15 Aile İçi Problemlerde Zorlanılan Konular Temasına İlişkin Model.....	97

TABLÖLAR

Tablo 1 Katılımcıların Kişisel Demografik Bilgileri	50
Tablo 2 Katılımcıların Mesleki Demografik Bilgileri	51

KISALTMALAR

ADRB	: Aile ve Dini Rehberlik Bürosu
Akt.	: Aktaran
B.	: Baskı
C.	: Cilt
�ev.	: Çeviren
ÇİM	: �ocuk İzleme Merkezi
Ed.	: Editör
KYK	: Kredi Yurtlar Kurumu
LGBT	: E�cinsel hakların mücadelesinde bir araya gelen topluluk
MDR	: Manevi Danışmanlık ve Rehberlik
RAM	: Rehberlik ve Araştırma Merkezi
S.	: Sayfa
Sav.	: Sallallahu aleyhi ve sellem
YEDAM	: Yeşilay Danışmanlık Merkezi

GİRİŞ

1. Araştırmanın Konusu

Toplum yapısının en önemli yapı taşı ailedir. İnsanların dünyaya gelişinden itibaren onların fiziksel, duygusal, zihinsel, sosyal, kültürel ve ahlaki gelişimlerini sağlıklı bir şekilde tamamlayabilmelerinde, kendilerini gerçekleştirebilmelerinde, sosyalleşerek toplumlumla bütünleşebilmelerinde en güçlü destek ve en geniş imkânlar aile kurumu tarafından sağlanmaktadır. Aile, bireyleşme ve toplumsallaşma temellerinin atılması, birey ve toplum arasında bir köprü olması yönüyle sadece gelişim çağındaki bireyler için değil hangi yaşta olursa olsun herkes için vazgeçilemezdir. Bununla birlikte günümüzde, ailelerin yaşadığı sorunlar ve zorluklar giderek arttığı gözlenmektedir. Aile, bir taraftan ekonomik zorluklar, aile içi rollerde uyumsuzluk ve iletişim problemleri gibi birden fazla ve birbirleriyle iç içe geçmiş karmaşık nedenlerin diğer taraftan aile kurumuna gerek olmadığı ve ortadan kaldırılması gerektiği tezini ileri süren feminizm gibi fikri akımların yanında LGBT gibi sosyal baskı gruplarının tehdidi altında olduğu gözlemlenmektedir.¹ Bu nedenle aile problemlerinin ortaya çıkması ve artmasında her ailelerde farklı etkenlerin etkili olabildiği söylenebilir. Nedenleri ne olursa olsun ailede artarak yaşanan bu sorun ve çatışmaların meydana getirdiği yükün etkisi sadece aile bireyleriyle sınırlı kalmamakta ve zamanla temelini oluşturduğu toplumun geneline yayılmaktadır. Dolayısıyla gücü kaybolmuş ve bütünlüğü dağılmış gibi görünen ailenin toplum bünyesinde çoğalmasına koşut olarak da toplumda çözümler, sosyal çöküntüler ve dağılmalar baş göstermekte olduğu düşünülmektedir.

Bu noktada, ailenin korunması ve güçlendirilmesi ile ilgili alınan tedbirler ve yapılan çalışmalar içinde ailelere yönelik manevi destek hizmetleri büyük önem arz edeceği görülmektedir. Manevi destek hizmetleri, ailelerin yaşadığı sorunlarla başa çıkmalarına yardımcı olmakta ve ailelerin sağlıklı bir şekilde bir arada yaşayabilmelerini desteklemektedir. Ailenin güçlü kalması, rol ve fonksiyonlarını sağlıklı bir şekilde

¹ Filiz Acur Özdemir, *Feminist Yaklaşımın Kadınların Gözünden Değerlendirilmesi Bursa Örneği* (Dumlupınar Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Yüksek Lisans, 2018), 43; Deniz Güler - Nazmi Ulutak, “Aile Kavramının Tarihsel Gelişimi ve Türk Toplum Yaşantısında Aile”, *Kurgu* 11/1 (01 Ocak 1993), 51; Sevgi Adak, “Aile Dışında Hayat Var mı? Bir Kampanyanın Ardından”, *Başka Bir Aile Anlayışı Mümkün mü?* (Alternatif Aile Modelleri, İstanbul: Heinrich Böll Stiftung Derneği Türkiye Temsilciliği, 2013), 166.

yerine getirebilmesi için farklı kurumlar ve kuruluşlar görev yapmaktadır. Bu kurumlardan biri de anayasal bir kuruluş olan Diyanet İşleri Başkanlığına bağlı olarak faaliyet yürüten Aile ve Dini Rehberlik Büroları/Merkezleri (ADRB)dir. ADRB'ler, ailelere yönelik manevi destek hizmetleri sunmakta ve ailelerin yaşadığı sorunlarla başa çıkma çabalarına dinî, ahlâkî, sosyal ve manevî yollardan destek olmaktadır. Bu hizmetler, genellikle ilgili alanlarda eğitimi bulunan uzman personel tarafından sunulmaktadır. Ancak, aileye yönelik manevi yardım ve destek faaliyetlerin etkili bir şekilde sunulabilmesi için mevcut deneyim ve hizmetlerin değerlendirmesi de oldukça önemlidir. Aileye yönelik manevi destek hizmetlerinin ADRB personeli görüşlerine başvurarak incelenmesi bu araştırmanın temel problemidir.

Bu tezde ADRB personelinin aileye yönelik manevi destek sunumlarının incelemeyi konu edinmiştir. Ailenin önemine ve günümüzde karşı karşıya olduğu sorunlara değinilerek, ailelere yönelik manevi destek hizmetlerinin değerine vurgu yapılmıştır. Ayrıca, Aile ve Dini Rehberlik Bürosu'nun kuruluş amacı ve sunmuş olduğu hizmetler hakkında bilgi verilmektedir. Çalışmanın ampirik araştırma kısmında ise ADRB personelinin sunmuş olduğu hizmetler hakkında çeşitli alanlardaki değerlendirmelerine odaklanılıp ADRB'de verilen aileye yönelik manevi destek hizmetlerinin mevcut durumu, güçlü ve zayıf yönleri ve geliştirilebilir alanları araştırılmıştır.

2. Araştırmanın Amacı

Bu çalışma, temel olarak ADRB personelinin yürütmüş olduğu kendi hizmetleriyle ilgili görüş ve değerlendirmelerinin tespit edilmesini amaçlamaktadır. Bu doğrultuda araştırmanın öncelikli amacı, personelin kişisel özellik, yeterlilik, teknik, eğitim, deneyim ve zorlanılan konular gibi hizmeti etkilediği düşünülen nitelik ve tecrübeleri hakkındaki düşüncelerini ifade eden içerik ve yaklaşımların betimsel bir şekilde ortaya konulmasıdır. Bu doğrultuda ADRB personelinin deneyimlerinin ve değerlendirmelerinin manevi danışmanlık ve rehberlik hizmetlerinin gelişimine katkıda bulunacağı düşünülmektedir.

Çalışma ayrıca, Aile ve Dini Rehberlik Bürosu'nun hizmet kalitesini artırmaya ve ailelere daha iyi hizmet vermeye yardımcı olmayı hedeflemektedir. Bu sebeple çalışmamız ailelere yönelik manevi destek uygulamalarını geliştirmeye yardımcı olmak amacıyla hâlihazırda yürütülmekte olan destek programlarının nasıl daha iyi hale getirilebileceği konusunda fikirler geliştirmek hedeflenmektedir. Mevcut programların odaklanması gereken belli noktalar bulunuyor mu veya uygulanan programlardan farklı bir yaklaşım gereksinimi var mı gibi sorulara cevap aranmaktadır. Bu nedenle araştırmamız, yürütülmekte olan hizmetlerden hangilerinin başarılı olduğu ve devam ettirilmesi gerektiği veya hangi hizmetlerde revizyona gidilmesi ya da sonlandırılması gerektiği konularında bilgi üretme amacı da taşımaktadır.

3. Araştırmanın Önemi

Bu tez, Aile ve Dini Rehberlik Bürosu personelinin aileye yönelik manevi destek hizmetlerini ve bu alanda edindikleri tecrübe ve deneyimleri akademik yönden inceleme ve değerlendirmeyi konu edindiğinden, aşağıdaki gerekçeler bakımından özellikle önem arz etmektedir.

Hizmetlerin kurumsallaşma çabasına destek olma: Aileye yönelik manevi destek hizmetleri, aile içi sorunlarla başa çıkmalarıyla ilgili yardım taleplerinde belirgin bir artış yaşanması neticesinde kurumsallaşma sürecine girmiştir. Bu sürecin sağlıklı sürdürülebilmesi ve hizmetlerle hedeflenen amaçlara ulaşılabilmesi, etkililik ve verimliliğin artırılabilmesi için yapılan çalışmaların etki ve sonuçları hakkında geri bildirim alınmasını gerekli kılmaktadır. İşte bu sürece iyi bir kurumsal görü(nü)ş kazanımına katkıları bakımından çalışmamız önemlidir.

Hizmetlerin etkili olup olmadığının belirlenmesi: Bu hizmetlerin gücü, ailelerin ihtiyaçlarını, isteklerini karşılaması ve zorluklara çözüm bulabilmesi ile ölçülebilir. Dolayısıyla bu çalışma, hizmetlerin etkili bir şekilde yayılmasına ve hedeflenen sonuçlara ulaşılmasına yardımcı olması bakımından da önemlidir.

Hizmetlerin kalitesinin artırılması: Aileye yönelik manevi destek hizmetleri, ailelerin manevi ihtiyaçlarını karşılamak için tasarlanmıştır. Kalite ise deneyim ve uzmanlığı hizmet esnasında başarılı bir şekilde ortaya koymak olarak tanımlanır. Bu alışma, hizmetlerin doğrudan kullanımında edinilen deneyim ve uzmanlık seviyelerini artırmak için gereken adımları belirlemeye yardımcı olması bakımından önemlidir.

Hizmetlerin yönetimine katkı sağlama: Sözü edilen hizmetler, genel kamu idaresi içerisinde yer alan Diyanet İşleri Başkanlığına bağlı dini rehberlik bürosu personeli tarafından sunulmaktadır. Bu alışma, verilen hizmetin yönetimi ve bu esnada ortaya çıkan geri bildirimleri ile ilgili objektif bilgiler sağlamayı amaçlamaktadır. Bu bilgiler, hizmetlerin daha etkili ve verimli bir şekilde organize edilmesine yardımcı olabilir. Sonuç olarak bu çalışma, nihai hizmet sunumundaki güçlü ve zayıf yönlerin belirlenmesine yardımcı olması ve gelecekteki hizmetlerin verimini artırmaya yönelik eğitim ihtiyaçlarını tespit etmesi bakımından önem taşımaktadır.

Hizmetlerle ilgili literatürün gelişmesine katkı sağlama: Yapılan hizmetleri değerlendiren literatür ne kadar zengin olursa, aileye yönelik manevi destek hizmetlerinden faydalanmak da o kadar yaygın ve etkin olur. Araştırma sonuçlarının değerlendirilmesine dayanarak, veri toplama, depolama ve hizmetler için gereken değişikliklerin ön görölmesi bakımından da bu çalışma değerlidir.

Sonuç olarak, aileye yönelik manevi destek hizmetlerine ait personel değerlendirmelerinin, hizmet becerilerinde etkili olmaları, kişisel performanslarını artırmaları, ailelere yönelik sorunları izlemeleri ve bu çalışmalardan fayda elde etmelerini sağlaması bakımından önemlidir. Bu nedenle, ADRB personelinin, aileye yönelik manevi destek hizmetlerinin düzenli olarak değerlendirilmesi ve bu hizmetin gelişimi için gereken önlemleri almaları önemlidir.

4. Araştırmanın Sayıtları

Araştırmaya gönüllü olarak katılan ADRB personelinin yarı yapılandırılmış görüşmeler esnasında söyledikleri ifadelerin doğru, samimi ve kendi görüşlerini yansıttığı varsayılmıştır.

5. Araştırmanın Sınırlılıkları

Bu araştırma, çalışmaya gönüllü olarak katılım sağlamayı kabul eden çalışma grubu sınırlıdır.

Deneyim ve değerlendirmeler zamanla değişebileceğinden bu araştırmanın bulguları görüşmelerin yapıldığı zaman ile sınırlıdır.

Sorunlar, beklentiler ve buna bağlı olarak değerlendirmeler bölgeden bölgeye değişebileceğinden bu araştırmanın bulguları araştırmanın yapıldığı bölge olan Kütahya ili ile sınırlıdır.

Araştırmanın bulguları görüşme soruları ve katılımcıların vermiş olduğu anlık cevaplarla sınırlıdır.

6. Daha Önce Yapılan Çalışmalar

Bilimsel araştırmalar daha önceden yapılmış diğer çalışmalardan tamamen bağımsız çalışmalar değildir. Aksine onların daha önceki çalışmaların üzerine bina edilmesi esastır. Bu yüzden çalışmanın başlangıcında araştırma konusuyla ilgili oluşan literatürün incelenmesi amacıyla kimlerin, konunun hangi boyutunu, ne zaman araştırdığı ve hangi yöntemler kullanarak, hangi bulgulara ulaştığının bilinmesi önemlidir. Böyle bir inceleme literatürdeki eksik kalan boşlukları tespit etmek için de gereklidir. Yapılan literatür incelemesinde doğrudan aileye yönelik manevi destek hizmetleri ve ADRB'ler hakkında aşağıdaki araştırmalara rastlanılmıştır.

Konuyla ilgili olarak bugüne kadar tamamlanmış iki doktora çalışması tespit edilmiştir. Kronolojik olarak bunlardan ilki 2015 yılında Din Eğitimi alanında Salih Aybey tarafından Süleyman Demirel Üniversitesinde yapılmıştır. Aynı zamanda zikredilen üniversitenin Bilimsel Araştırma Projeleri Koordinasyon Birimi (BAP) tarafından da desteklenmiş olan bu araştırma “Diyanet İşleri Başkanlığı Aile ve Dini Rehberlik Bürolarına Gelen Soruların Analiz ve Değerlendirilmesi (Ege Bölgesi Örneği)” adını taşımaktadır. Bu araştırmada ADRB’lerin kuruluş amaçlarına uygun hizmet verip vermediklerinin belirlenmesi ve gelen sorulara verilen cevapların din eğitimi açısından değerlendirilmesi amaçlanmaktadır. Araştırma nitel yöntem ve tekniklerine uygun şekilde tasarlanmıştır. Bu kapsamda 2003-2011 yıllarında Ege Bölgesindeki il müftülüklerinin ADRB’lerinde kayda geçirilen iki binden fazla karteksin analizleri yapılmıştır. Araştırma sonucunda ADRB’ler açılış amaçlarıyla uyumlu bulunmuştur. Yanı sıra Türkiye’deki toplumun yapısı bakımından yararlı ancak çeşitli yapısal eksikliklerinin bulunduğu belirlenmiştir. Araştırmada ADRB’lere en fazla boşanma, nikâh/evlilik gibi aileyi ilgilendiren konularda sorular geldiği tespit edilmiştir. Ayrıca araştırmada ADRB personelinin ihtiyaç halinde yönlendirme yapmaları gereken diğer ilgili kurum ve uzmanlarını yeterince tanımadıkları tespit edilmiştir. Çalışmanın sonunda hizmet kalitesinin artırılmasına yönelik önerilere bulunulmuştur.²

Doktora düzeyinde yapılan diğer araştırma ise yine aynı üniversitede 2019 yılında bu kez Din Psikolojisi alanında Suzan Yıldırım tarafından yapılmıştır. Yıldırım, “Yaşanmış Olaylar Bağlamında Dini Danışmanlığa Konu Olan Aile İçi Sorunlar: Bursa ve İzmir Örneği” başlığını taşıyan araştırmasında 2007-2010 yılları arasındaki dönemde İzmir ve Bursa il müftülüklerinin ADRB’lerinde ve fetva defterlerinde kayıt altına alınan aile sorunlarına yönelik soruları araştırmasına konu edinmiştir. Çalışmanın amacı ADRB’lere müracaat ederek sorunlarına çözüm arayan bireylerin bildirdikleri ailevi sorunlarından yola çıkılarak, içinde yaşadığımız toplumun aileye dair sorunlarının çeşitliliğini ve boyutlarını belirlemek ve bu suretle ADRB personeline

² Salih Aybey, *Diyanet İşleri Başkanlığı Aile ve Dini Rehberlik Bürolarına Gelen Soruların Analiz ve Değerlendirilmesi: Ege Bölgesi Örneği* (Süleyman Demirel Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Doktora, 2015).

karşılaşılabilecekleri sorunlar hakkında bilgi ve destek sağlamaktır. Nitel araştırma yönteminin tercih edildiği bu çalışmada elde edilen veriler içerik analizi ve betimsel analiz yöntemleri kullanılarak değerlendirilmiştir. Çalışma sonunda elde edilen en önemli sonuç, oldukça çeşitlilik arz ettiği belirlenen aile ile alakalı sorunların, dini boyutlarının olduğu kadar, psikiyatri ve psikoloji başta olmak üzere insan ve toplum bilimleri ile ilgili diğer alanlarda bilgi ve yeterlik sahibi olunması gerektiğini vurgulamasıdır. Bu çalışmanın sonuçlarına göre danışanlar en çok anne-baba ve çocuk-geç ilişkileri, aile içi şiddet ve geçimsizlik, boşanma ve nikâh hakkında sorular sormuşlardır.³

Ülkemizde doğrudan ADRB'leri araştırma konusu yapan yüksek lisans düzeyinde yapılmış bazı çalışmalar da bulunmaktadır. Bunların ilki 2009 yılında yapılmış olup en son çalışma 2021 yılında tamamlanmıştır. Bu durum son 10-15 yıldır ADRB ile ilgili konuların araştırmacıların yoğun ilgisini çektiğini göstermektedir. Bu çalışmada tespit edilen 11 yüksek lisans araştırması kronoloji takip edilerek değerlendirilecektir.

2009 yılında Esmâ Simav tarafından tamamlanan “Erzurum ve Bursa İl Müftülüklerine Sorulan Sorular Işığında Türkiye’deki Aile Hayatının Sosyolojik Analizi” başlığını taşıyan araştırma Din Sosyolojisi alanında yapılmıştır. Ülkemizdeki aile hayatını ve sorunlarını konu edinen bu çalışmada ülkemizin doğusu ve batısından belirlen iki büyük şehir müftülüklerine 2005-2008 yıllarında yöneltilen aile hakkındaki soruların sosyolojik analizi yapılmıştır. Araştırmanın sonuçları, Türk ailesinde bir çözülmenin varlığının işareti olarak yorumlanmıştır. Ayrıca ailevi konularda müftülüklere en fazla müracaat edenlerin 25-40 yaş aralığındaki ev kadınlarının olduğu belirlenmiştir. Bu araştırma bulgusu ile 25-40 yaş aralığının ailevi problemlerinin en yoğun yaşandığı bir gelişim dönemi olduğu ileri sürülmüştür. Nitekim evlenme, boşanma ve ikinci evlilikler bu dönemde yoğunlaşmaktadır. Araştırmacı ADRB’lerde yalnızca din görevlilerinin bulunmasını danışan durumundaki aile bireylerine yardım konusunda sıkıntılı olarak değerlendirmektedir. Araştırmada ADRB personeline destek vermek üzere avukat,

³ Suzan Yıldırım, *Yaşanmış Olaylar Bağlamında Dini Danışmanlığa Konu Olan Aile İçi Sorunlar: Bursa ve İzmir Örneği* (Süleyman Demirel Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Doktora, 2019).

psikolog ve psikiyatr gibi meslek uzmanlarıyla yapılacak iş birliğinin önemine dikkat çekilmektedir.⁴

2010 yılında Din Sosyolojisi alanında yapılan bir diğer araştırma Bilge Şen tarafından tamamlanmıştır. “İstanbul Müftülüğü Aile İrşat ve Rehberlik Bürosuna Sorulan Sorular Işığında İstanbul’da Aile Hayatının Sosyolojik Analizi” başlığını taşıyan bu çalışmada, 2002 yılından itibaren hizmete giren ADRB’lerin görev, faaliyet ve sorunları ele alınmıştır. Bu amaçla İstanbul Müftülüğü ADRB’si ve buraya gelen sorular incelenmiştir. Araştırma sonunda en fazla evlilik ve dini nikâh konularının daha sonra ise boşanma ile ilgili soruların sorulduğu tespit edilmiştir. Ayrıca kadınların boşanma istekleri, boşanma ile ilgili sözler ve ailede yaşanan çeşitli huzursuzluk konularının öne çıktığı belirlenmiştir. ADRB’ye gelen danışanlar ve sorunlar İstanbul özelinde değerlendirildiğinde büroların daha ziyade evli kadınlara hizmet verdiği bildirilmiştir. Sonuç olarak ADRB’lerin yararlarına değinilirken personelin manevi danışmanlık ve rehberlik alanında daha detaylı ve derin uzmanlık bilgisiyle donanmış olmalarının önemine dikkat çekilmiştir.⁵

2011 yılında tamamlanan iki yüksek lisans tezinden biri Din Psikolojisi diğeri Din Eğitimi alanında yapılmıştır. Ali Küşat danışmanlığında Zehra Işık tarafından hazırlanan “Aile İrşat ve Rehberlik Bürosuna Gelenlerin Psiko-Sosyal Zemini, Kırşehir Örneği” isimli çalışmada 2009-2010 yıllarında Kırşehir Müftülüğü ADRB’sine manevi destek almak için müracaat edenlerin psiko-sosyal çeşitliliği araştırılmıştır. Araştırma sonunda ADRB’lere en fazla ailevi sorunlar yaşayan ve çaresizlik hisseden kadınların müracaat ettiği belirlenmiştir. Ayrıca gelenlerin yaşamış oldukları olumsuz tecrübelerini ADRB personelleriyle paylaşmak suretiyle rahatladıkları, personelden yönlendirme, kaygılarının giderilmesi, dua vb. manevi destek taleplerinde bulundukları tespit edilmiştir. Araştırmanın ulaştığı sonuçlara göre Kırşehir ilinde ailede huzursuzluk

⁴ Esmâ Simav, *Erzurum ve Bursa İl Müftülüklerine Sorulan Sorular Işığında Türkiye’deki Aile Hayatının Sosyolojik Analizi* (Uludağ Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Yüksek Lisans, 2009).

⁵ Bilge Şen, *İstanbul Müftülüğü Aile İrşat ve Rehberlik Bürosuna Sorulan Sorular Işığında İstanbul’da Aile Hayatının Sosyolojik Analizi* (Uludağ Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Yüksek Lisans, 2010).

bulunmakta ve şiddet yaşanmaktadır. Evli olmaktan memnun olma düzeyi düşüktür. Araştırmada erkeklerin eşlerini en fazla cinsel ve fiziksel konularda eleştirdiği kadınların ise eşleriyle aynı dünyanın insanı olamadıklarını düşündükleri belirlenmiştir. Bu durum, Türk aile yapısının medyadan etkilendiğinin bir göstergesi olarak yorumlanmıştır.⁶

Aynı yıl Saadet Çiftkat tarafından tamamlanan “Diyanet İşleri Başkanlığı Bünyesindeki Aile İrşat ve Rehberlik Hizmetlerinin Din Eğitimi Açısından Değerlendirilmesi (Elazığ İli Örneği)” adlı çalışmada din eğitimi disiplini çerçevesinde ADRB’lerde sunulan hizmetlerin danışma konuları, danışman özellikleri, danışman yeterlikleri ve danışma ortamları bakımından Elazığ ili örneği üzerinden değerlendirmeleri yapılmıştır. Çalışma kapsamında ADRB personelleriyle yüz yüze görüşülerek, danışma ortamları ve alınan kayıtlar incelenmiştir. Araştırma sonucunda ADRB’lerde verilmekte olan manevi destek hizmetlerinin personel yeterlikleri, problem alanları ve uygulamalar açısından geliştirilmesinin ve iyileştirilmesinin gerekli olduğu sonucuna varılmıştır.⁷

2012 yılında “Aile İrşat ve Rehberlik Bürolarında Yapılan Dini Danışmanlık: Çorum Örneği” adını taşıyan araştırma Necla Yılmaz tarafından gerçekleştirilmiştir. Araştırmanın konusu ADRB’lerde gerçekleştirilen hizmetler ve bu kapsamda yapılan faaliyetlerin manevi danışma ve rehberlik bakımından değerlendirilmesi olarak belirlenmiştir. Araştırma, bürolara daha fazla hangi konularda başvurulduğunu belirleme, manevi danışmanlığa ait temel konuların doğru anlaşılıp anlaşılmadığını, bu kapsamda yapılan faaliyetlerinin manevi danışmanlık ve rehberlik alanın kural, teknik ve ilkelerine uygunluğu hakkında değerlendirmelerde bulunma amacını taşımaktadır. Araştırma mülakat tekniği kullanılarak 2009-2011 yılları arasında Çorum Müftülüğü ADRB personeline müracaat eden 180 danışan ile görüşülerek gerçekleştirilmiştir. Edinilen veriler içerik analizi yöntemiyle yorumlanarak değerlendirmeleri yapılmıştır. Araştırma sonunda ADRB’lere en çok kadınların aile içi iletişim ve ibadet konularında

⁶ Zehra Işık, *Aile İrşat ve Rehberlik Bürosuna Gelenlerin Psiko-Sosyal Zemini, Kırşehir Örneği* (Erciyes Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Yüksek Lisans, 2011).

⁷ Saadet Çiftkat, *Diyanet İşleri Başkanlığı Bünyesindeki Aile İrşat ve Rehberlik Hizmetlerinin Din Eğitimi Açısından Değerlendirilmesi (Elazığ İli Örneği)* (Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Yüksek Lisans, 2011).

başvurduğu, danışmada yüz yüze iletişimi tercih ettikleri ve danışanların dine dayalı çözüm yolları bulmak için çaba gösterdikleri belirlenmiştir. Araştırma sonunda ADRB’lerde yürütülen faaliyetlerin genellikle kadınlara yönelik olması eleştirilerek tek taraflı eğitim veya desteğin sorunların çözümünde yetersiz kaldığına dikkat çekilmiştir. Bu bağlamda erkek personelin arttırılması tavsiye edilmiştir.⁸

2013 yılında tamamlanan “Aile İrşat ve Rehberlik Bürolarının Yetişkin Din Eğitimine Katkısı (Adana İli Örneği)” adlı çalışmada Ömer Özdemir, ADRB’lerin yetişkin din eğitimine katkısını araştırmıştır. Bu kapsamda 2008-2009 yılları arasında Adana Müftülüğü ADRB’sine yöneltilen soruların kayıtlarının bulunduğu karteksler, nitel araştırma yöntemlerine dayalı olarak inceleme konusu yapılmıştır. Araştırma sonunda büroya en fazla ev hanımı kadınların telefon yoluyla fıkhi soruları yönelttiği belirlenmiştir. Bununla birlikte çalışmada, halkın büyük çoğunluğunun ADRB’lerin varlığından habersiz olduğu ileri sürülmüştür. Karteks incelemelerinden elde edilen sonuçlara göre ise aile içi şiddet ve geçimsizliğin ciddi boyutlarda olduğu, kadınların mağdur edildiği, maddi sorunların aile problemlerini belirgin şekilde etkilediği belirlenerek bu durum aile kurumunun sarsıntı yaşadığı şeklinde yorumlanmıştır. Medyanın olumsuz etkileri ve dini bilgi yetersizliğinin sorunların derinleşmesinde etkili olduğu öne sürülmüştür.⁹

2015 yılında Selçuk Genç’in hazırladığı “Toplumsal Kurum Olarak Dinin Aile Kurumundaki Yeri Aile İrşat ve Rehberlik Büroları Çankaya Müftülüğü Örneği” adlı çalışma Sosyoloji alanında yapılmıştır. Bu çalışmada ADRB’lerin Çankaya Müftülüğü özelinde sosyal çözümü engelleyen teori ve pratiğe dayalı faaliyetlerini araştırma konusu olarak belirlenmiştir. Dokümantasyon metot ve tekniklerin kullanıldığı çalışma,

⁸ Necla Yılmaz, *Aile İrşat ve Rehberlik Bürolarında Yapılan Dini Danışmanlık: Çorum Örneği* (Hitit Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Yüksek Lisans, 2012).

⁹ Ömer Özdemir, *Aile İrşat ve Rehberlik Bürolarının Yetişkin Din Eğitimine Katkısı (Adana İli Örneği)* (Çukurova Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Yüksek Lisans, 2013).

ADRB'lerin önemini ve gerekliliğini ortaya koyarken hizmetlerinin etkinleşmesi için bir dizi öneriler de içermektedir.¹⁰

2016 yılında tamamlanan “Aile ve Dini Rehberlik Bürosu Görevlilerinin Karşılaştıkları Psikososyal Sorunlara Yaklaşımlarının Dini Danışmanlık ve Rehberlik Açısından Değerlendirilmesi” adlı çalışmasında Yasemin Angın, ADRB’lerde danışanlara yönelik yürütülen hizmetlerin içeriklerini manevi danışmanlık ve rehberlik açısından incelemiştir. Araştırma nitel araştırma yöntemlerinden dokümantasyon metot kullanılarak gerçekleştirilmiştir. Araştırmanın verileri 2014 yılında ADRB’ye müracaat eden bireylerin soruları ve onlara yönelik verilen cevapların kaydedildiği kartekslerin incelenmesi suretiyle elde edilmiştir. Araştırma sonunda ADRB’lere danışan bireylerin genellikle kendileri için sorun teşkil eden bir mesele hakkında dinin açıklama ve yorumlarını öğrenmek için müracaatta bulunduklarını fakat yaşanan sorunların her ne kadar doğrudan dile getirilmese de sosyal ortamlardan kaçınma, bitkinlik, değersizlik, suçluluk, kararsızlık, çaresizlik ve mutsuzluk gibi psikososyal yansımalarının bulunduğu ileri sürülmüştür. ADRB personelinin ise danışanlarla gerçekleştirdikleri görüşmelerinde, danışan bireyin bu psikososyal yansımalarını dikkate almadan klasik fetva verme standardını muhafaza ettikleri ve dolayısıyla danışanın gerçek gereksinimlerine karşılık veren etkili bir manevi destek sağlama konusunda işlevsel olmadıkları bildirilmiştir. Bu kapsamda araştırmada ADRB personelinin, terapötik bir danışma için gerekli olan bireysel yeterlik ve fiziksel donanım konusunda birtakım eksikliklerin bulunduğunu gösteren bulgulara ulaşılmıştır. Söz konusu bulgular doğrultusunda araştırmada çeşitli öneriler sunulmuştur.¹¹

2019 yılında “Aile Bütünlüğünün Korunması Kapsamında Diyanet İşleri Başkanlığı’na Bağlı Aile ve Din Rehberlik Bürolarının İşlevi: Antalya Müftülüğü Örneği” adlı çalışma Ezgi Öztürk tarafından gerçekleştirilmiştir. Çalışmada 2014 ve 2017 yılları arasında

¹⁰ Selçuk Genç, *Toplumsal Kurum Olarak Dinin Aile Kurumundaki Yeri Aile İrşat ve Rehberlik Büroları Çankaya Müftülüğü Örneği* (Kırıkkale Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Yüksek Lisans, 2015).

¹¹ Yasemin Angın, *Aile ve Dini Rehberlik Bürosu Görevlilerinin Karşılaştıkları Psikososyal Sorunlara Yaklaşımlarının Dini Danışmanlık ve Rehberlik Açısından Değerlendirilmesi* (Atatürk Üniversitesi Eğitim Bilimleri Enstitüsü, Yayınlanmamış Yüksek Lisans, 2016).

Antalya Müftülüğü ADRB'si tarafından kayıt altına alınmış kartekslerdeki envanterin istatistiki analizi yapılmıştır. Çalışmanın teorik ve uygulama kısımlarında nitel araştırma yöntemi ve tarama modeli kullanılmıştır. Çalışma sonunda, ADRB personelinin vermiş oldukları manevi destek hizmetlerini, milli ve manevi değerlerin doğru ve etkili bir biçimde aktarılması ve halkla yakın ilişki içerisinde olma bakımından çok önemsedikleri belirlenmiştir.¹²

2021 yılında Zehra Tuncel tarafından tamamlanan bir başka yüksek lisans çalışması ise “Ankara İlindeki Aile ve Dini Rehberlik Bürolarına Yapılan Başvurularda Öne Çıkan Temel Problemlerin Yetişkin Din Eğitimi Açısından İncelenmesi” adını taşımaktadır. Çalışmada ADRB'lere en fazla hangi problemlerin yansıtıldığı, bu problemlerin çözümüne yönelik hangi eğitsel etkinliklerinin yapıldığı ve bu etkinliklerin problemlerin çözümüne ne kadar katkı sunduğu sorularına cevaplar aranmaktadır. Nitel araştırma yönteminin kullanıldığı çalışmada elde edilen veriler betimsel metot kullanılarak değerlendirilmiştir. Ankara il ve ilçe müftülükleri ADRB'leri tarafından 2018 yılında kaydedilen kartekslerin doküman incelemesi sonucunda danışanların en fazla destek ihtiyacı duydukları konuların evlenme, boşanma ve nikâh ile ilgili konular olduğu tespit edilmiştir. Danışanların kahir ekseri kadındır. Yetişkin bireylerin, yetişkin din eğitimi açısından Diyanet personelinin yetersiz bulduklarının belirtildiği çalışmada, hizmet kalitesinin artırılması için ilahiyat fakültelerinde müfredat değişiklikleri yapılması ve çeşitli sertifika programlarının açılması önerilmiştir.¹³

Yukarıda incelemesi yapılan literatür birlikte değerlendirildiğinde şimdiye kadar tamamlanan gerek doktora gerek yüksek lisans tezlerinde ADRB'lerde yürütülen faaliyet türleri, bildirilen sorunlar ve boyutları ile danışanların demografik çeşitliği konuları araştırıldığı görülmektedir. ADRB personeli ve sundukları hizmetleri kendi gözünden değerlendiren çalışmaya rastlanılamamıştır. Hâlbuki gerek manevi

¹² Ezgi Öztürk, *Aile Bütünlüğünün Korunması Kapsamında Diyanet İşleri Başkanlığı'na Bağlı Aile ve Din Rehberlik Bürolarının İşlevi: Antalya Müftülüğü Örneği* (Çanakkale Onsekiz Mart Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Yüksek Lisans, 2019).

¹³ Zehra Tuncel, *Ankara İlindeki Aile ve Dini Rehberlik Bürolarına Yapılan Başvurularda Öne Çıkan Temel Problemlerin Yetişkin Din Eğitimi Açısından İncelenmesi* (Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Yüksek Lisans, 2021).

danışmanlık bilim disiplinin gelişmesi, gerek ADRB'ler özelinde manevi destek uygulamalarının kurumsallaşması ve manevi danışmanlık mesleğinin saygınlığının artması için konunun çok yönlü araştırması son derece önemlidir. Şimdiye kadar yapılan araştırmaların daha ziyade danışanlar ve danışılan konulara yönelik olup danışman konumundaki ADRB personeli cihetinden hiçbir çalışmanın yapılmamış olması literatür açısından da büyük bir boşluk oluşturmaktadır. Bu çalışmanın literatürdeki belirtilen boşluğun doldurulmasına ve ülkemizde henüz gelişmekte olan manevi danışmanlık ve rehberlik alanına özgün katkılar sunacağı değerlendirilmektedir.

BİRİNCİ BÖLÜM

KAVRAMSAL ÇERÇEVE

1.1. Aile, Din ve Manevi Rehberlik

1.1.1. Kurum Olarak Aile

Aile, toplumun en küçük birimi olarak kabul edilen ve aynı çatı altında birlikte yaşayan insanların oluşturduğu bir kurumdur. Kişinin dünyaya gelmesiyle birlikte içerisinde yer aldığı aile kurumu ilk zamanlarda, daha çok bireyin hayatını devam ettirebilmesi için gerekli olan fizyolojik ihtiyaçların karşılandığı sonrasında ise psikolojik ve manevi desteğin ve bakımın sunulduğu sosyal bir yapıdır.¹⁴ Kurumsal yönü itibariyle aile içinde birlikte yaşayan insanlar arasında duygusal, sosyal ve ekonomik bağlar bulunan bir ilişki ağı meydana gelmektedir. Bu bağlar sayesinde üyeler arasında sevgi ve güven oluşmakta, sorumluluklar paylaşarak zor zamanlarda birbirlerine destek olunmaktadır. Böylece ailedeki üyeler birbirlerine yakınlık göstermekte, zorlukları birlikte çözmekte ve başarıları beraberce kutlamaktadırlar. Bu durum kan bağı, evlilik ya da evlat edinmeyle akrabalık bağının olduğu, aralarında tarihi bütünlük, duygusal beraberlik ve ekonomik birliğin bulunduğu ve bireyin hem psikolojik hem de biyolojik bir bağ ile kendini bir parçası olarak kabul ettiği¹⁵ aileler için geçerlidir. Nitekim aile kavramının çeşitlilik gösterdiği günümüzde, farklı aile yapılarıyla da karşılaşmak mümkündür.

Toplumun en küçük yapı taşı olmasına karşın onun inşasının en önemli birimi de ailedir. Aile kurumu, beslenme, barınma, sağlık, eğitim gibi bireylerin temel ihtiyaçlarını karşılamaktan başka, toplum inşası için gerekli olan değerlerin, normların, geleneklerin ve kültürel davranışların geliştirilmesinde önemli bir işlev üstlenir. Çünkü ailenin psiko-sosyal ve kültürel durumu toplumun psiko-sosyal ve kültürel durumunu belirleyecek fonksiyonlara sahiptir.¹⁶ Bu fonksiyonlarıyla aile, ortak sorumlulukları olan üyelerin, kültürel kimliklerini oluşturmalarına ve üretilen kültürel değerlerin sonraki

¹⁴ Serap Nazlı, *Aile Danışmanlığı* (Ankara: Anı Yayıncılık, 2014), 14-16; Ali Bayer, “Değişen Toplumsal Yapıda Aile”, *Şırnak Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 4/8 (01 Aralık 2013), 102.

¹⁵ Samuel T. Gladding, *Aile Terapisi Tarihi Kuram ve Uygulamaları*, çev. İbrahim Keklik - İbrahim Yıldırım (Ankara: Türk Psikolojik Danışma ve Rehberlik Derneği Yayınları, 2015).

¹⁶ Halil Ekşi - Zehra Kahraman, “Bir Evlilik ve Aile Hayatı Eğitim Programının Evli Kadınlarda Evlilik Uyumuna ve Aile Sistemine Etkisi”, *Marmara Üniversitesi Atatürk Eğitim Fakültesi Eğitim Bilimleri Dergisi* 36/36 (31 Ocak 2014), 131.

nesillere aktarılmasına katkıda bulunur. Toplum düzeni ve kültürel devamlılığı destekleyerek toplumsal organizasyonun somutlaşmasını sağlayan bir işlev görür. Birey toplum içindeki rollerini ailesinde gördüğü değer, tutum ve davranışlara göre şekillendirir. Emniyette hissetme, sevme-sevilme, takdir etme-edilme gibi duyguların aileden öğrenilmesi gibi problem çözme, etkili iletişim ve başa çıkma gibi becerilerin temelleri de ailede atılır.¹⁷

Yaşanılabilir zorluklara göğüs gerebilme kabiliyetiyle ilgili olarak aileler, problem çözme becerisi, etkili iletişim, stresle başa çıkma gibi konularda kendilerini geliştirerek var olan problemi daha kolay çözüp denge sağladıklarında “sağlıklı aile”, yine var olan probleme ilişkin çözüm sağlama ve denge kurma konusunda yetersiz olduklarında ise “sağsızsız aile” olmak üzere ikiye ayrılır.¹⁸ Ailenin en önemli fonksiyonlarından olan dini ve psikolojik fonksiyonlarının verimliliği ile bireyin beden, beyin ve ruh arasındaki uyumu ve tamamen sağlıklı olmasının bir kriteri olan manevi iyi oluş halinin sürekliliği sağlıklı ailelerle mümkündür. Nitekim çok küçük yaşlarda gelişimi başlayan benlik yapısı ve insan olmanın tüm özellikleri, aile ile kurulan ilişkilerin niteliğiyle şekillenir.¹⁹

Çoğu zaman en yoğun manevi doyumların tecrübe edildiği aile, kimi zaman da yine en yoğun duygusal sıkıntıların, çatışmaların kaynağı olabilmekte²⁰, Allah-u Teala kullarını ailesiyle imtihan edebilmektedir.²¹

¹⁷ Adnan Selman, “Aile-Din İlişkisi ve Aile İçi Roller”, *Akademia Sosyal Bilimler Dergisi* 4 (01 Haziran 2018), 13-20; Bayer, “Değişen Toplumsal Yapıda Aile”; Hatice Kılınçer, *Maneviyat Yönelimli Aile Danışmanlığı: Yaşantısal Aile Danışmanlığı Çerçevesinde Bir Model Önerisi* (İstanbul: Marmara Üniversitesi Sosyal Enstitüsü, Yayınlanmamış Doktora, 2021).

¹⁸ Azize Nilgün Canel, *Evlilik ve Aile Hayatı* (İstanbul: Aile ve Sosyal Politikalar Bakanlığı, 2011), 136-139.

¹⁹ Hayati Hökelekli, *Çocuk, Genç, Aile Psikolojisi ve Din* (İstanbul: DEM Yayınları, 2016), 173-174; Fatma Balcı Arvas, *Aile Psikolojisi, Din ve Değerler* (Bursa: Emin Yayınları, 2020), 34-36; Mustafa Özgenel - Özden Yılmaz, “The Relationship between Spiritual Well-Being and Happiness: An Investigation on Teachers”, *Spiritual Psychology and Counseling* 5/3 (15 Ekim 2020), 228.

²⁰ İbrahim Gürses, *Kölelik ve Özgürlük Arasında Din Üniversite Öğrencileri Üzerinde Sosyal Psikolojik Bir Araştırma* (Bursa: Arasta Yayınları, 2001), 22.

²¹ Bünyamin Erul, “Küreselleşen Dünyada Aile”, *Hz. Peygamber’in Öğretisinde Aile* (Hz. Peygamber ve Aile, Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı, 2010), 35.

Türkiye genelinde karşılaşılan aile içi problemlere baktığımızda TAYA (Türkiye Aile Yapısı Araştırmaları) 2016 yılında yapılan istatistiksel araştırmaya katılan 17.239 haneden toplamda 57.398 kişinin katılımıyla gerçekleşen ve 15 yaş üzeri 35.475 kişi ile yapılan yüz yüze görüşmelerden elde edilen verilere göre ailedeki anlaşmazlıkların konulara göre dağılımı; kültürel farklılık, arkadaşlar/görüşülen kişiler, cinsel uyumsuzluk, eğlence alışkanlıkları, kişilik farklılıkları, kendine yeterince özen göstermemesi, siyasi görüş, giyim tarzı, eşin ailesi ile ilişkiler, iş ile ilgili sorunların eve taşınması, dinî görüş farklılıkları, ailece vakit geçirememesi, internet kullanımı, harcamalar, alkol alışkanlığı, gelirin yeterli olmaması, kumar alışkanlığı, kıskançlık, çocuklarla ilgili sorumluluklar, evle ilgili sorumluluklar, sigara alışkanlığı şeklinde verilmiştir.²²

Bununla beraber ADRB'ye aile içi sorunlarla ilgili danışanların sorularını inceleyerek Ege bölgesinde yapılan bir araştırmada ise iletişim problemleri, ebeveyn-çocuk arasında yaşanan problemler, gençlerle ilgili problemler, ekonomik problemler, boşanmayla ilgili problemler, cinsellikle ilgili problemler, zararlı alışkanlıklarla ilgili problemler, insan ilişkilerine dair problemler, fıkhi meseleler, hurafeler ²³ konuları altında sıralanmıştır. Bursa ve İzmir şehirleri özelinde yapılan başka bir araştırmada ise aile içi sorunlar nikah, boşanma, aile planlaması, geçimsizlik, aldatma, aile içi şiddet, olumsuz akraba ilişkileri, psikolojik problemler, ebeveyn-çocuk/genç ilişkisi, cinsel içerikli konular-cinsel yönelim ve cinsel sapkınlık, bağımlılık, dua/yardım/kalacak yer ve iş istemek, dertleşmek/sohbet etmek/teşekkür etmek ve diğer sorular, hurafeler, dini suçluluk duygusu, miras, yaşlı bakım ve problemleri, ekonomik sorunlar ve engellilik²⁴ konuları altında işlenmiştir.

²² Aylin İlden Koçkar - Mehmet Harma, "Aile İçi Anlaşmazlıklar, Çocuklara Yansımaları ile Çocuğun Değerinin Yıllar İçerisinde Değişimi", *Türkiye Aile Yapısı İleri İstatistik Analizi, 2018* (Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı, 2019), 136-177.

²³ Salih Aybey, *Diyanet İşleri Başkanlığı Aile ve Dini Rehberlik Bürolarına Gelen Soruların Analiz ve Değerlendirilmesi Ege Bölgesi Örneği* (Isparta: Süleyman Demirel Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Doktora, 2015).

²⁴ Suzan Yıldırım, *Yaşanmış Olaylar Bağlamında Dini Danışmanlığa Konu Olan Aile İçi Sorunlar Bursa ve İzmir Örneği* (Isparta: Süleyman Demirel Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Doktora, 2019).

Araştırmaların geneline bakıldığında aile içindeki sorunların sosyolojik, psikolojik, fıkhi gibi çok boyutunun olduğu görülmektedir. Bununla beraber ailenin de girift bir yapıya sahip olması, aile içinde yaşanan sorunların yelpazesinin geniş olmasında etkindir. Bu sorunlar kapsamında yapılacak yardımların da çok yönlü, aynı zamanda ailenin önemine binaen bilinçli ve özenli olması gerekir. Sorunların genelini temelini teşkil eden iletişim/iletişimsizlik, çözümün ya da yardımın da önemli bir yolu olarak görülmektedir. Çift yönlü gerçekleşen bir süreç olan iletişim, sürecin herhangi bir aşamasında sekteye uğradığında sorunlar ortaya çıkabilmektedir. Kişilerarası sağlıklı iletişim sorunların bir kısmını önleyebileceği gibi, destek sürecinde de danışanla kurulan sağlıklı iletişim sayesinde sorunun tespiti ve yapılacakların belirlenmesi daha doğru belirlenebilir.²⁵

1.1.2. Din ve Aile

Din, insanların karşılaştıkları güçlüklerle başa çıkabilmelerini, travmatik olaylardan psikolojik sağlamlığını güçlendirerek çıkmalarını destekler. Bazen tedavisi zor hastalık durumlarında iyimser kalabilme, ölüm olgusunu kabullenme gibi konulara yardımcı olan din, mutsuz, başarısız, sağlıklı evlilikleri de desteklemede önemli rol oynar.²⁶

Bütün dinlerde büyük önem atfedilen aile, dini yaşamın merkezi olarak görülmektedir. İyi davranışları geliştirmek ve kötü davranışları engellemek gibi ortak amaçları bulunan din ve aile birer kontrol ve denetleme kurumunun ortak paydaşlarıdır.²⁷ Ayrıca dinin toplumdaki gelişimi aile ile gerçekleşirken ailenin fonksiyonları da dini kabullere göre şekil alır. Aile içi iletişimi besleyen en önemli değerlerin arasında olan “din” aynı zamanda eşler arasında uzlaşmayı teşvikle bağlılık ve bağışlamaya isteklilik sayesinde ilişkinin devamlılığı sağlayarak sağlıklı ailelerin kurulmasına büyük destek sağlar.²⁸

²⁵ Arif Durğun, “Aile İçi Problemler ve Çözüm Önerileri”, *Mehir Aile Dergisi* 1 (2016), 83-95.

²⁶ İbrahim Gürses, *Dindarlık ve Kişilik* (Bursa: Emin Yayınları, 2017), 85-87.

²⁷ Selman, “Aile-Din İlişkisi ve Aile İçi Roller”.

²⁸ Balcı Arvas, *Aile Psikolojisi, Din ve Değerler*, 148-149; Kılınçer, *Maneviyat Yönelimli Aile Danışmanlığı: Yaşantısal Aile Danışmanlığı Çerçevesinde Bir Model Önerisi*, 75.

Yahudilik, Hristiyanlık gibi dini sistemler ve özellikle İslam dininde din ve aile ilişkileri aileyi korumak, sağlıklı devamlılığını sağlamak, her bir aile ferdinin rol, görev ve sorumluluklarını belirlemek gibi konularla ayrıntılı bir şekilde işlenmiştir. “Çoğalın ve yeryüzünü doldurun” (Tekvin, 1:27-28) emriyle Kitab-ı Mukaddes’te Yahudilerin evlenip çocuk sahibi olmaları tavsiye edilmiş, “... adam annesini babasını bırakacak, karısına bağlanacak ve ikisi tek bir beden olacaklar. Şöyle ki onlar, artık iki değil, tek bedendir. O halde Tanrı’nın birleştirdiğini, insan ayırmasın” (Matta, 19:5-6; Efesliler, 5:31) emriyle Hristiyanların evlenmeleri ve ayrılmamaları tavsiye edilmiştir.²⁹

Aile içi problemlere karşı engelleyici ya da çözüm sağlayıcı olarak dinin sağladığı çeşitli unsurlardan bir diğeri de birlikte gerçekleştirilen dini sosyalleşmelerdir. Kendini dindar olarak tanımlayan semavi dinlere mensup kişiler üzerinde yapılan bir araştırmada dindarlık ile aile içi geçim arasında güçlü pozitif bir ilişkiye ulaşılmış, dini inanç ve dualarının problemleri önleme, geçimsizliği giderme ve uzlaşa sağlamada etkin bir rolü olduğu ifade edilmiştir.³⁰ Güne birlikte başlayıp bitiren ve beraber geçirdikleri vaktin kalitesini artırarak yaşama bilincini güçlendiren aileler, var olanlar için şükür, olmayanlar için yardım dileyerek birlik ve beraberlik duygusunu yaşayarak ettikleri dualarla aralarındaki sevgi, saygı, birlik, bütünlük, dayanışma gibi değer bağlarını sağlamlaştırırlar.³¹

İslam’a gelince aile, kurulması, gelişimi ve sürdürülmesi hususundaki gereklilikleri belirlenmiş buna mukabil sosyal hayat içinde belirlenen bu gerekliliklere göre şekillenmesi istenmiştir. Fizyolojik ve psikolojik ihtiyaçların giderilebilmesi için dinen de kurulması gerekli görülen bir kurum olan aile, Peygamber Efendimiz (sav)’in “*Ey gençler topluluğu kim evlenme imkânı bulursa evlensin. Çünkü evlenmek gözü haramdan çevirmek korumak için en iyi yoldur.*” (Buhari, Nikah, 3) hadisinde olduğu gibi kişinin haramdan korunması da sağlamaktadır. Yine Peygamber Efendimiz (sav)’in

²⁹ Niyazi Akyüz - İhsan Çapcıoğlu (ed.), “Toplumsal Yapı, Değişme ve Din”, *Ana Başlıklarıyla Din Sosyolojisi* (Ankara: Grafiker Yayınları, 2018), 321-328.

³⁰ Selman, “Aile-Din İlişkisi ve Aile İçi Roller”, 18.

³¹ Balcı Arvas, *Aile Psikolojisi, Din ve Değerler*, 164-165.

sünneti olması hasebiyle aile kurmak, evlenmek sadece dünyevi değil aynı zamanda manevi boyutu da çok yoğun olan bir olgudur.³²

Yüce kitabımız Kur'an-ı Kerim'de "Kendileri ile huzur bulasınız diye sizin için türünüzden eşler yaratması ve aranızda bir sevgi ve merhamet var etmesi O'nun varlığının, kudretinin delillerindendir, şüphesiz bunda işiten bir toplum için ibretler vardır." (Rum, 30;21) buyurularak evlilik Allah-u Teala'nın varlığının delillerinden kabul edilmiş, önemi ve mahiyeti vurgulanmıştır. Kur'an-ı Kerim'de yer alan evlilik-aile ile ilgili ayetlere (Nahl 72, Rum 21, Araf 189) bakıldığında iffetin muhafazası ve cinselliğin meşruiyeti sağlanarak neslin devamı ile insanın huzur ve dinginliği için fizyolojik ve psikolojik olarak romantik bir birlikteliğe olan ihtiyaç öne çıkan motivasyonlar arasında görülmektedir.³³

Arvas (2020) aile değerlerini sevgi ve saygı, güven ve dürüstlük, iffet ve sadakat, hoşgörü, anlayış ve empati, yardımlaşma-dayanışma ve paylaşma, affedicilik, diğerkâmlık ve fedakârlık, şefkat ve merhamet, sabır ve şükür ve sorumluluk olarak sırlamaktadır. İslam dinin öğretileri doğrultusunda mutlu aile olmanın da temelleri bu olumlu evrensel değerlerle örtüşmekte ve desteklenmektedir.³⁴ Ailedeki bu değerlerin mevcudiyeti sağlıklı bir aile olma özelliğini barındırmakta ve karşılaşılabilecek olumsuz durumlarla baş etmede kişilere önemli bir destek sağlamaktadır.³⁵

1.1.3. Manevi Rehberlik ve Aile

İnsanın ruhsal durumunu ve bunun dışı vuran yansımalarını ele alarak bütüncül bir şekilde insanı inceleyen bir disiplin olan psikoloji, çok yönlü olan insanın her boyutuna

³² Fatma Bayraktar Karahan, *İslam'da Aile* (Ankara: Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, 2020); Abdullah Çolak, "İslam'da Aile Kurumunu Korumaya Yönelik Tedbirler", *İnönü Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 7/1 (03 Şubat 2017), 105-137.

³³ Ahmet Rifat Geçioğlu - Ertuğrul Döner, "İslam'da Evlilik ve Aile Bağlamında Günümüzde Tartışılan Konular Üzerine Psiko-Sosyal Bir Değerlendirme", *Çukurova Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi (ÇÜİFD)* 19/2 (27 Aralık 2019), 605.

³⁴ Balcı Arvas, *Aile Psikolojisi, Din ve Değerler*, 93-114.

³⁵ Sema Karagöz - Emine Gümüş Böke, *Aile ve Dini Rehberlik Merkezlerinde Manevi Danışmanlık ve Rehberlik Hizmetleri*, ed. Sevede Düzgüner - Ali Ayten (Ankara: Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, 2020), 40-43.

yönelmesinden dolayı farklı uzmanlık gerektiren araştırma alanlarının oluşmasını gerekli kılmaktadır.³⁶ Bu alanlardan biri olan din psikolojisi, insanın dini yaşayış, duygu, düşünce ve tasavvurları ile ilgili tutumları, dine olan yönelimi ve içselleştirme sürecini, dini eğilimi ve kabiliyeti, dini tecrübe, dini inanç-inançsızlık, hidayet-dinden kopma gibi konular altında incelen insan ilmi olarak tanımlanmaktadır.³⁷

İnsanın davranışları durağan değil, değişken bir yapıya sahiptir. Öte yandan içinde yaşadığı toplum da sürekli değişen, gelişen bir özellik gösterir. İnsan zaman içinde hem bulunduğu şartları değiştirip geliştirerek bunun öznesi olmuş, hem de bu değişimden etkilenen taraf olmuştur. Manevi ihtiyaçları hep var olmakla birlikte yoğunluğu yine insanın kendi gibi değişkenlik gösterir. Modern toplumda kentlerde yaşayan insan yabancılaşma olgusuyla tanışmış, önce çevresine sonra kendine yabancılaşmıştır. Tam bu noktada din, kişiye manevi referanslarla sığınacak bir liman olmakta ve maddenin öneminin revaçta olduğu günümüz dünyasına rağmen yeniden ilginin merkezi haline gelmesiyle insanın doğası gereği özüne dönme eğilimiyle geçmiş geleneklerinde var olan bilgileri günümüz şartları içerisinde tekrar değerlendirilmesi söz konusu olmuştur.³⁸ Din ve maneviyatın sosyal yaşantı ve literatür bazında bu konulara olan ilgi ve araştırmaların artışı bu öze dönüş sürecinde yön verici bir etkiye sahip olduğunu göstermektedir.³⁹

Maneviyat, hayatı anlamlandırmak için aşkın olanı ele alır ve anlamlandırılmış olandan daha fazlası olduğu düşüncesini benimserken din ve dini faaliyetler de kişinin manevi hayatını zenginleştirmeyi amaçlamaktadır. Her ne kadar dindar olmak için maneviyata, manevi bir hayat için de dindarlığa ihtiyaç duyulmayıp ayrı konular olarak değerlendirilmeye gidilse de bu iki kavram birbiriyle tamamen ayrı değil, örtüşen

³⁶ Hayati Hökelekli, *Psikolojiye Giriş* (Bursa: Emin Yayınları, 2013), 3.

³⁷ Hayati Hökelekli, *Din Psikolojisi* (Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı, 2016), 6-7.

³⁸ Muhammed Kızılgeçit, “Yalnızlık ve Din”, *Ruh Sağlığı ve Din*, ed. Nevzat Gencer vd. (Kars: Ertem Kafkars Yayınları, 2022), 153-154; Sevede Düzgüner - Ali Ayten, *Manevi Danışmanlık ve Rehberlik Hizmetleri Temel Bilgiler Kılavuzu* (Ankara: Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, 2020), 19-20.

³⁹ Sevede Düzgüner, “Nereden Çıktı Bu Maneviyat: Manevi Bakımın Temellerine İlişkin Kültürlerarası Bir Analiz”, *Manevi Danışmanlık ve Rehberlik*, ed. Ali Ayten vd. (İstanbul: DEM Yayınları, 2016), 1/17.

özellikler göstermektedir.⁴⁰ Tüm bunlarla beraber maneviyat ve din kavramları için dinin maneviyatı kapsadığını ya da maneviyatın dini kapsadığını savunan araştırmalar olduğu gibi birbirinden zıt ya da aynı olduğunu savunan araştırmalar da bulunmaktadır.⁴¹

Uyum, affetme, hoşgörü, sabır, sevgi gibi değerlerle kişinin kendi ruhuna ve başkalarına karşı kurulan bağ olan maneviyat, hayatı deneyimlemeye ve bu deneyimlerde ortaya çıkabilecek olan sorunlarla baş etmeye yardımcı olur.⁴² Manevi danışmanlık ve rehberlik şeklinde kavramsallaşan, bir dine mensup olsun ya da olmasın doğası gereği manevi bir yöne sahip olan insanın soru ve sorunlarının sağaltılmasını hedefleyen bir yapı olarak karşımıza çıkmaktadır.⁴³ Bireyin yaşadığı problemlere inandığı dini değerler çerçevesinde çözüm üretmeyi hedefleyen manevi danışmanlık ve rehberlik, bireyin yalnızca dini problemleriyle ilgilenmez. Ölüm, hastalık, yoksulluk, evlilik, bağımlılık, ebeveyn-çocuk ilişkisi, karı-koca ilişkisi, akraba ilişkileri gibi konularda kaynağı her ne olursa olsun kişide olumsuz duyguların açığa çıkmasına sebep olan problemler, manevi danışmanlık ve rehberlik kapsamında değerlendirilebilir.⁴⁴

Geçen yüzyıla kadar psikolojide Freud'un kurucusu olduğu ve egonun yeniden eğitim süreci olan psikanaliz ve zihnin incelenmesinin aksine birey davranışlarıyla ilgilenilmesini söyleyen davranışçı yaklaşım hakimdi. Psikanaliz sürecinde, psikanalistin laboratuvarı olan bilinç dışı ayrıntılarına kadar incelenir ve saldırgan ve cinsel güdülerin etkisi altında olan bilinçaltına gidilerek problemin temel kaynağını oluşturan, derinlerdeki gün yüzüne çıkmamış duygular serbest bırakılır ve danışandan bu serbest kalan duyguları yönlendirebilmeyi öğrenmesi beklenir. Davranışçı yaklaşımda ise problem olarak algılanan davranış, pekiştiricilerinin ortadan kaldırılması

⁴⁰ Ömer Faruk Söylev, *Suçta Sürüklenmiş Çocuklar ve Maneviyat* (Ankara: Sonçağ Akademi, 2022), 79-81.

⁴¹ Düzgüner, "Nereden Çıktı Bu Maneviyat: Manevi Bakımın Temellerine İlişkin Kültürlerarası Bir Analiz", 1/20-29.

⁴² Öznur Özdoğan, "İnsanı Anlamaya Yönelik Bir Yaklaşım: Pastoral Psikoloji", *Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 47/2 (2006), 130.

⁴³ Emel Güvenç, "Manevi Danışmanlığın Felsefi Temelleri Bağlamında Stoa Ahlak Öğretisi", *Uludağ Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 29/2 (26 Aralık 2020), 531.

⁴⁴ Ömer Faruk Söylev, *Manevi Bakım ve Danışma Psikolojisi* (Ankara: Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, 2020), 79-85.

ya da ortam değiştirmesi yöntemleriyle söndürölmektedir. Davranışçı yaklaşımda yanlış, öğrenme yoluyla öğrenen birey yine uygun pekiştireç ve ortamda doğruyu öğrenebilir ve yanlış da ortadan kaldırabilir. Bu ise insanı fareden farkı olmayan bir canlı olarak görerek irade dışı ve tümüyle çevresindeki olumlu olumsuz pekiştireçlere gösterdiği davranışlarla insanın psikolojisi hakkında bilgi edinmeye çalışılan bir yaklaşımdır. Bu iki yaklaşımın verileri ışığında ve onlardan farklı olarak insani yönün vurgulandığı yaklaşımlar ortaya çıkmıştır. İnsancıl yaklaşımın Carl Rogers ve Abraham Maslow tarafından sistemleştirildiği söylenebilir. Potansiyelini tam kullanan kişiyi kişisel doyum noktalarına ulaşabilmek için kendiliğinden ortaya çıkan çabanın varlığını bilip kullanan kişi olarak tanımlayan Rogers, bu kişilerin olumlu ya da olumsuz tüm duygularını diğerlerine göre daha derin yaşadığına değinmektedir. Freud psikanalizde psikolojik rahatsızlıkların niçin var olduğunu bilinçaltında ararken, Maslow ilgilenilmesi gerekilenin bilinç düzeyinde var olan kişilik boyutları olduğunu savunur. Maslow'a göre birey kendini, zayıflıklarını bilerek ve buna göre davranarak manevi bir doyum yaşayarak kendini gerçekleştirmiş ve psikolojik olarak da sağlıklı olmuş olur.⁴⁵ Mutluluk, hayat memnuniyeti, umut, iyi oluş gibi olumlu göstergelerden hareket eden pozitif psikoloji yaklaşımını benimseyen psikologlar dinin bu olumlu göstergeleri desteklediğini vurgulamış⁴⁶ ve yoğun kontrol ağırları sayesinde ise suç işleme, saldırganlık, bağımlılık, duygusal dengesizlik gibi olumsuz davranışların da azalmasında ve önlenmesinde etkili olduğu bir rol oynadığı öne sürölmüştür.⁴⁷ Kişinin kendini teslim edeceği ve huşu duyacağı ben ötesi ve aşkın olanla ilişkiler göz ardı edildiğinde Maslow'a göre danışan umutsuz ve saldırgan olmaktadır. C. G. Jung ve C. Rogers da bu görüştedirler.⁴⁸ Geniş anlamı itibarıyla evrenin büyüklüğünün farkına varmak olan aşkın inanç özelde ise bireyin kendinden yüce bir varlığa inancı anlamı taşımaktadır. Dolayısıyla insanın manevi, sosyal, psikolojik tarafları bir bütün olarak ele alınmalı ve ruh sağlını oluşturan bu unsurların uyum içinde ve dengeli çalışması gerekmektedir. Tüm bunlar neticesinde ruh sağlığı ve din ortak çalışmaları gelişerek bir

⁴⁵ Jerry M. Burger, *Kişilik Psikoloji Biliminin İnsan Doğasına Dair Söyledikleri* (İstanbul: Kaknüs Yayınları, 2006), 415444.

⁴⁶ Ali Ayten, *Din ve Sağlık Kavram, Kuram ve Araştırma* (İstanbul: Marmara Akademi Yayınları, 2018), 22-24.

⁴⁷ Söylev, *Suçta Sürüklenmiş Çocuklar ve Maneviyat*, 78-86.

⁴⁸ Raymond J. Corsini - Danny Wedding, *Current Psychotherapies*, çev. Seda Darcan Çiftçi vd. (İstanbul: Kaknüs Yayınları, 2012), 697.

ihtiyaç haline gelen manevi danışmanlık ve rehberlik alanının ortaya çıkmasını sağlamıştır.⁴⁹

Uluslararası literatürde “pastoral care and counselling”, “pastoral care”, “pastoral counselling”, “spiritual-spirituality” tamlamalarıyla çalışılan ve ülkemizde “dini danışmanlık ve rehberlik”, “manevi bakım”, “dini rehberlik”, “maneviyat psikolojisi” gibi pek çok kavram çerçevesinde çalışmaların bulunduğu ve en yaygın kullanım şekli olarak “manevi danışmanlık ve rehberlik”, pek çok tanıma sahiptir. 1964’te Clebsch ve Jaekle’in tanımına göre “din adamları tarafından problem yaşayan bireyleri desteklemeyi, iyileştirmeyi, uzlaştırmayı ve onlara rehberlik etmeyi hedefleyen yardım etkinlikleridir”.⁵⁰ Clinibel’in 1966 yılında Basic Types of Pastoral Counseling çalışmasında yaptığı tanımda ise kişi ve grubun gelişmesi ve büyümesini (nurturing: bakım) teşvik eden, cesaret veren bir etkisi olduğu vurgulanmaktadır.⁵¹ Schlauch ise “aile ya da yaşamın bir parçası olarak bireyin bedeni zihin ve ruhsal bütün olarak kişi içindir” şeklinde tanımlamaktadır.⁵²

Manevi danışmanlık ve rehberlik, literatüre batıdan giren bir kavram olmakla birlikte, özellikle ABD’de ruh sağlığı üzerine yapılan çalışmalarda dinin etkisinden yararlanmak için bu alana yönelmişlerdir. Din adamlarının çoğunun eğitimleri esnasında danışmanlıkla alakalı dersler alırken, psikolog veya psikiyatrların çok az bir kısmının manevi ya da dini dersler aldıklarını belirten ve modern tıbbın haricinde manevi ağırlıklı terapilere olan yönelimlerden söz eden Köylü, yalnız Batı’da değil uzak doğu dinlerini benimseyen ülkelerde de cinsel bozukluk, yeme içme alışkanlıkları, narkotik bağımlılık, alkol bağımlılığı gibi konularda manevi danışmanlıktan faydalandığını vurgulamıştır.⁵³

⁴⁹ Mustafa Köylü, “Teoriden Pratiğe Dini Danışmanlık ve Rehberlik Hizmetleri: Samsun Örneği”, *Manevi Danışmanlık ve Rehberlik*, ed. Ali Ayten vd. (İstanbul: DEM Yayınları, 2016), 1/68.

⁵⁰ Üzeyir Ok, “Dini Danışmanlık: Tanımı ve Tarihi”, *Dini Danışmanlık ve Din Hizmetleri*, ed. Nurullah Altaş - Mustafa Köylü (İstanbul: Ensar Neşriyat, 2014), 38.

⁵¹ Salih Aybey, “Dini Danışmanlık Bağlamında Aile ve Dini Rehberlik Büroları”, *Gaziosmanpaşa Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 3/2 (2015), 141.

⁵² Ok, “Dini Danışmanlık: Tanımı ve Tarihi”, 38.

⁵³ Köylü, “Teoriden Pratiğe Dini Danışmanlık ve Rehberlik Hizmetleri: Samsun Örneği”, 1/67-69.

Kişi inandığı dini sistemin gerekliliklerine daha çok bağlandıkça, kendini onaylanmış hisseder ve kişinin ihtiyaçlarını gidermeye yönelik dini sosyalleşme sonucu evrensel sayılan özdenetim, hikmet, af, şükür, ümit ve sevgi gibi değerleri benimsemesi daha kolay olur.⁵⁴ Aile ve dinin ortak amaçlarından biri olan bu evrensel değerlerin benimsenmesini ve kontrol edilebilirliğini sağlamaktır. İnsanın davranışlarının nedenleri üzerine yapılan çalışmalarla, olumsuz davranışlardan korunmak ve var olan olumsuz davranışların önüne geçebilmek için aile-din-psikoloji ortak çalışmalar yürüterek bu sürecin sağlıklı geçmesi hedeflenmektedir. Manevi iyi oluşa ve onun devamlılığını sağlamaya katkıda bulunan ve olmuş ya da olabilecek sıkıntılarla baş etmede, üyelerine destek ve güç veren aile, depresyonu yordayan psikolojik değişkenlerden biri olarak kabul edilen yalnızlık⁵⁵ duygusunu ortadan kaldırarak bireylerin psiko-sosyal gelişimlerine öncülük etmektedir.⁵⁶

Manevi danışmanlık ve rehberlik çerçevesindeki faaliyetler dini kabulleri içermesiyle birlikte tamamıyla insana dönük, bireyin dini bir bakış açısıyla bireyin dini ve psikolojik sorunlarının sağaltılmasını hedefleyen faaliyetlerdir. Bu bağlamda manevi danışmanlık ve rehberliğin fonksiyonları beş başlık altında toplanmıştır.⁵⁷ Bunlardan ilki olan iyileştirme fonksiyonu (healing and development) ile manevi rehberlik sunularak genellikle istenmeyen davranışların önlenmesi sağlanır. Bununla beraber bireyin ruhsal durumunu etkileyen ve istenmeyen olarak adlandırılan davranışların varlığını gidermede bireyi rehabilite etme, rahatlatma ve teskin etme şeklinde uzun süren manevi bakım hizmetleriyle bireyin içinde yaşadığı ve kişilerarası ilişkilerini olumsuz etkileyen durumlarda kendini gösterir.⁵⁸ Destekleyici fonksiyonu (sustaining and adjustment), yılgınlık, çaresizlik, sıkıntı çeken, bazı durum ve olayları kavramakta ve kabul etmekte zorlanan bireylerin oluşan manevi ihtiyaçlarının giderilmesi ortaya çıkmaktadır.⁵⁹

⁵⁴ Ali Ulvi Mehmedoğlu, “Din, Dindarlık ve Değerler”, *İstanbul Sabahattin Zaim Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi* 1/2 (Bahar 2013), 182-185.

⁵⁵ Muammer Cengil, “Depresyon ve Din”, *Ruh Sağlığı ve Din*, ed. Nevzat Gencer vd. (Kars: Ertem Kafkars Yayınları, 2022), 190-191.

⁵⁶ Karagöz - Gümüş Böke, *Aile ve Dini Rehberlik Merkezlerinde Manevi Danışmanlık ve Rehberlik Hizmetleri*, 29-31.

⁵⁷ Suat Cebeci, “Bir Din Öğretimi Yaklaşımı Olarak Dini Danışma ve Rehberlik”, *Değerler Eğitimi Dergisi* 8/19 (01 Haziran 2010), 55.

⁵⁸ Mehmet Emin Ay, “Rehberlik Kavramı ve İlkeleri”, *Din Eğitimi ve Din Hizmetlerinde Rehberlik*, ed. Mehmet Emin Ay (Eskişehir: Anadolu Üniversitesi Yayını, 2010), 192.

⁵⁹ Söylev, *Manevi Bakım ve Danışma Psikolojisi*, 160-161.

Manevi danışmanlığın yönlendirici fonksiyonu (guiding and orientation), seçeneksiz hissedilen durumlarda, bireysel farklılıklar göz önüne alınarak bireyin gelişmesine destek olur. Aynı zamanda hayatlarını etkileyecek önemli konularda karar vermekte zorlanabilmekte ve bu konularda uzman kişilerin görüş ve önerilerini almak isteyen bireylere karşı yapılan hizmetlerde de yönlendirici fonksiyon etkin rol oynar.⁶⁰ Hiltner, manevi danışmanlık ve rehberliğin bu üç fonksiyonuyla ilgilenmiştir.⁶¹ Uzlaştırıcı fonksiyon (reconciling and accordance) ise daha çok aile ilişkilerinde kullanılan, ikili ilişkilerde yaşanan anlaşmazlıkların giderilmesinde kullanılmaktadır.⁶² Bu dört temel fonksiyona Clinebell'in ilave ettiği geliştirici fonksiyonu (nurturing and feeding), manevi danışmanlık sürecinde danışanlara sağlıklı ve doğru bilgiyi yine sağlıklı ve doğru bir yolla iletilmesi, dini seçeneklerin bireye sunulup kendilerinin seçim yapabilmelerinin sağlanması, kişisel gelişimlerini desteklemeye yönelik bireylerin eğitilmesi ve geliştirilmesini ele almaktadır.⁶³ Özgürleştirici fonksiyon (liberating and rescuing) ile kişinin bir çıkmaza girdiğinde kurtarıcı olarak görev alır. Yetkilendirici fonksiyon (empowering) ise değişen durum ve olaylar karşısında danışanın inisiyatif almasında ve kendi sorunlarının üstesinden gelmesinde ayrıca bu tutumlarını danışmanlık sürecinde ve sonrasında devam ettirebilmelerinde etkin rol oynar.⁶⁴

Dini inanç, ibadet ve faaliyetlerden destek alarak hayatlarında karşılaştıkları zorluklara karşı gösterilen mücadelelerinde aileler, yaşadıkları durumlara karşı olumlu ya da olumsuz çıkarımlarda bulunabilir, eksik veya yanlış bilgiden kaynaklanan ya da yaşadıkları kültürlerde yer edinmiş farklı kabullerden dolayı inançlarıyla ilgili içsel bir çatışmaya girebilmektedir. Manevi buhranın yaşandığı bu dönemler başta olmak üzere istenildiği ve ihtiyaç hissedildiği zamanlarda, ailenin talepleri doğrultusunda manevi rehberlik hizmeti alabilmeleri bireysel olarak kişinin ruh sağlığı, toplumsal olarak da özelde ailenin huzuru, mutluluğu, devamlılığı ve dinamikliği için oldukça elzemdir. Gerek önleyici gerekse destekleyici bir hizmet olarak, boşanma aşamasında olan, ölüm ya da

⁶⁰ Ay, "Rehberlik Kavramı ve İlkeleri", 192.

⁶¹ Faruk Kanger, "Manevi Rehberlikte Proaktif Bir Yaklaşım Olarak Hz. Muhammed'in (sav) Örnekliliği", *İstanbul Sabahattin Zaim Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi* 3/6-7 (2015), 84.

⁶² Nurullah Altaş, "Din Hizmetleri ve Dini Danışmanlık İlişkisi", *Dini Danışmanlık ve Din Hizmetleri* (İstanbul: Ensar Neşriyat, 2014), 29.

⁶³ Altaş, "Din Hizmetleri ve Dini Danışmanlık İlişkisi", 29.

⁶⁴ Kanger, "Manevi Rehberlikte Proaktif Bir Yaklaşım Olarak Hz. Muhammed'in (sav) Örnekliliği", 84.

hastalıkların yaşandığı, özel gereksinimleri olan çocuğa sahip, maddi sıkıntıları olan, şiddet gören, cinsel problemler yaşayan, çocuk sahibi olmak isteyip de olamayan, farklı dini görüş ve yaşam biçimlerini barındıran, mahkum yakını olan gibi psikolojik dayanaklılığa daha fazla ihtiyaç duyulmasına karşın bu dayanıklılığı elde etmenin daha güç olduğu ailelere manevi danışmanlık ve rehberlik hizmetleri sunulurken dini bilgi seviyesi yüksek, danışmanlık becerileri gelişmiş, etkin ve yetkin manevi danışmanlara ihtiyaç duyulmaktadır.⁶⁵

1.2. Aileye Yönelik Manevi Destek Süreç, Beceri ve Teknikleri

Genel olarak danışmanın sahip olması gereken bütün becerileri ifade eden danışma becerileri, danışman-danışan ilişkisinde, sürecin amaçlarını gerçekleştirmeye yönelik kullanılan iletişim becerilerini ve bilişsel kabiliyetlerini içerir.⁶⁶ Başka bir ifadeyle danışanın sorununu özgürce ifade etmesine yardım edilerek kişinin sorununu tarafsız olarak görebilmesine, bununla beraber harekete geçmesine olanak sağlayarak ilgili teknik, yöntem ve aşamaları uygulayabilme kabiliyetidir.⁶⁷

Manevi danışma ve destek süreci daha ziyade kişinin ruhsal, dini veya inanca dair meseleleriyle ilgili olduğundan bu süreçte danışman ve danışan arasında danışanın değerlerine ve inançlarına saygıya dayanan bir güven ilişkisi kurulur. Manevî danışmanlık ve destek sürecinde değer ve inançlara saygı duymak, danışanın kişisel görüşü ve özerkliğini yönlendirmek için önemli bir ilkedir. Manevi danışman, psikolojik danışma becerilerini destek süreçlerinde değer ve inançlara saygı ilkesi temelinde gerçekleştirir.

Değerler, kişiden kişiye, toplumdan topluma değişir ve kişi, grup ya da toplum için önemlilik, gereklilik düzeylerini ifade eder. Bir kişinin sahip olduğu değerlerin

⁶⁵ Karagöz - Gümüş Böke, *Aile ve Dini Rehberlik Merkezlerinde Manevi Danışmanlık ve Rehberlik Hizmetleri*, 39-45.

⁶⁶ Barış Yaka, *Psikolojik Danışmanların Temel Psikolojik Danışma Becerilerine İlişkin Yeterlik Düzeylerinin Bazı Değişkenlere Göre İncelenmesi* (İzmir: Ege Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Yüksek Lisans, 2005), 18.

⁶⁷ Mustafa Uslu, *Psikolojik Danışmanların Danışma Becerisinin Geliştirilmesi* (Konya: Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Doktora, 2005), 15.

nitelikleri, onun seçimlerini ve yaşam tarzını etkiler. Örneğin, dürüstlük, sadakat, adalet, özgürlük gibi değerlere sahip olma düzeyi kişinin tutum ve davranışlarını yönlendirir. Manevi danışma sürecinde danışman, danışanın değerlerini anlamaya çalışır ve bu değerlere saygı gösterir. Değerlerin farklı olabileceği bilinciyle bunları kavramaya ve danışma sürecini buna göre yönlendirmeye çalışır.

İnançlar ise bir kişinin makro ve mikro düzeyde dünyayı, kendini ve diğer insanları nasıl anladığına, yaşadıklarını nasıl değerlendirdiğine ve anlamlandırdığına dair bir çerçeve sunar. Manevi danışmanlık ve destek sürecinde danışman, danışanın inançlarını anlamaya ve saygı duymaya çalışır. İnançlara saygı duymak, danışanın inançlarının önemli ve kişisel olduğunu kabul etmek anlamına gelir.

1.2.1. Manevi Destek Süreçleri

Danışmanlık sürecinde, danışmanın mesleki yeterlik düzeyiyle beraber kişilik özellikleriyle oluşan sezgisel tarafı birlikte etkin hale gelir. Duygusal kararlılık ve empati sahibi olma, esnek fikirli olma, ön yargılı olmama, sır saklama, dinleme, anlama ve yardım etmeye istekli olma gibi özellikler genel kabulde danışmanda olması beklenen kişilik özelliklerinden olsa da farklı araştırmalarda farklı özellikler sıralanabilir. “Tanıma”, “açıklama” ve “pekiştirme” aşamalarından oluşan bir süreci ifade eden danışmanlık, her aşamasında çeşitli beceriler gerektirmektedir.⁶⁸

1.2.1.1.Tanıma Aşaması

Danışan hakkında ve problemin kaynağının araştırılmasına yönelik bilgiler edinilmeye çalışılan ilk aşamada güven duygusu içinde sıcak bir ortam oluşturulması önemlidir. Rogers sağlıklı bir danışmanlık ilişkisi kurabilmek için doğru empati, saydamlık ve koşulsuz kabul ve saygının gerekli olduğunu vurgulamaktadır. Rogers’a göre empati bir durum özelliğinden çok süreç ifade eden bir kavram olmakla birlikte görülebilen

⁶⁸ İbrahim Ethem Özgüven, *Bireyi Tanıma Teknikleri* (Ankara: Nobel Akademik Yayıncılık, 2016), 264.

duygunun arkasındaki asıl duyguyu ve düşünceyi görebilmektir.⁶⁹ Ona göre doğru empati, danışanın duygu durumunu ve bu durumun danışanın zihninde nasıl anlamlandırıldığını algılayabilmesi, hissetmesi ve hissettiğini geri bildirim olarak danışana aktarmasıdır. Buradaki geri bildirim olan aktarım ise empati dilini oluşturur.⁷⁰ Empatide önemli olan duygu ortaklığın özdeşleşme durumuna dönmeden, danışanın algılarını danışan gibi anlamlandırmaktır.⁷¹

Kişinin olduğu gibi görünebilmesi olan saydamlık ise hissedilen duyguların ve düşüncelerin çarpıtma olmadan uygun ifadelerle karşı tarafa söylenmesidir. Amacı danışmanlık sürecinde tarafların savunma ve suçlamaya yönelik tutumların önüne geçip kaygıyı ortadan kaldırmak olan saydamlık, danışanın kendini anlatmasında destekleyici olup süreci olumlu olarak etkilemektedir.⁷² Hile, kurgu, roller olmadan sadece kişinin kendisi demek olan saydamlık, Egan tarafından bu özelliği taşıyan kişilerin kendilerini rahat hissettiği için bütün etkileşimlerde de rahat davranmasını sağlamaktadır. Kişinin kendiyile barışık olması anlamı sebebiyle de kişilerin hayat tecrübeleri neticesinde edinebileceği bir özellik olduğu görülmektedir.⁷³

Koşulsuz kabul ve saygıyı Rogers, dış etkenleri dikkate almadan insanı insan olması hasebiyle sahip olduğu onuru ve değerleriyle ilgilenip ödüllendirme olarak tanımlamaktadır. Bu özellik gereğince danışanın cinsiyeti, yaşı, eğitim düzeyi, dış görünüşü, probleminin içeriği gibi konularda önyargı ya da yargılayıcı bir tutum oluşturmada kişiyi olduğu gibi kabul etmek gerekmektedir.⁷⁴ Danışanı merkeze alan

⁶⁹ Mustafa Kılıç, “Yunus Emre’nin Şiirlerinde Yer Alan Psikolojik Danışma İlkelerinden Seçme Örnekler”, *Dokuz Eylül Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* Türk Kültürünü Mayalayanlar Özel Sayısı (2021), 115.

⁷⁰ Harold Hackney - Sherry Cormier, *Professional Counselor: A process Guide to Helping*, çev. Tuncay Ergene - Seher Aydemir Sevim (Ankara: Mentis Yayıncılık, 2008), 46-47.

⁷¹ İbrahim Yıldırım, “Psikolojik Danışma ve Rehberlik Programı Öğrencileri ile Psikoloji Programı Öğrencilerinin Empatik Eğilim ve Empatik Beceri Düzeyleri”, *Hacettepe Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi* 7 (1992), 193.

⁷² Kılıç, “Yunus Emre’nin Şiirlerinde Yer Alan Psikolojik Danışma İlkelerinden Seçme Örnekler”, 114-115.

⁷³ Hackney - Cormier, *Professional Counselor: A process Guide to Helping*, 50.

⁷⁴ Özgüven, *Bireyi Tanıma Teknikleri*, 269-270.

danışmanlık süreçlerinde koşulsuz kabul özelliğinin benimsenmesi, danışan-danışman ilişkisinin kalitesinin belirleyicilerindendir.⁷⁵

1.2.1.2.Açıklama Aşaması

Danışanın alacağı kararlara yönelik atılması gereken adımlar ve izlenmesi beklenen çözüm yollarını içeren açıklama aşamasında danışanın önemli gördüğü şeyler, kendi değer yargıları, beklentileri ve istekleri ile beraber yine kendinin ortaya koyduğu çözüm yolları ve girişimler üzerine durulur.⁷⁶ Bu aşamada kullanılması gereken beceriler ise Leeds Üniversitesinde tanımlanan beceriler çizelgesinde sözleşme, yapılandırma, aciliyet, özetleme, sorgulama, odaklanma ve yüzleşme olarak sıralanmaktadır. Bu becerilerin varlığı danışana duygularını keşfetmek, anlamak, seçenekleri göz önünde bulundurmak, var olan alternatifleri incelemek ve alternatifler arasında seçim yapmak konularında yardımcı olmaktadır.⁷⁷

1.2.1.3.Pekiştirme Aşaması

Bir önceki aşamada danışanın alternatifler arasından seçtiği görüşler ya da karar verme yönüyle ortaya koyduğu düşünceleri pekiştirilmektedir. Danışan kararını vermiş ya da bunun için güdülenmiş duruma gelmesi için görüşme dışındaki girişimlerini paylaşır ve danışmanlık süreci tamamlanır.⁷⁸ Bu aşamada gerekli olan eylem becerileri için amaç oluşturmak, eylem planlamak ve problem çözme yetenekleri, danışana plan hazırlama konusunda yardımcı olarak gerekeni yapması konusunda destek sağlanır.⁷⁹

Rogers'a göre danışmanlık sürecinde önemli olan, danışanın belirsizlik yaşadığı duygularının yine danışanın kendisi tarafından netleştirilmesine ve bunu dile getirebilmesine yardımcı olmaktır. Bu sürecin destekleyicisi olarak danışman onu

⁷⁵ Anıl Keleş - Özlem Tagay, "Psikolojik Danışman Koşulsuz Kabul Eğilimi Ölçeği'nin Geliştirilmesi ve Psikometrik Özelliklerinin İncelenmesi", *Pamukkale Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi* 57 (2023), 135-136.

⁷⁶ Özgüven, *Bireyi Tanıma Teknikleri*, 268-269.

⁷⁷ Uslu, *Psikolojik Danışmanların Danışma Becerisinin Geliştirilmesi*, 17-18.

⁷⁸ Özgüven, *Bireyi Tanıma Teknikleri*, 269.

⁷⁹ Uslu, *Psikolojik Danışmanların Danışma Becerisinin Geliştirilmesi*, 18.

anladığını ifade etmek ve sürecin ilerlemesini sağlamak için bir teknik olarak kullanılan danışanın söylediklerini ona tekrar kendi yorumunu katmadan söyleyerek danışanın kendini başka kişilerin gördüğü gibi görüp bir değişim ya da kabullenme sürecine girmesini destekler. Koşulsuz desteği hisseden danışanlar, yaşadığı deneyimleri kabul eder ve çarpıttıkları ya da inkar ettikleri şeyleri göremeye başlayabilirler.⁸⁰

1.2.2. Manevi Destek Becerileri

Manevi danışmanların etkili olabilmeleri için dini ve manevi konulardaki yeterliklerinin yanı sıra bazı önemli psikolojik danışma yetenek ve becerilerine de sahip olmaları gerekmektedir. Kişinin duygusal sorunları, ilgileri, becerileri, güdülleri, tavırları ve yetenekleri gibi konularda kendini daha iyi tanıması ve kendi başına kararlar alabilip problemlerini çözebilir olmasını amaçlayan psikolojik danışma, danışanla danışmanın etkileşim içinde olduğu psikolojik ve sözel bir süreçtir.⁸¹ Psikolojik danışmanlık becerilerini Egan (1997), üç aşamada sınıflandırmaktadır. Beceri olarak temel düzeyde doğru yapılan empatinin, saygının, içten ve açık olmanın bulunması gereken aşama olan “danışanlara değiştirmeleri gereken temel konuları keşfetmelerinde yardım etme” ilk aşamadır. Beceri olarak ileri düzey doğru yapılan empatinin, kendini açığa vurmanın, anlık olmanın ve yüzleştirmenin bulunması gereken ikinci aşama ise “istek ve ihtiyaçlarını netleştirmelerinde danışanlara yardım etme” aşamasıdır. İlk iki aşamalardaki becerilerin tümüyle beraber oluşturulan eylem planlarının düzenlenmesi ise “amaçlarına ulaşmalarını sağlayacak yöntemler geliştirmelerinde danışanlara yardım etme” Egan’ın üçüncü ve son aşamasını oluşturmaktadır.⁸²

Duyguları merkeze alarak danışanların duygu durumlarını ifade etmesinin yoğunluğu üzerine odaklanan araştırmacılar da bulunmaktadır. Duyguların yansıtılması, içeriğin yansıtılması ve bunlar üzerine soruşturmaların yapılması becerileri üzerine deneysel

⁸⁰ Burger, *Kişilik Psikoloji Biliminin İnsan Doğasına Dair Söyledikleri*, 446-447.

⁸¹ Özgüven, *Bireyi Tanıma Teknikleri*, 260-262.

⁸² Betül Meydan, “Psikolojik Danışman Adaylarına Psikolojik Danışma Becerilerinin Kazandırılması: Karşılaştırmalı Bir İnceleme”, *Hacettepe Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi (H. U. Journal of Education)* 29/3 (2014), 111-115.

araştırmalar yapan⁸³ Hill ve O'Brien'in (1999) “yardım becerileri sistemi” adını verdikleri diğer bir sınıflandırma ise yine üç aşamadan oluşmaktadır. İlk aşama olan “keşfetme” aşaması danışanı rahatlatmak, kapalı uçlu sorular sormak, açık uçlu sorular sormak, ifadelendirmek ve duyguları yansıtmak becerilerinden oluşmaktadır. İkinci aşama olan “içgörü kazanma” aşaması yüzleştirmek, yorumlamak, kendini açmak, anlık olmak becerilerini gerektirmektedir. Üçüncü ve son aşama olan “eylem” aşamasında ise gerekli olan beceriler bilgi vermek ve yönlendirmektir.⁸⁴

Carkhuff (2000) ise “İnsan Kaynağını Geliştirme” olarak adlandırdığı sınıflandırmasında danışmanda olması beklenen becerilerin dikkatin verilmesi, duyguların yansıtılması, anındalık, saydamlık, somutluk, yorumlama, kendini açma, yüzleştirme ve doğrudan yönlendirme olduğunu belirtmektedir.⁸⁵ Bununla beraber ilk aşama olan “tepki verme” aşamasında gereken beceriler içerik, duygu ve anlamlara tepki vermek, “kişiselleştirme” aşamasında gereken beceriler ise anlam, sorun ve amaçların kişiselleştirilmesidir. Son aşama olan “adım atma” aşamasında gereken beceriler ise amaçların tanımlaması, değişim programlarının oluşturulması, pekiştireçlerin planlanması, değişimin gerçekleşmesine yönelik hazırlıkların yapılması ve bu hazırlıkların gözden geçirilmesi şeklinde sıralanmaktadır.⁸⁶

Model olma, deneme ve geri bildirim merkezli “mikro beceriler modeli” yaklaşımını geliştiren⁸⁷ Ivey ve Ivey (2003)'dir. Araştırmacılar dikkatin verilmesi, açık/kapalı uçlu soruların sorulması, danışanın gözlemlenmesi, danışanın cesaretlendirilmesi, içeriğin yansıtılması ve özetlenmesi, duyguların yansıtılması, danışanın problemle yüzleştirilmesi, probleme odaklanılması, anlamın yansıtılması ve etkin olma becerilerinden oluşan “danışanın hikayesini duyma” ve “danışanın yeni bir hikâye

⁸³ Serkan Denizli, “Psikolojik Danışma Süreci ve Sonuç Araştırmaları Kapsamında Psikolojik Danışma Becerileri Üzerine Bir Tarama”, *Ege Eğitim Dergisi* 10/1 (01 Nisan 2009), 11.

⁸⁴ Meydan, “Psikolojik Danışman Adaylarına Psikolojik Danışma Becerilerinin Kazandırılması: Karşılaştırmalı Bir İnceleme”, 111-115.

⁸⁵ Denizli, “Psikolojik Danışma Süreci ve Sonuç Araştırmaları Kapsamında Psikolojik Danışma Becerileri Üzerine Bir Tarama”, 8.

⁸⁶ Meydan, “Psikolojik Danışman Adaylarına Psikolojik Danışma Becerilerinin Kazandırılması: Karşılaştırmalı Bir İnceleme”, 111-115.

⁸⁷ Barış Yaka, “Mikro Beceri Eğitimi Programı'nın Psikolojik Danışman Adaylarının Psikolojik Danışma Becerilerine Etkisi”, *Ege Eğitim Dergisi* 14/2 (01 Ağustos 2013), 8-10.

oluşturmasına yardım etme” aşamalarını temel düzeyden ileri düzeye doğru olacak şekilde sınıflandırmaktadır.⁸⁸

Manevi danışman, hizmet verdiği muhataplarının ihtiyaçlarına yönelik manevi açıdan danışmanlık ya da manevi rehberlik hizmeti veren uzmanlardır.⁸⁹ ADRB manevi danışmanı aile, din ve danışmanlık konularında yeterli bilgi ve donanıma sahip olmalıdır. Nitekim aile odaklı kurulan bürolara başvurularda bu yönde olacaktır. Bunun yanı sıra başvurulanan problemin, dini ya da manevi yönünün sahih kaynaklara göre tayini gerçekleştirilmelidir. Tespit edilen ve dindeki yeri belirlenen soru veya sorunlar, danışmanlık sürecini takip etmelidir.

Görevlilerin yeterliklerini sağlamak için önce hizmet içi eğitim programı kapsamında seminer ve eğitime tabi tutulmuş, 2008-2013 tarihleri arasında “tecrübe paylaşım toplantıları” düzenlenmiştir. Fakat bu, çok yönlü uzmanlık gerektiren bir alan olan manevi danışmanlık ve rehberlik hizmeti sunmak için yeterli bir eğitim değildir.⁹⁰ 2019 yılında bu ihtiyaçlara binaen üniversitelerin sosyal bilimler enstitülerine bağılı “manevi danışmanlık ve rehberlik tezli yüksek lisans programları” açılmıştır.

Üzerinde durulması gereken diğere bir konu ise danışmanların muhataplarına karşı sergiledikleri tutumlardır. Her danışma sürecinde olduğı gibi manevi danışmanlıkta da gönüllülük ve gizlilik ilkeleri ilk sıradadır. Farklılıklara sayğı duyma, tarafsız ve objektif olma, aktif dinleme ve empati yapma ve danışanı olduğı gibi kabul etme diğere ilkeler arasındadır.⁹¹ Bütün bunlarla beraber danışanın etkili iletişim bilgi ve becerileri

⁸⁸ Meydan, “Psikolojik Danışman Adaylarına Psikolojik Danışma Becerilerinin Kazandırılması: Karşılaştırmalı Bir İnceleme”, 111-115.

⁸⁹ Düzgüner - Ayten, *Manevi Danışmanlık ve Rehberlik Hizmetleri Temel Bilgiler Kılavuzu*, 50.

⁹⁰ Aybey, *Diyanet İşleri Başkanlığı Aile ve Dini Rehberlik Bürolarına Gelen Soruların Analiz ve Değerlendirilmesi Ege Bölgesi Örneğı*, 55-57.

⁹¹ Karagöz - Gümüş Böke, *Aile ve Dini Rehberlik Merkezlerinde Manevi Danışmanlık ve Rehberlik Hizmetleri*, 69-75.

arasında sayılabilecek yorum yapabilme, analiz edebilme, özetleyebilme, tavsiye ve yönlendirmede bulunabilme gibi özellikleri de kazanmış olması gerekmektedir.⁹²

Manevi danışmanlarda aranan bazı özellikler şu şekilde sıralanmaktadır⁹³;

- Dini yeterlik ve özgünlüğe sahip olmak
- Dini yaşantısıyla örnek olmak ve güçlü hitabet yeteneğine sahip olmak
- Güçlü bir manevi lider olmak
- Kurumunun beklentilerini yerine getirmek
- İnsani özellikleri gelişmiş, cana yakın ve otantik olmak
- Din kurumuyla halk arasında kaynaştırıcı olmak
- Fiziksel ve psikolojik olarak insanlara ulaşabilmek
- Toplumun dini gelenek ve beklentilerini anlamak ve bunların sosyal ortamda yaşanabilirliğini sağlamak.

Başka bir araştırmada ise manevi danışmanların beceri ve yeterlikleri şu şekilde sıralanmaktadır⁹⁴;

- Kişilerle çalışma becerisi
- Başkaları tarafından da dini hizmetler sunulduğunu bilme
- Dini metinlerin içeriği ve doğasını bilme
- Kişilerin dindarlıklarını bilme
- Dini metinleri yorumlama becerisi

⁹² Hüseyin Peker, “Aile İrşat ve Rehberlik Bürolarında Dini Danışmanlık ve Din Hizmetleri”, *Dini Danışmanlık ve Din Hizmetleri* (İstanbul: Ensar Neşriyat, 2014), 310-311.

⁹³ İlhan Topuz, *Din Görevlilerinin Manevi Danışmanlık Yeterlilikleri* (Isparta: Manas Yayıncılık, 2014), 95-97.

⁹⁴ İlhan Topuz, “Manevi Danışmanlık ve Rehberlik Hizmetlerinde Temel Nitelik ve Yeterlilikler”, *Manevi Danışmanlık ve Rehberlik*, ed. Ali Ayten vd. (Ankara: DEM Yayınları, 2016), 1/240-241.

Sonuç olarak manevi danışmanın mesleki yeterliklerinin, dini bilgi ve tecrübe yeterliklerinin, danışmanlık süreci yönetimi yeterliklerinin, iletişim ve hoş görü becerilerinin gelişmiş olması beklenmektedir.

1.2.3. Manevi Destek Araç ve Teknikleri

Danışmanlık sürecinde sağlanması beklenen yardımlarda danışmanın becerilerinin yanında, danışmanlık için kullanılan tekniklerin de yadsınamaz gerekliliği mevcuttur.⁹⁵ Danışmanlık ilişkisini kurmak, sürdürmek ve neticelendirmek için yaygın olarak kullanılan temel teknikler şunlardır:

1.2.3.1. Sözel Olmayan Tepkiler

Sözel olmayan tepkilerle gerçekleşen iletişimi, sözel iletişimle ya da sözel iletişim olmadan mesajın iletilmek istenen kişiye aktarılması olarak tanımlayan Chester ve Egolf, sözel iletişime daha basit olmasına karşın ileti sahibinin duygu durumundan bilgiler de aktardığını ifade etmişlerdir.⁹⁶ Sözsüz iletişim, insanlar arasındaki ilişkileri güçlendirebilir, duygusal bağları sağlayabilir ve iletişim engeli olan kişiler arasında iletişimi mümkün kılabilir. Özellikle duygusal veya hassas konuların ifade edildiği durumlarda kullanılan sözlere ek bir derinlik ve anlam katma potansiyeline sahiptir. İnsanlar, beden dili, jestler, mimikler, yüz ifadeleri, göz teması, dokunma, ses tonu, semboller, renkler ve diğer görsel veya işitsel araçları kullanarak sözsüz iletişim kurabilirler.

Danışmanlık sürecinde ise sözsüz ifadeleri inceleyerek kendisi ile ilgilenilip ilgilenilmediği değerlendirmesi yapan danışanların kanaatinin oluşumunda etkilidir. Kesintiye uğrayan sözel ifadelerin aksine sözsüz ifadeler sürekli ve bu iki ifade türü birbiriyle çelişse ya da öyle görüldüğünde karşı taraf genelde sözsüz ifadeleri dikkate

⁹⁵ Süleyman Çetin Özoğlu, *Eğitimde Rehberlik ve Psikolojik Danışma* (Ankara: Ankara Üniversitesi Eğitim Bilimleri Fakültesi Yayınları, 2007), 234.

⁹⁶ Seren Düzenli Öztürk, *Kronik Tutuk Afazili Bireylerde İletişim Yeterliliğinin İletişim Yeterliliği Değerlendirme Aracı (İYDA) ve Sözel Olmayan İletişim Sınıflaması (SOİS) ile Değerlendirilmesi* (Eskişehir: Anadolu Üniversitesi Sağlık Bilimleri Enstitüsü, Yayımlanmamış Yüksek Lisans, 2010), 5.

alır.⁹⁷ Sözsüz iletişim aynı zamanda kültürel, sosyal ve dini normlara da bağlı olabilir. Kùltürler, beden dili ve jestlerin boyutlarını farklı şekillerde yorumlayabilir, bu nedenle sözsüz iletişim, iletişimde yer alan kısımlar arasında doğru anlamın sağlanması için dikkatli bir şekilde anlaşılmalıdır. Kişilerarası iletişimin büyük çoğunluğunda sözsüz ifadeler önemli ve kritik bir yere sahip olsa da sürekli bir biçimde danışana sözsüz mesaj gönderme ya da onun gönderdiği mesajları değerlendirmeye boğulmamak gerekir. Etkili bir danışmanlık süreci için özenli ve dikkatli olmak ve danışana hissedebileceği şekilde ilgi göstermek önemli ve yeterlidir.⁹⁸

1.2.3.2.Etkin Dinleme

Etkin dinleme ailede, iş yerinde, arkadaşlarla olan bütün iletişimlerde etkili bir anahtardır. Danışmanlık sürecinin başarılı bir şekilde neticelenmesi için de gerekli en önemli koşullardandır. Danışmanlar etkili dinleme tekniği ile duygu yansıtma, içerik yansıtma, soru sorma, kendini açma, geri bildirim verme, somutlaştırma, yorumlama, cesaretlendirme, yüzleştirme gibi becerilerin kullanılarak danışanlara onları dinlediğini gösterirler. Sürecin devamlılığını sağlaması açısından ileri düzey beceriler olan içeriği özetleme, açık/kapalı uçlu sorular sorma, asgari düzeyde sözel tepkiler kullanılarak gerçekleştirilen etkili dinleme, bir kişinin söylediklerini kulağıyla duymaktan farklı bir eylemdir.⁹⁹

Görüşmeler esnasında bağlamına uygun olarak yapılan sözel olmayan ifade kullanmak, sorular sormak dinlemeyi aktif hale getirerek danışan kişinin sorununu anlatmasını pekiştirerek sürecin kalitesi açısından önemlidir.¹⁰⁰

Etkili dinleme gerçekleştirirken dikkat edilmesi gereken bazı hususlar şunlardır:

- Sabırlı ve önyargısız olunmalıdır.

⁹⁷ Hackney - Cormier, *Professional Counselor: A process Guide to Helping*, 52-53.

⁹⁸ Söylev, *Manevi Bakım ve Danışma Psikolojisi*, 180-181.

⁹⁹ Halil Ekşi vd., “Okul Psikolojik Danışmanlarında İş Doyumunun Yordayıcısı Olarak Psikolojik Danışma Özyeterliği ve Dinleme Becerileri”, *Abant İzzet Baysal Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi* 15/2 (21 Aralık 2015), 88.

¹⁰⁰ Özgüven, *Bireyi Tanıma Teknikleri*, 271.

- Görüşme, konu dışı gürültülerin en az olduğu bir ortamda gerçekleşmelidir.
- Dinleme yaparken başka şeylerle uğraşılmamalı, karşı tarafın dikkatinin dağılmamasını özen gösterilmelidir.
- Danışana nitelikli bir dinleme yaptığını gösterecek geribildirim sağlamak ya da anlaşılmayan, kapalı kalan ifadelerin giderilmesi gerekmektedir.
- Görüşme esnasında gerekmedikçe danışanın sorusu ya da cümlesi yarıda kesilmemelidir.¹⁰¹

1.2.3.3.Soru Sorma ve Konuşmaya Davet

Danışanı konuşmaya açmak için kullanılan tekniklerden olan ve danışmanlık sürecinde sıkça kullanılan, doğru kullanıldığında da iyi bir danışan-danışman ilişkisi kurma ve sorunların ortadan kaldırılmasında etkili olan soru sorma, açık ve tarafsız olmalı, yargılayıcı olmamalıdır. Çok fazla soru sorarak danışanın konuşma alanı daraltılmamalı bununla beraber hiçbir soru sormadan ya da az soru sorarak danışan tarafından ilgisizlik düşüncesi uyandırılmamalıdır. Görüşmenin başlaması ve ilerlemesinde etkili olan soruların amacı danışanın kendisini ifade etmesine yardımcı olmak olduğundan kapalı uçlu sorulardan çok cevabı anlatım, açıklama gerektiren açık uçlu sorular daha çok tercih edilir.¹⁰² Soruların amacının danışanı tanıma, sorunu tanımlama için bilgiye ulaşmak olduğu kadar, danışanın da sorulara verdiği cevaplarla kendini ve problemini tanıması ve gözden geçirmesine de yardımcı olmaktır.¹⁰³ Danışana yöneltilen sorularda kişinin anlayabilme yeteneği göz önünde bulundurulmalıdır.¹⁰⁴

1.2.3.4.İlgilenme

Danışmanlık sürecinde yakın ilgi ve alaka, sağlıklı bir ilişki kurmada önemlidir. Danışana destek amacıyla kurulan iletişim, ona karşı gösterilen destek, rahatlatma, cesaretlendirme, endişe ve şüphelerini giderme birer ilgi göstergesidir. Bunlarla beraber danışanın durumunu planlı olarak takip etme, dikkatli dinleme, konuşması yönünde ona fırsatlar tanıma da danışan nazarında ilgilenildiği kanaati güçlenir. Rahat ve güvenli bir

¹⁰¹ Uslu, *Psikolojik Danışmanların Danışma Becerisinin Geliştirilmesi*, 29.

¹⁰² Söylev, *Manevi Bakım ve Danışma Psikolojisi*, 183.

¹⁰³ Uslu, *Psikolojik Danışmanların Danışma Becerisinin Geliştirilmesi*, 23.

¹⁰⁴ Özoğlu, *Eğitimde Rehberlik ve Psikolojik Danışma*, 238.

ortam ve danışmanlık süreci içinde olduğunu hisseden danışan, problemlerini daha açık bir şekilde dile getirebilmekte ve bu problemlerin sağaltılmasında daha özverili olabilmektedir. Bu ilişkide danışana olan ilgi kadar, danışanın danışmanına olan ilgisi de önemlidir. Karşılıklı olarak oluşturulabilen ilgi ve alaka süreç açısından olumlu etkilere sahiptir.¹⁰⁵

1.2.3.5.Yansıtma

Rogers, yansıtmayı “danışanın paylaştığı duygu ve düşüncelerini içeriğini değiştirmeden ona geri yansıtma” olarak tanımlamaktadır. Yansıtma ya kişinin psikolojik durumunu ve duygularını iletmekle ya da kişinin anlattıklarını öznesini değiştirerek yeniden yapılandırıp iletmekle veya kişinin anlattıklarının özüne ulaşarak yapılan özetlemeyle gerçekleştirilir.¹⁰⁶ Yansıtmadaki amaç danışanın dinlendiğini, kendi açısından anlaşılma çalışıldığını hissettirmektir. Yine yanlış anlaşılmalara varsa bunları düzeltmek ve danışanın kendi sorunlarına olan farkındalığını artırmak da diğer önemli amaçlarındandır.¹⁰⁷

1.2.3.6.Yorumlama

Çok sık yapılmayan ve profesyonelce yapılması gereken yorumlama danışanın kendi davranışları üzerine bir iç görüş kazanması için yapılan açıklamalar, tavsiyeler ile davranışlarla neden ve sonuçları üzerine gerçekleşen yargıları ifade etmektedir. Yapılan yorumlar esnektir ve kişinin sorunlarının sebebini göremediği ve danışmanında görüşme esnasında aldığı ipuçlarından yola çıkarak emin olduğu zamanlarda bu sebeplerin ortaya koyulmasıyla olur.¹⁰⁸

1.2.3.7.Dini Argümanlar

Depresyon, kaygı, stres, doyumsuzluk ve memnuniyetsizlik gibi başa çıkması güç olan duygulardan korunmak ve kurtulmak için din sığınılacak bir liman olarak görev

¹⁰⁵ Özgüven, *Bireyi Tanıma Teknikleri*, 272-273.

¹⁰⁶ Uslu, *Psikolojik Danışmanların Danışma Becerisinin Geliştirilmesi*, 19.

¹⁰⁷ Özgüven, *Bireyi Tanıma Teknikleri*, 274-275.

¹⁰⁸ Özgüven, *Bireyi Tanıma Teknikleri*, 276-277.

yapmaktadır.¹⁰⁹ Bu çerçevede dini hasletlerle oluşturulacak yönelimler psikolojik iyi oluşa önemli destekler sunmaktadır. Din, insanın yaşadığı travmatik durumlarla başa çıkmada psikolojik sağlamlığını desteklemektedir. Güçlü ve sağlam yaşanan dini hayat kişinin sorunları sağaltmasında ve psikolojik sağlamlığını bozacak risklere karşı korunmasında kişiye yardımcı olmaktadır.¹¹⁰

İnanç, ibadet, duygu, bilgi ve etki boyutlarıyla inanan insan üzerinde etkisi olan din, her boyutunun birbiriyle olan girift ilişkisi ve insanın da çok boyutlu olmasından dolayı insan psikolojisi üzerinde geniş etki alanına sahiptir.¹¹¹ Allah’a olan bağlılığı ve inancı simgeleyen ibadetler, yaratılanın Yaratıcısıyla, kendi kendisiyle ve diğer yaratılanlarla olan ilişkilerini düzenleyen bir anlam kazanmaktadır. Psikolojik denge hali ve kişilik bütünleşmesinde ibadetler; iç disiplin, dayanma, katlanma ve mücadele güçlerinde artış ve olumsuz davranış ve kötü yönelimlerden uzaklaşma gibi özelliklerin yerleşmesine, hayırseverlik ve diğerkâmlık duygularının gelişmesine, başarılı sosyalleşmenin oluşumuna kaynak sağlayarak ruhsal sağlığını korumada ve geliştirmede, sosyalleşme ve sosyal danışmayı oluşturmada ve geliştirmede, kişilik ve karakterin güçlendirilmesinde etkili olurlar.¹¹²

Bireyin tüm yönlerine hitap eden ibadetler, bilinçli bir şekilde yapılışı esnasında, öncesinde veya etkisinin devam ettiği zaman çerçevesinde gerçekleşen içsel tecrübelerle insanda psikolojik bir rahatlama sağlayabilmektedir.¹¹³

İnsan ve Allah arasındaki iletişim anlamını taşıyan dua, yaratandan ihtiyaç ve dilek dilemek, yetersizliğini ve acizliğini dile getirmek, manevi bir bağlantıyla yaratana yakınlaşmaktır. Yetersiz hisseden ve bu yüzden ruhsal bunalım yaşayan insan, mutlaka karşılığının var olması bilinciyle dua ile bu bunalımlardan ve sıkıntılardan kurtularak

¹⁰⁹ Nurdan Yağlı Soykan, “Psikolojik İyi Oluş ve Din”, *Ruh Sağlığı ve Din*, ed. Nevzat Gencer vd. (Kars: Ertem Kafkars Yayınları, 2022), 411.

¹¹⁰ İbrahim Gürses, *Sufi Kişilik Psikolojisi Melamiler Örneği* (Ankara: Hece Yayınları, 2019), 120-121.

¹¹¹ Halil Apaydın, “İbadet Psikolojisi”, *Tabula Rasa: Felsefe-Teoloji* 3/9 (2003), 186-187.

¹¹² Hökelekli, *Din Psikolojisi*, 249.

¹¹³ Apaydın, “İbadet Psikolojisi”, 190-191.

işsel huzura kavuşur.¹¹⁴ Toplum ve bireyin ruh sağlığı için önemli bir yeri olan ve inanan insanla Allah-u Teala arasında var olan iletişimin en tepe noktası olan dua ile insan kötü düşünce ve fiillerden uzaklaşarak Allah’a yakınlaşmış olur. Duayı kişinin gerçeği bir bütün olarak görebilmesi için şuurun genişlemesi olarak ifade eden Carrel, devamlı edilerek alışkanlık hali alan duanın karakteri temizleyip olgunlaşmasını sağladığını ifade etmektedir.¹¹⁵ Dua esnasındaki psikolojik süreçleri kendi üzerine dikkati toplama, arzu gücünün canlanması, hazır bulunma duygusu, kendi bırakma, çift yönlü iletişim, talep ve istek, dua sırasında gerçekleşen karmaşık ruhsal deneyimlerin en genel psikolojik süreçlerinden olduğunu belirten Hökelekli, James’ın duanın insanın en derinlerinde yer alan sosyal benliği ile ilgili olduğunu ve kişinin psikolojik yapısının büyük değişikliklere uğramadıkça kıyamete kadar dua edeceklerini aktarmaktadır.¹¹⁶

Tövbe de inananların çokça yaptığı ve sonrasında psikolojik olarak rahatlama, huzur ve güven duygusunu sağlayan dini bir olgudur. Kendini günahkar hisseden kişinin yaşadığı kriz ve kaygılar tövbe ile güven ve huzura dönüşür. Bunlarla beraber kişinin öz güvenini ve kendini takdir etme duygusunu destekler.¹¹⁷

İbadetlerin özünü ve sentezini oluşturan namaz, insanın minnet, sevgi ve itaat duygularını Allah-u Teala’ya yönelterek teslimiyetini oluşturmaktır. Kur’an-ı Kerim’de kurtuluşun reçetesi olarak müjdelenen namaz, insanı yaratana yaklaştıran bir zikirdir. Stres ve kaygıyı tetikleyen düşüncelerden uzaklaştırarak insanın rahatlmasına, umutlanmasına, mutluluğuna vesile olur. Allah-u Teala’yı zikrederek kalbin karanlığı giderilir. Mahrumiyetleri ilahi ilgiye dönüştüren, yalnızlıkları dostluklara çeviren, yoksullukları zenginlikle değiştiren, dünyalık korkuları gideren bir fiil olarak tanımlanan zikir, bilinçlilik halini diri tutar.¹¹⁸

¹¹⁴ Vahideh Lameei - Mustafa Bilici, “Dinin Psikolojik İyi Oluş Üzerindeki Rolü ve Değerlendirilmesi”, *İstanbul Sabahattin Zaim Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi* 9/19 (17 Ocak 2022), 62.

¹¹⁵ Ali Rıza Aydın, “İnanma İhtiyacı ve Dinî Ritüellerin Psikolojik Değeri”, *Dinbilimleri Akademik Araştırma Dergisi* 9/2 (01 Nisan 2009), 93-94.

¹¹⁶ Hökelekli, *Din Psikolojisi*, 217-219.

¹¹⁷ Lameei - Bilici, “Dinin Psikolojik İyi Oluş Üzerindeki Rolü ve Değerlendirilmesi”, 62.

¹¹⁸ Aydın, “İnanma İhtiyacı ve Dinî Ritüellerin Psikolojik Değeri”, 97-98.

1.3. Aile ve Dini Rehberlik Büroları

Türkiye’de “İslam dininin inanç, ibadet ve ahlâk esasları ile ilgili işleri yürütmek, din konusunda toplumu aydınlatmak ve ibadet yerlerini yönetmek”¹¹⁹ görevi yasalarca Diyanet İşleri Başkanlığı bünyesine verilmiştir. “Taşra Teşkilatı Görev ve Çalışma Yönergesi”nin 8. maddesine göre ise müftülüklerin görev alanları içerisinde “dini konularda sorulan sözlü veya yazılı soruları cevaplandırmak” da yine Diyanet İşleri Başkanlığının görevleri arasında yer almaktadır.¹²⁰

Bunlara paralel olarak müftülüklere ailevi ve dini konularda soru ve sorunlar için başvuruların artması neticesinde Diyanet İşleri Başkanlığı tarafından 15 Nisan 2002 tarih ve 199 sayılı oluru ile il müftülükleri dahilinde bu soru ve sorunların çözümüne ilişkin bir danışma merkezi olarak “Aile İrşat ve Rehberlik Büroları” hizmete sunulmuştur.¹²¹ 2003 senesinde 6 pilot il olarak seçilen Ankara, İstanbul, İzmir, Adana, Samsun ve Elazığ’da hizmet vermeye başlamış olup günümüzde ise 81 il ve 304 ilçede 26 Haziran 2014 tarihinden itibaren “Aile ve Dini Rehberlik Büroları (ADRB)” ismiyle hizmet vermektedir.¹²² Bürolarda 633 sayılı Kanun ile Diyanet İşleri Başkanlığı Görev ve Çalışma Yönetmeliğine dayanılarak hazırlanan ve 10.01.2019 tarihli ve 8150 sayılı Başkanlık onayı ile yürürlüğe giren yönergeye göre vaizler görevlendirilmekte; sayıca yeterli vaiz bulunmaması durumunda ise “din hizmeti uzmanları, eğitim uzmanları ve yüksekokul mezunu Kur’an kursu öğreticisi, imam-hatip ve müezzin-kayyım unvanındaki personel” görevlendirilmektedir.¹²³ ADRB personeli, hizmet alanlarına giren bütün soru ve sorunları çözüme ulaştırma gayreti içerisindeyler. Çözüm bulmakta zorlandıkları veya tek başlarına çözümleyemeyecekleri kadar ciddi bir problemle karşılaştıkları durumlarda DİB Din İşleri Yüksek Kurulu’na başvurmakta;

¹¹⁹ Diyanet İşleri Başkanlığı Kuruluş ve Görevleri Hakkında Kanun (Diyanet İşleri Başkanlığı Kuruluş ve Görevleri Hakkında Kanun), 633 (15 Ağustos 1965).

¹²⁰ Diyanet İşleri Başkanlığı Görev ve Çalışma Yönergesi (Diyanet İşleri Başkanlığı Görev ve Çalışma Yönergesi), (31 Temmuz 2017).

¹²¹ Nurullah Altaş - Mustafa Köylü (ed.), *Dini Danışmanlık ve Din Hizmetleri* (İstanbul: Ensar Neşriyat, 2014), 301.

¹²² Karagöz - Gümüş Böke, *Aile ve Dini Rehberlik Merkezlerinde Manevi Danışmanlık ve Rehberlik Hizmetleri*, 19.

¹²³ Diyanet İşleri Başkanlığı Aile ve Dini Rehberlik Büro veya Merkezleri Çalışma Yönergesi (Diyanet İşleri Başkanlığı Aile ve Dini Rehberlik Büro veya Merkezleri Çalışma Yönergesi), (10 Ocak 2019).

hizmet alanı dışındaki soru ya da sorunları olan danışanları ise ilgili kurum ve kuruluşlara veya sorunun uzmanlarına yönlendirmektedir.¹²⁴

1.3.1. Aile ve Dini Rehberlik Bürolarının Amacı

Aile, toplumun bütünlüğünü ve sürekliliğini sağlayan, uyum ve gelişme düzeyini belirleyen en küçük ancak en önemli kurumdur.¹²⁵

İnsanın psikolojik ihtiyaçları, aile ortamının huzursuz veya sağlıklı olmasından dolayı yeterli doyuma ulaşmayabilir ve aile üyeleri arasında varoluşsal boşluk yani anlamsızlık durumu ortaya çıkabilir. Varoluşsal yalnızlık durumu kendini sıkıntılı zamanlarda gösterdiğinde ise bireylerde depresyon, saldırganlık, boşanma, intihar gibi pek çok sorun meydana gelebilmektedir. Bu gibi kriz durumlarında bireyler, kendilerine yakın hissettikleri, paylaştıkları bilgilerin güvende olduğunu bildikleri ve verebilecekleri tavsiye ve önerilere güven duyabilecekleri kişi ya da kurumlara başvurumaktadırlar.¹²⁶

Konu aile olduğunda sebepleri ve türleri ne olursa olsun huzuru bozan durumların dine, dini anlayışlara ve dini bilgilere yönelen bir tarafını her toplum ve zamanda görmek mümkündür.¹²⁷ Diyanet İşleri Başkanlığı bu durumu ve yapılan başvuruları göz önünde bulundurarak bireylerin din ile ilgili yaşadıkları sorunlarla ilgilenerek bu sorunlara çözüm yolu bulabilmek için ve yapılan din hizmetlerinin halka ulaşmasında yeni ve çeşitli yöntemler kullanmak amacıyla farklı hizmet birimleri kurmuştur. Aile ve dini rehberlik bürosu (ADRB) da aile ile alakalı sorunların giderilmesinde rol almayı amaçlayan hem dini hem de toplumsal hizmet birimlerinden biri ve en önemlisidir.¹²⁸

¹²⁴ Aybey, “Dini Danışmanlık Bağlamında Aile ve Dini Rehberlik Büroları”, 146.

¹²⁵ Mustafa Önsay (ed.), *Değişen İlişkiler ve Roller Bağlamında Aile* (İstanbul: Endülüs Yayınları, 2017), 10.

¹²⁶ Aybey, *Diyanet İşleri Başkanlığı Aile ve Dini Rehberlik Bürolarına Gelen Soruların Analiz ve Değerlendirilmesi Ege Bölgesi Örneği*, 52.

¹²⁷ Aybey, *Diyanet İşleri Başkanlığı Aile ve Dini Rehberlik Bürolarına Gelen Soruların Analiz ve Değerlendirilmesi Ege Bölgesi Örneği*, 51-52.

¹²⁸ Peker, “Aile İrşat ve Rehberlik Bürolarında Dini Danışmanlık ve Din Hizmetleri”, 2014, 301-303.

10 Ocak 2019’da Başkanlık onayı ile yürürlüğe giren Diyanet İşleri Başkanlığı Aile ve Dini Rehberlik Büro veya Merkezleri Çalışma Yönergesinde ADRB’nin amacı belirtilmemiş olmakla birlikte¹²⁹ daha önce 23 Temmuz 2015’te Başkanlık onayı ile yürürlüğe girmiş olan Diyanet İşleri Başkanlığı Aile ve Dini Rehberlik Büro veya Merkezleri Çalışma Yönergesinde amaçlar şu şekilde sıralanmıştır:

- “Aile hakkında toplumun dini açıdan doğru bilgilendirilmesini sağlamak
- Aile yapısının korunmasına katkıda bulunmak
- Aile bireylerine sosyal, ekonomik ve kültürel değişimler sonucu karşı karşıya kaldığı riskler ve yeni sorun alanları karşısında güçlendirmek için manevi destek hizmeti sunmak
- Aile ve Sosyal Politikalar Bakanlığı ile yapılan protokol çerçevesinde anılan Bakanlığa bağlı kurum ve kuruluşlarda dinî rehberlik ve manevi destek hizmeti sunmak
- Halkımızın özellikle aile ve aile bireyleri ile ilgili dinî içerikli sorunlarının çözümüne katkı sağlamak
- Gerektiğinde ilgili kamu kurum ve kuruluşları, üniversiteler ve sivil toplum kuruluşları ile ortak çalışmalar yapmak
- Öğrenci yurdu, gençlik merkezi, fabrika vb. gibi mekânlarda dinî içerikli programlar düzenlenmek”¹³⁰

Karagöz ve Gümüş Böke (2020) ise ADRB’nin amaçlarını şu şekilde sıralamıştır:

- “Çağın getirdiği değişim ve dönüşümlerin farkındalığıyla aileyi ve bireyi tehdit eden problemlerin çözümüne katkı sağlamak
- Halkımızın özellikle aile ve aile bireyleri ile ilgili manevi içerikli soru ve sorunlarının çözümüne katkı sağlamak

¹²⁹ Diyanet İşleri Başkanlığı Aile ve Dini Rehberlik Büro veya Merkezleri Çalışma Yönergesi, (2019).

¹³⁰ Diyanet İşleri Başkanlığı Aile ve Dini Rehberlik Büro veya Merkezleri Çalışma Yönergesi (Diyanet İşleri Başkanlığı Aile ve Dini Rehberlik Büro veya Merkezleri Çalışma Yönergesi), (23 Temmuz 2015).

- Merkez ve bürolara danışan bütün vatandaşlarımıza kişisel bilgilerin gizliliği ilkesine riayet ederek, ayırım gözetmeksizin, kuşatıcı ve kucaklayıcı bir yaklaşımla hizmet sunmak
- Sosyal hizmet kurumları aracılığıyla yaşamlarını sürdüren kadın, çocuk, genç ve yaşlı bireylere manevi destek hizmeti sunmak
- Tüm faaliyetlerinde ailenin korunması ve güçlendirilmesi adına özgün, düzeyli ve tutarlı bir yol izlemek
- Toplumun aile yapısı ve sorunları ile ilgili araştırma yapmak
- Gerektiğinde diğer kurum ve kuruluşlarla iş birliği yaparak faaliyet ağını genişletmek ve danışanlarla ilgili birimlere dair yönlendirmelerde bulunmak”¹³¹

1.3.2. Aile ve Dini Rehberlik Bürolarının Görev ve Hizmetleri

31.07.2017’de “Diyanet İşleri Başkanlığı Görev ve Çalışma Yönergesi”nin 8. maddesi ADRB’yi kapsamakta ve görevler şu şekilde sıralanmaktadır:

- “Ailenin kurulması, korunması ve güçlendirilmesi hususunda toplumsal farkındalık oluşturmak amacıyla dini, sosyal ve kültürel içerikli etkinlikler düzenlemek/ düzenlenmesini sağlamak
- Aile sorunlarının çözümüne yönelik dini danışmanlık ve rehberlik hizmeti sunulmasını sağlamak
- Aile ve aile bireylerine yönelik dini konularda program ve çalışmalar yapmak
- Sosyal ve kültürel değişimler sonucu karşı karşıya kaldığı riskler ve yeni sorunlar karşısında aileyi güçlendirmek için aile bireylerine manevi destek hizmeti sunmak
- Aile ve dini rehberlik bürolarında görevlendirilen personele gerekli eğitimlerin verilmesini sağlamak

¹³¹ Karagöz - Gümüş Böke, *Aile ve Dini Rehberlik Merkezlerinde Manevi Danışmanlık ve Rehberlik Hizmetleri*, 21.

- Sevgi evleri, huzurevleri, yetiştirme yurtları, kadın konuk evleri gibi sosyal hizmet kurumlarında dini rehberlik hizmeti sunulmasını sağlamak
- Aileye ilişkin yazılı ve görsel materyaller hazırlanmasını sağlamak
- Görev alanı ile ilgili ulusal ve uluslararası kurum ve kuruluşlarla yapılacak iş birliğine yönelik iş ve işlemleri yürütmek
- Aile ve dini rehberlik bürolarının açılmasını ve bu büroların koordineli olarak çalışmasını sağlamak
- Görev alanı ile ilgili konularda verilen diğer görevleri yapmak”¹³²

2019’da yürürlüğe giren “Diyanet İşleri Başkanlığı Aile ve Dini Rehberlik Büro veya Merkezleri Çalışma Yönergesi”nin 8. maddesinde de büroların görevleri şu şekilde belirlenmiştir:

- “Dini ve milli değerler ışığında evlilik ve aile olma konusunda farkındalık oluşturmak
- Aile birlikteliğinin sağlam temeller üzerinde kurulmasına ve sürdürülmesine manevi danışmanlık ve rehberlik etmek
- Çeşitli toplumsal risklerle karşılaşan aile bireylerinin güçlendirilmesine katkı sağlamak ve sorunlara çözüm üretmek
- Aile, Çalışma ve Sosyal Hizmetler Bakanlığı, belediye, STK’lar ve ilgili kuruluşlara ait kurum bakımı altında bulunan kadın, çocuk, yaşlı, genç gibi kesimlere yönelik manevi danışmanlık ve rehberlik hizmeti sunarak toplumsal uyum süreçlerine katkı sağlamak”¹³³

Din Hizmetleri Genel Müdürlüğü Uygulama Genelgesinin 29. Maddesinde aile ve dini rehberlik hizmetlerinin yürütülmesinde dikkat edilmesi gereken hususlar belirtilmiştir:

¹³² Diyanet İşleri Başkanlığı Görev ve Çalışma Yönergesi.

¹³³ Diyanet İşleri Başkanlığı Aile ve Dini Rehberlik Büro veya Merkezleri Çalışma Yönergesi.

- Aile ve dini rehberlik büro veya merkezlerince yürütülen manevi danışmanlık ve rehberlik hizmetleri; aile ile ilgili soru ve sorunlara yönelik sunulan dini rehberlik ile ailenin kurulması, korunması ve güçlendirilmesine yönelik çalışmaların yanı sıra sosyal hizmet kurumlarında yürütülen her türlü hizmeti içermektedir.
- Büro veya merkezler, manevi danışmanlık ve rehberlik hizmetleri sunmanın yanı sıra bölgesel sorunların çözümüne katkı sağlayacak çalışmalar yapacaktır. Bu doğrultuda müftülükler, büro veya merkezlerin aile okulu, evliliğe ilk adım vb. konularda süreli eğitim seminerleri düzenlemesine ve bölgesel sorunların çözümüne yönelik projeler geliştirmesine öncülük edecektir.
- Aile ve dini rehberlik hizmetleri Başkanlıkça gönderilen çalışma takvimine göre yürütülecektir.
- Yeterli personel bulunması halinde aile ve dini rehberlik koordinatörüne başka bir koordinatörlük görevi verilmeyecektir.
- İl ve ilçe müftüleri büro veya merkez çalışmaları ile yakından ilgilenecek, çalışmalar için personeli motive ederek yürüttükleri bürokratik iş ve işlemlerde onlara rehberlik edecektir.
- Aileye yönelik hizmetlerde sorumluluğun paylaşılması açısından büro veya merkezlerde, yeterli sayıda erkek personel istihdamı sağlanacaktır. Yeterli personelin olduğu yerlerde aynı gün içerisinde kadın ve erkek vaizlerimizin nöbet tutması sağlanacaktır.
- Büro veya merkez hizmetlerinde birlikteliğin sağlanması amacıyla il müftülüğü tarafından ilçelerde bulunan büro veya merkez personelinin katılımıyla aylık istişare toplantıları düzenlenecek ve bu toplantılarda Başkanlık tarafından gönderilen talimatlar personele duyurulacaktır.

- Gelen talepler de göz önünde bulundurularak katılımcı sayısı en az 10 kişi olmak kaydıyla Müftülüklerce ev veya site sohbetleri gerçekleştirilecektir.”¹³⁴

Bütün bunlarla beraber büroda verilen hizmetleri Karagöz ve Böke üç kategoride incelemiştir. Bunlardan ilki bireyin yüz yüze, telefonla veya e-posta yoluyla büroya başvurusuyla oluşan ve büroda verilen hizmetlerin büyük bir çoğunluğunu oluşturan “aile ve dini rehberlik hizmetleri”dir. Kişinin toplumsal hayatla ilgili sorunlarına dini kaynaklardan istifade edilerek cevap verilir. Aile, kadın, çocuk, genç ve yaşlıların soru ve sorunlarıyla titizlikle ilgilenilir ve çözümüne katkı sağlanır. Gerekliği takdirde ilgili kurum ve kuruluşlara bilgilendirmeler ve yönlendirmeler sağlanır.

Kişilerin büroya gelerek ya da telefonla arayarak manevi alanla alakalı sorularını ve ihtiyaçlarını danıştıkları hizmet alanı ise “manevi danışmanlık ve rehberlik hizmetleri” alanını kapsar. Bu hizmet alanı bireyin daha çok psiko-sosyal yönüne hitap eder. Ruhsal açıdan sağlık ve huzurlu bir birey sağlıklı ve huzurlu bir toplumun inşası demektir.¹³⁵ Bu sebeple manevi anlamda yaşanan ruhsal sıkıntıların çözümüne odaklanılır. Manevi danışman, kendisine başvuran danışanlarının ihtiyaçlarına yönelik farklı kurum ve kuruluşlara yönlendirme yapabilir. Aile ve dini rehberlik bürolarında verilmekte olan manevi danışmanlık ve rehberlik hizmetlerinin kalitesini artırmak için Diyanet İşleri Başkanlığı çeşitli istişare toplantıları, şura, seminerler, kongreler ve çalıştaylar düzenlemekte ve ADRB personeline eğitsel etkinlikler gerçekleştirmektedir.¹³⁶

Diğer bir hizmet alanı ise “eğitim ve farkındalık hizmetleri”dir. İstek ve ihtiyaçlar doğrultusunda gerçekleştirilen vaaz, konferans, sempozyum, seminer ve panellerin yanı sıra televizyon, radyo ve internet programları ile kurum ve kuruluş ziyaretleri bu hizmetler arasında yer alır.

¹³⁴ Din Hizmetleri Genel Müdürlüğü Uygulama Genelgesi (Din Hizmetleri Genel Müdürlüğü Uygulama Genelgesi), (15 Aralık 2020).

¹³⁵ Karagöz - Gümüş Böke, *Aile ve Dini Rehberlik Merkezlerinde Manevi Danışmanlık ve Rehberlik Hizmetleri*, 25.

¹³⁶ Karagöz - Gümüş Böke, *Aile ve Dini Rehberlik Merkezlerinde Manevi Danışmanlık ve Rehberlik Hizmetleri*, 26.

Pek çok çalışma bu hizmetleri “cami merkezli din hizmetleri” ve “toplum merkezli din hizmetleri” olarak iki başlık altında¹³⁷ ele alırken cami merkezli din hizmetlerinin vaaz, hutbe, cami dersler gibi geleneksel irşat yöntemleriyle beraber ikna, düşünme, tasvir ve teşbih gibi metotlar kullanılarak gerçekleştirilen faaliyetler olarak incelemiştir. Toplum merkezli din hizmetleri ise bireylerin “nitelik, ihtiyaç ve beklentileri” doğrultusunda sunulan daha çok bireyi merkeze alan faaliyetler olarak incelemiştir.

¹³⁷ Altaş, “Din Hizmetleri ve Dini Danışmanlık İlişkisi”; Söylev, *Manevi Bakım ve Danışma Psikolojisi*, 188-196; Aybey, *Diyanet İşleri Başkanlığı Aile ve Dini Rehberlik Bürolarına Gelen Soruların Analiz ve Değerlendirilmesi Ege Bölgesi Örneği*, 59-62.

İKİNCİ BÖLÜM

YÖNTEM

1.4. Araştırmanın Deseni

18 ve 19. yüzyıllarda fen bilimlerine ve sosyal bilimlere pozitif bilim paradigması hakimiyetinin ardından eleştirel ve yorumlayıcı bir paradigmaya geçiş ile birlikte bilimsel araştırmalarda nitel ve karma yöntemlerin kullanımı yadsınamaz biçimde artış göstermektedir.¹³⁸

Olguları, olayları ve durumları anlamlandırmaya yönelik geliştirilen nitel araştırma miktar, ortalama, sayı gibi ölçülebilen vasıflar yerine, “nasıl?”, “niçin?” gibi sorularla derinleşen araştırmalardır.¹³⁹ Nitel araştırmalar, araştırma için kullanılan gözlem, görüşme veya belgeleri bulundukları ve bağlı oldukları doğal ortamı yansıtıcı bir biçimde aktararak sosyal olguların değerlendirilmesiyle elde edilen bilgileri ve bu bilgilerin analizlerini kullanarak kuram geliştirme olarak tanımlanmaktadır.¹⁴⁰

Çalışmanın başında Aile ve Dini Rehberlik Büroları, aile ve manevi danışmanlık ve rehberlik hakkında bir literatür araştırması yapılarak genel bilgiler derlenerek araştırmaya kapsamlı bir giriş yapılmıştır. Araştırmayı derinlemesine incelemek, analiz etmek ve bu analizleri tartışmak için nitel araştırmayı benimseyen ve fenomeni ADRB personelinin bu alandaki yeterliklerini değerlendirmesi olan bu çalışmada nitel araştırma yöntemlerinden biri olan ve kişinin fenomenle olan kazanımlarını incelemeyi hedefleyen fenomenolojik yaklaşım kullanılmıştır. Amacı insan eylemini anlamak olan fenomenoloji, bireyin bakış açısını, duygularını, algılarını ifade etmesini sağlarken

¹³⁸ Melike Çayır Yakut - Mustafa Tuncay Sarıtaş, “Nitel Veri Analizinde Bilgisayar Kullanımı: Bir Betimsel İçerik Analizi (2011-2016)”, *Necatibey Eğitim Fakültesi Elektronik Fen ve Matematik Eğitimi Dergisi* 11/2 (18 Aralık 2017), 523.

¹³⁹ Bilgen Kırıl, “Nitel Bir Veri Analizi Yöntemi Olarak Doküman Analizi”, *Siirt Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi* 8/15 (2020), 172.

¹⁴⁰ Hamdi İslamoğlu - Ümit Alınçık, *Sosyal Bilimlerde Araştırma Yöntemleri* (İstanbul: Beta, 2019), 220.

belirlenen fenomenle ilgili deneyimlerini anlamlandırmak isteyen bir nitel araştırma yöntemidir.¹⁴¹

Araştırmada aile ve dini rehberlik bürolarında manevi destek hizmeti sunan ve asli görevleri imam-hatip, Kur'an kursu öğretici, din hizmetleri uzmanı ve vaizlik olan personelin manevi danışmanlık ve rehberlik alanındaki yeterliklerinin yine kendileri tarafından değerlendirilmesi ve alanda aldıkları eğitimle olan ilişkisi anlamlandırılmak istenmektedir.

1.5. Araştırmanın Çalışma Grubu

Verilerin derinliğine odaklanan nitel araştırmalarda genellikle amaçlı örnekleme yöntemleri kullanılmaktadır. Örneklemden sağlanan, araştırmanın amacına uygun olması durumuyla ilgili olan ve örneklemin sayısından etkilenmeyen bilgi zengini durumlar, araştırmanın amacı doğrultusunda daha derin ve daha fazla bilgiye ulaşmayı sağlar. Nitel araştırmalardaki bu amaçlı örneklemler küçük bir grup olabildiği gibi bazen de tek bir kişiyi kapsayabilmektedir.¹⁴² Bu araştırmada da katılımcılar, amaçlı örnekleme yöntemiyle belirlenmiştir.

Çalışma kapsamında geliştirilen görüşme formu Bursa Uludağ Üniversitesi Araştırma ve Yayın Etik Kurulu (EK 1) ve Kütahya İl Müftülüğünden gerekli izinlerin alınmasıyla (EK 2) Aralık 2022 – Ocak 2023 tarihleri arasında Kütahya İl Müftülüğüne bağlı Aile ve Dini Rehberlik Merkezinde görev olan 12 personele uygulanmıştır. Aşağıdaki tablolarda araştırmaya katılan Kütahya İl Müftülüğü Aile ve Dini Rehberlik Merkezi personelinin demografik özelliklerini sunmak amacıyla kişisel ve mesleki bilgileri verilmiştir. Tablolarda yer alan satır ve sütunlardaki bilgiler birbirlerinden tamamen

¹⁴¹ Melike Tekindal - Şerife Arsu Uğuz, “Nitel Araştırma Yöntemi Olarak Fenomenolojik Yaklaşımın Kapsamı ve Sürecine Yönelik Bir Derleme”, *Ufkun Ötesi Bilim Dergisi* 20/1 (29 Aralık 2020), 156.

¹⁴² Ali Baltacı, “Nitel Araştırmalarda Örnekleme Yöntemleri ve Örnek Hacmi Sorunsalı Üzerine Kavramsal Bir İnceleme”, *Bitlis Eren Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi* 7/1 (28 Haziran 2018), 245.

bağımsız olup katılımcıların kimlik bilgilerinin tahmin edilmemesi amacıyla kategoriler içindeki sıralamalar da bağımsız olarak yapılmıştır.

Tablo 1 Katılımcıların Kişisel Bilgileri

Katılımcı No.	Yaş	Cinsiyet	Medeni Durum	Çocuk
K1	32	Kadın	Evli	Var, 1 tane
K2	36	Kadın	Evli	Var, 1 tane
K3	37	Kadın	Evli	Var, 2 tane
K4	40	Kadın	Evli	Var, 2 tane
K5	40	Kadın	Evli	Var, 2 tane
K6	41	Kadın	Evli	Var, 2 tane
K7	42	Kadın	Evli	Var, 3 tane
K8	42	Kadın	Evli	Var, 3 tane
K9	42	Kadın	Evli	Var, 5 tane
K10	45	Kadın	Bekar	Yok.
K11	45	Erkek	Bekar	Yok.
K12	60	Erkek	Bekar	Yok.

Yukarıdaki tabloda araştırmaya dahil olan 10'u kadın 2'si erkek 12 katılımcının yaşları 32-60 arası olduğu saptanmıştır. Evli olanlar 9 kişiyken bekarlar 3 kişidir. Evli olan katılımcıların her birinin en az 1 çocuğu vardır ve en çok çocuğu olan katılımcının çocuk sayısı 5'tir.

Tablo 2 Katılımcıların Mesleki Bilgileri

Katılımcı No.	Eğitim Durumu	Asli Görev	Mesleki Kıdem	MDR Eğitimi	Danışmanlık Süresi
K1	Lisans	Din Hizmetleri	6-10 yıl	Var	0-2 yıl
K2	Lisans	Din Hizmetleri	6-10 yıl	Var	0-2 yıl
K3	Lisans	Kur'an Kursu Öğreticisi	6-10 yıl	Var	3-5 yıl
K4	Lisans	Kur'an Kursu Öğreticisi	11-15 yıl	Var	3-5 yıl
K5	Lisans	Kur'an Kursu Öğreticisi	11-15 yıl	Var	3-5 yıl
K6	Lisans	Vaiz	11-15 yıl	Var	3-5 yıl
K7	Yüksek Lisans	Vaiz	11-15 yıl	Var	3-5 yıl
K8	Yüksek Lisans	Vaiz	11-15 yıl	Var	3-5 yıl
K9	Yüksek Lisans	Vaiz	16-20 yıl	Var	3-5 yıl
K10	Yüksek Lisans	Vaiz	16-20 yıl	Yok	9-10 yıl
K11	Yüksek Lisans	Vaiz	16-20 yıl	Yok	9-10 yıl
K12	Yüksek Lisans	Vaiz	16-20 yıl	Yok	9-10 yıl

Araştırmaya katılan Aile ve Dini Rehberlik Merkezi personelinin 2'si din hizmetleri uzmanı, 3'ü Kur'an Kursu öğreticisi, 7'si ise vaizdir. Eğitim durumları 6'sı lisans 6'sı ise yüksek lisans olmak üzere yarı yarıyadır. Bununla beraber manevi danışmanlık ve rehberlik eğitimi almayanların sayısı 3'tür. Kategorize edilen mesleki kıdem bilgileri arasında 3'ünün 6-10 yıl olduğu, 5'inin 11-15 yıl olduğu ve 4'ünün ise 16-20 yıl olduğu

görülmekle birlikte 2'sinin 0-2 yıl, 7'sinin 3-5 yıl, 3'ünün 9-10 yıldır danışmanlık yaptığı bilgisi görülmektedir.

1.6. Araştırma Verilerinin Toplanması

Manevi danışmanlık ve rehberliğin multidisipliner bir alan olması hasebiyle çok yönlülüğü ve geniş alan yeterliği ilişkilerine ulaşabilmek için araştırma, derinlemesine bir inceleme gerektirmektedir. Bu nedenle verilerin toplanması sürecinde derinlemesine görüşme tekniği kullanılmıştır.

Görüşme, uygulanan kuralların esnekliğine göre üç sınıfa ayrılmıştır. Bunlar; kuralları katı olan, soru önceden belirlenmiş ve görüşme esnasında artırma, azaltma veya değiştirme gibi opsiyonları olmayan “yapılandırılmış (formel) görüşmeler”, kuralları esnek olan, soruların sadece ana hatları önceden belirlenmiş, görüşme esnasında değişiklik yapılabilen ve yeni sorular düşünülüp eklenebilen “yapılandırılmamış (informal) görüşmeler” ve bu iki uç arasında olan “yarı yapılandırılmış (yarı formel) görüşmeler” olarak sıralanabilir.¹⁴³ Bu araştırmanın verilerinin toplanmasında da derinlemesine görüşme tekniğindeki yarı yapılandırılmış görüşme metodu benimsenmiştir.

Yarı yapılandırılmış görüşme formunun hazırlanmasında dikkat edilmesi gereken bazı ilkeler bulunmaktadır. Bunlar, soru anlaşılabilirliğinin kolaylığı, sorulan soruların odağının olması, soruların açık uçlu oluşturulması, yönlendirme içeren soru oluşturulmaması, soruların alternatiflerinin olması, türleri farklı olan sorular oluşturma, soruların nitelikli ve katılımcıya güven verici olması ve tüm bunlara göre soruların

¹⁴³ Niyazi Karasar, *Bilimsel Araştırma Yöntemi* (Ankara: Nobel Akademik Yayıncılık, 2014), 167-168.

geliştirilmesi ve gerekli düzenlemelerin yapılması olarak sıralanabilir.¹⁴⁴ Bu araştırmanın görüşme formu bu ilkeler çerçevesinde hazırlanmıştır.

Görüşme formunu iki bölümden oluşmaktadır. İlk bölümde yaş, cinsiyet, medeni durum gibi kişisel bilgilerin sorulduğu sorularla beraber eğitim durumu, manevi danışmanlık eğitim durumu, asli görev, danışmanlık yaptığı süre ve mesleki kıdem gibi görev aldıkları alanla ilgili sorularla demografik bilgiler yer almaktadır. İkinci bölümde ise manevi danışmanlık ve rehberlik alanında, aile içi sorunlar hakkında ve aile ve dini rehberlik bürolarının genel özellikleri ile ilgili gerekli literatür taraması sonucu oluşturulan ve katılımcıların aile içi sorunlara yönelik manevi destek hizmetlerinde yeterliklerini değerlendirmeleri için oluşturulan sorular bulunmaktadır. (EK 3)

Görüşmeler önceden randevu alınarak katılımcıların iş yerlerinde sessiz bir ortamda gerçekleştirilmiştir. Katılımcıların onamlarıyla görüşmeler, daha sonra Word dosyasına transkript edilmek üzere dijital ortamda ses kaydına alınmıştır. En kısası 7 dakika 33 saniye süren görüşmelerin en uzununu 19 dakika 55 saniye sürmüştür. Görüşmeler toplamda 174 dakika 7 saniye sürmüş, ortalama görüşme süresi ise 14 dakika 51 saniye olmuştur.

1.7. Araştırma Verilerinin Analizi

Görüşmelerin uygulanmasının ardından ses kayıtları araştırmacı tarafından transkript edilerek toplamda 67 sayfada raporlaştırılmıştır. Kayıtlar tekrar dinlenerek rapordaki gerekli düzenlemeler yapılmış olup analiz sürecine hazırlanmıştır. Nitel veri analizi programı olan ve görsel destekli analizleri yoğun olarak kullanabilme imkânı sunan MAXQDA 2022 kullanılarak ve sağlıklı bir biçimde belirlenebilmesi için defalarca okunan verilerden elde edilen temalara ve kodlara, sıkça tekrarlanan ya da katılımcıların yoğun olarak vurguladıkları olgu veya söylemlerinden hareketle ulaşılmaktadır.

¹⁴⁴ Ali Yıldırım - Hasan Şimşek, *Sosyal Bilimlerde Nitel Araştırma Yöntemleri* (Ankara: Seçkin Yayıncılık, 2021), 133-136.

Araştırmada benimsenen içerik analizi araştırılan konunun kökenine odaklanmasından hareketle tümevarımcı bir yol izlemektedir. Dört aşaması olan içerik analizinin ilk aşaması olarak verileri kodlama yer almaktadır. Bunu sırasıyla kodlamadan sonra temaların belirlenmesi, belirlenen kodların ve temaların düzenlenmesi ve son olarak bulguların tanımlanıp yorumlanması aşamaları takip etmektedir.¹⁴⁵

¹⁴⁵ Ali Baltacı, “Nitel Araştırma Süreci: Nitel Bir Araştırma Nasıl Yapılır?”, *Ahi Evran Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi* 5/2 (24 Aralık 2019), 377-378.

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

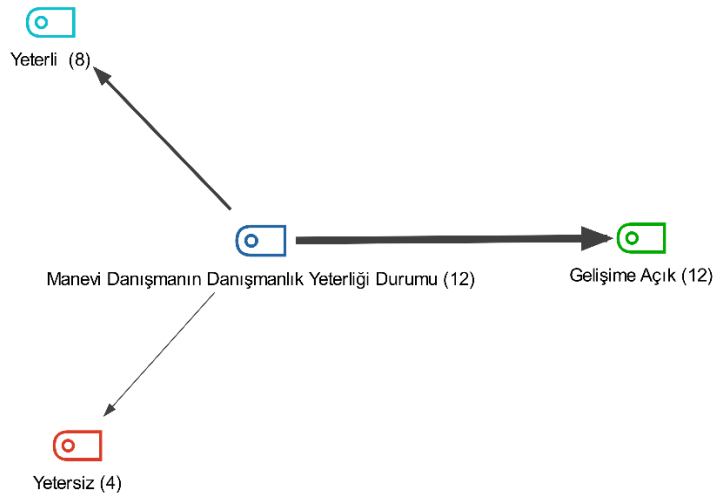
BULGULAR

Araştırmanın analizi, Aile ve Dini Rehberlik Bürosu personelinin değerlendirmeleri sonucunda;

- Manevi Danışmanın Danışmanlık Yeterliği Durumu,
- Manevi Danışmanda Olması Gereken Özellikler,
- Manevi Danışmanın Dini Yeterlik Durumu,
- Manevi Danışmanlık Uygulamaları,
- Sorun Sağaltma Teknikleri,
- Görüşme Tekrarları,
- Müdahale Teknikleri,
- Psikolojik Danışmanlık, İlke ve Teknikleri Dersi,
- Olumsuz Dini Başa Çıkma ve Danışmanlık,
- Farklı Uzmanlara Yönlendirme ve
- Aile İçi Problemlerde Zorlanılan Konular olmak üzere toplam 11 temaya

ulaşılmıştır. Her tema altında en az iki alt kod bulunmaktadır.

1.8. Manevi Danışmanın Danışmanlık Yeterliği Durumu

Şekil 1 Manevi Danışmanın Danışmanlık Yeterliği Temasına İlişkin Model

Araştırmanın ilk teması olan “manevi danışmanın danışmanlık yeterliği durumu” temasında verilen cevaplara göre “gelişime açık”, “yetersiz” ve “yeterli” olmak üzere 3 alt koda ulaşılmıştır.

ADRB’de görev yapan personelin danışmanlık yeterliğini değerlendirmesi sonucu %50’sinin bu konuda gelişime açık olduğu, %17’sinin yetersiz gördüğü ve %33’ünün ise danışmanlık konusunda yeterli olduğunu düşündüğü görülmektedir.

1.8.1. Gelişime Açık

“Yani şu an işte manevi danışmanlık ve rehberlik de tezli yüksek lisans yapmaya başladığından beri biraz daha yeterli hisseder duruma geldiğini düşünüyorum.” (K1)

“İnsan aslında kendini yeterli görürse başarıya ket vurmuş olur.” (K2)

“Bunun için elimden geleni yapmaya çalışıyorum. Farklı okumalar yapmaya çalışıyorum.” (K2)

“Yüzde seksen.” (K3)

“Bir arkadaşımızla birlikte Antalya’da yedi gün süren bir seminerdi. Hani orada biraz eğitimini aldık ama yani bu çok basit bir konu değil.” (K4)

“Onun için bu yüksek lisans yapmaktaki amaçlarımdan birisi de yeterli göremediğim için.” (K5)

“Her sorunun cevabını bulamayabiliyoruz. O anlamda biz bununla alakalı kendimizi geliştirecek kitaplarla, seminerlerle, video kayıtlarıyla bu alandaki eksikliği doldurmaya çalışıyoruz. Akademik anlamda bir çalışma

yapmadım açıkçası bununla alakalı. Ama imkânım olduğunda yapabileceğim en önemli ve en kıymetli işlerden bir tanesinin bu olduğunu düşünüyorum.” (K6)

“Yeni karşılaşılabilecek olaylar, farklı olaylarda her zaman mesleki bir tecrübe gerektiriyor. Bilim nihai bir şey olmadığı için, bilim ve teknoloji de bu alanda yapılan çalışmalar da sürekli geliştiği için her an o güncelliği yakaladığımı düşünmüyorum. Her an bilgi, seminer ve farklı çalışmalarla balanda kişinin kendini geliştirmesi gerektiğini düşünüyorum.” (K8)

“Ya tabi ne kadar iyi olursa olsun, bir konuda bir kişi ne kadar bilgili olursa olsun kendisini yeterli görmesi doğru bir şey değil. Yani her bilenin üstünde bir bilen vardır. Dolayısıyla tam olarak her konuda yeterli olduğumuzu söylememiz mümkün değil.” (K9)

“Yeterli hiçbir zaman hissedilmez herhalde. Çünkü her şey yenileniyor. Sürekli bir de karşınıza gelen insanların sorunları hep farklı.” (K11)

“Ama kendimizi ilelebet yetiştirmek zorundayız. Buna da inanıyoruz.” (K11)

“Manevi danışmanlık öncelikle içerisinde birtakım zorlukları barından bir alan. Dolayısıyla bu alanda sürekli bir yenilenme, sürekli bir tazelenme gerektiren bir durum” (K12)

1.8.2. Yetersiz

“Hiçbir zaman yeterli görmüyorum.” (K2)

“Yok. Çok Çok yeterli hissettiğimi söyleyemem.” (K4)

“Hani bazen onların dertleriyle de hemhal oluyoruz ama bazı alanlarda hata yaptığımızı gördük yani. Hani mesela yorumda bulunmamak gerekir. Hani sadece dinlemek onların görüşlerini işte onları tekrar ettirmek,

söylediklerini hatırlatmak gibi Ondan hani bu kadar bir eğitim yeterli olduğunu düşünmüyorum açıkçası. Yani hani ille yapmak gerekiyorsa da bir eğitim gerekiyor, ekstra bir eğitim gerekiyor bence.” (K4)

“Hayır. Daha çok öğrenmem gereken şey var.” (K7)

1.8.3. Yeterli

“Yani şu an işte manevi danışmanlık ve rehberlik de tezli yüksek lisans yapmaya başladığından beri biraz daha yeterli hisseder duruma geldiğini düşünüyorum.” (K1)

“Yüzde seksen.” (K3)

“Kısmen yeterli” (K5)

“Yani manevi danışmanlık için başvuran kişilerin ihtiyaçlarını manevi anlamda karşıladığımı düşünüyorum.” (K5)

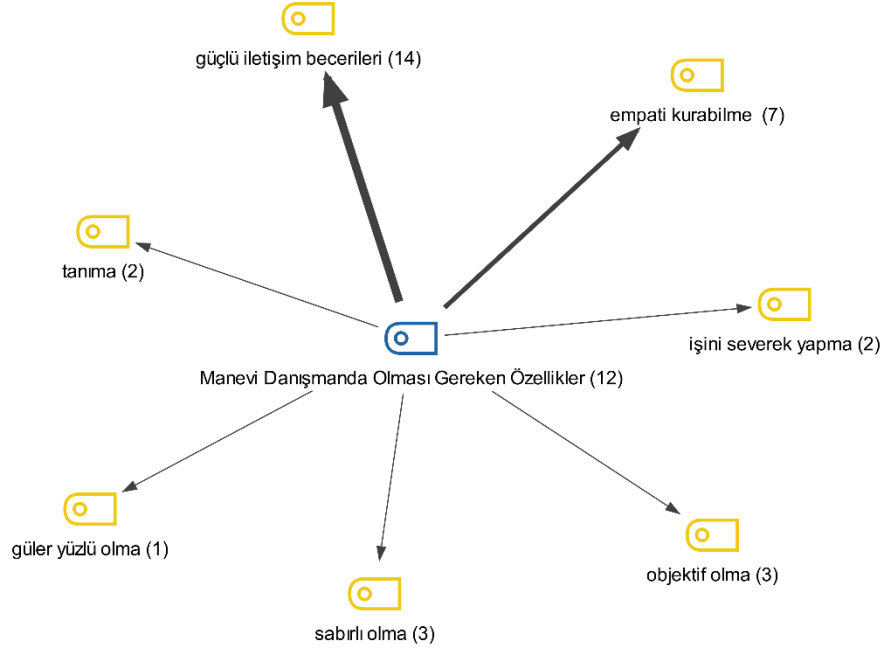
“Ama hizmet sürecini yürütürken kendimi çok da yetersiz görmüyorum. Çünkü yetersiz gördüğümde karşıdaki de senden faydalanamıyor. Sen kendinden emin olmadan bir şey söylediğinde karşıdaki de bunu anlayacak ve belki de konuşmayı bile devam ettirmeyecek.” (K5)

“Aldığım eğitimlerle bazı konularda yeterli hissediyorum.” (K10)

“O alanda yeterliyiz elhamdülillah” (K11)

“Bu sebeple evet yeni bilgiler öğrenmek, unuttuklarımızı tazelemekle devam eden bir süreç. Evet, bana gelen sorular ve sorunlar karşısında genel olarak kendimi yeterli hissediyorum.” (K12)

1.9. Manevi Danışmanda Olması Gereken Özellikler

Şekil 2 Manevi Danışmanda Olması Gereken Özellikler Temasına İlişkin Model

Manevi danışmanda olması gereken özellikler temasının altında “işini severek yapma”, “objektif olma”, “sabırlı olma”, “güler yüzlü olma”, “tanıma”, “güçlü iletişim becerileri” ve “empati kurabilme” olmak üzere toplam 7 alt koda ulaşılmıştır. 12 katılımcıdan 10’u manevi danışmanın güçlü iletişim becerileri olması gerektiğini ifade etmiştir. Yarısı ise “empati kurabilme” özelliğini dile getirmiştir.

1.9.1. İşini Severek Yapma

“...Bir de yaptığı işi severek yapması gerekiyor en önemli kısım. Yani kendisi manevi anlamda o işi yaparken doyum almıyorsa karşdakine de faydalı olması mümkün değil. Kişisel olarak bunlar.” (K5)

“...Ve insanları çok seviyor olması lazım. Onunla hem hal olabilecek derecede sadece iş gibi görüyorsa bu asla olmaz. Ben kendi yaptıklarımın da öyle düşünüyorum. Kesinlikle insanlar özel ilgi istiyorlar ve severek

yapılabilecek bir iş. Samimiyet, ilgi ve gerçekten güzel bir dinleme, dertlenmek...” (K7)

1.9.2. Objektif Olma

“Ön yargılı davranmamalı.” (K4)

“Bir kere objektif olabilmesi lazım. Önyargıdan uzak olması lazım ve mesleki alanda uzman olması lazım ki gelen bireye bu alanda yardımcı olabilmesi için.” (K8)

“Kesinlikle ön yargılı olmaması lazım.” (K11)

1.9.3. Sabırlı Olma

“Sabırlı olmalı, dinlemeyi, iyi bilmeli, dinlemenin de bazı özellikleri var.” (K4)

“Kişisel anlamda sabır sahibi olması gerekiyor. Yani sabırlı bir insan olması gerekiyor.” (K5)

“Sabırlı olması lazım. Bazen çok uç sorunlarla gelenler olabiliyor. Hatta hani ben ifadelerime bile hani şey yap kendine sakın ol, tebessüm et şeklinde direktif veriyorum içten içe.” (K11)

1.9.4. Güler Yüzlü Olma

“Mütebessim olması lazım” (K3)

1.9.5. Tanıma

“Karşıdaki danışanı tanıması gerekir. Yani anlattıklarından hareketle onunla alakalı da ilk görüşmede de olsa hani bir profil çizebilmesi gerekir.” (K2)

“Bulunduğu toplumun özelliklerinin farkında olabilmeli. Gençlerin durumundan      gençlerle de aileyle de yaşıyla da g r  melerimiz olabiliyor. Bulunduğu toplumun özelliklerine, sosyolojik özelliklerine hâkim olabilmeli diye d    yorum. Yani hem psikoloji okumaları hem sosyoloji okumalarına sahip olmalı.” (K12)

1.9.6. G     İletişim Becerileri

“Manevi danışmanın öncelikli olarak insanlarla iletişiminin düzgün olması gerekiyor.” (K1)

“Empati kurma, insanları anlayabilme, onların seviyelerine inebilme, bu konularda daha hassas olması gerektiğini d    yorum.” (K1)

“İletişimin kuvvetli olması gerekir.” (K2)

“Bunun dışında iyi bir dinleyici olması gerekir” (K2)

“Sabırlı olmalı, dinlemeyi, iyi bilmeli, dinlemenin de bazı özellikleri var. İyi dinleyebilmeli.” (K4)

“İletişim kabiliyeti çok önemli. Dinleme kabiliyeti belki de en önemlisi.” (K5)

“İnsan anlaması gerekiyor, toplum anlaması gerekiyor. Bu anlamda hem psikoloji ilmiyle hem sosyoloji ilmiyle ve bu ilimlerin verileriyle biraz ilgili ve alakadar olmak gerekiyor.” (K6)

“Bence önce çok iyi bir dinleyici olması gerekir.” (K7)

“...dinlemezsek, suçlayıcı birtakım tavırlara girecek olursak bize gelip bizimle danı an kişiye faydamız değil zararımız olmuş olur.” (K9)

“Dinlerken ya da anlatırken karşıdakinin gözüne bakması, onu anlayan ifadeler söylemesi de hoşuma gider diye düşünüyorum. Hani karşıdan da o şekilde olumlu dönüşler alınıyor.” (K10)

“Çok iyi karşısındakini dinlemesi lazım.” (K11)

“En başta bunlar geliyor yani bir kere karşımızdaki insanı çok iyi anlamamız lazım” (K11)

“Manevi danışman öncelikle karşısındakini çok iyi anlayabilmeli.” (K12)

“Kişisel özellik bakımından da evet bir empati yeteneği aynı zamanda aktif dinleyici olabilme özelliği.” (K12)

1.9.7. Empati Kurabilme

“Empati kurma, insanları anlayabilme, onların seviyelerine inebilme, bu konularda daha hassas olması gerektiğini düşünüyorum.” (K1)

“Empati kabiliyeti çok olması lazım.” (K3)

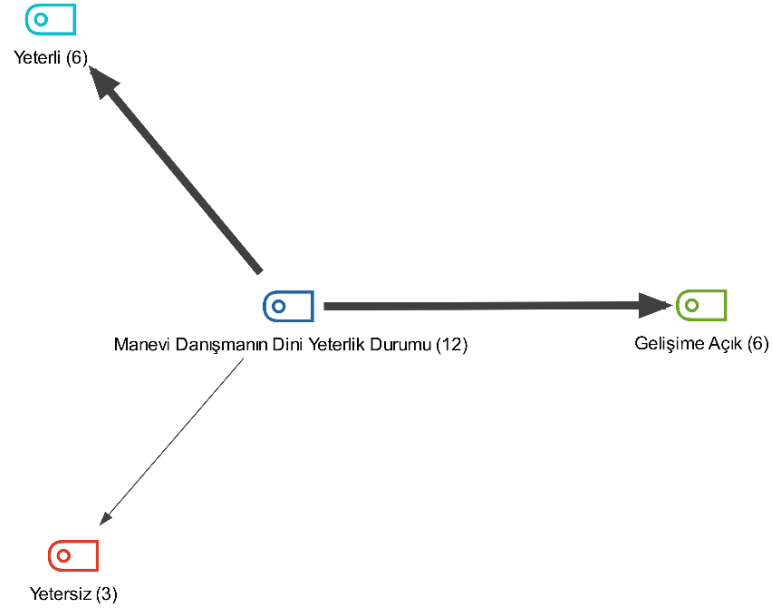
“Danışmanlık yaparken empati kurmazsak, dinlemezsek, suçlayıcı birtakım tavırlara girecek olursak bize gelip bizimle danışan kişiye faydamız değil zararımız olmuş olur.” (K9)

“Bence empati yapabilir ama sempatiye çok fazla kaçmaması gerekiyor.” (K10)

“Hani empati yapmak belki. Çünkü ona iyi dokunuş yapabilmek istiyorsanız bir kere empati yapmanız gerekiyor.” (K11)

“Kişisel özellik bakımından da evet bir empati yeteneği aynı zamanda aktif dinleyici olabilme özelliği.” (K12)

1.10. Manevi Danışmanın Dini Yeterlik Durumu

Şekil 3 Manevi Danışmanın Dini Yeterlik Durumu Temasına İlişkin Model

Araştırmanın bir diğer teması olan manevi danışmanın dini yeterlik durumudur. Bu tema altında tıpkı manevi danışmanın danışmanlık yeterliği durumu teması altındaki gibi “gelişime açık”, “yetersiz” ve “yeterli” olmak üzere toplam 3 alt koda ulaşılmaktadır. 12 katılımcının 3’ü yetersiz olduğunu ifade ederek yoğunluğu en az olan alt kodu oluşturmuşlardır.

1.10.1. Gelişime Açık

“Yeterli olmadığımı bildiğim noktada da bunu bir araştırayım diye söylüyorum. Eğer bilmediğim bir yere araştırıp kaynaklara bakıp ona göre tekrardan bir yönlendirme yapıyoruz.” (K2)

“Bu soruya yüzde yetmiş diyebilirim. Miras meselesi olsa bunun çözümü var. Arabuluculukta var. Ama bazı detay konular oluyor, donup kalıyoruz. O konularda daha yetkili kişilere yönlendirmek ihtiyacı hissediyoruz. Çocukların meselelerine de yardımcı olabiliyoruz.” (K3)

“Bu alanda bu konuda mesela bazen vaizlerimize direkt başvurduğumuz konular söz konusu olabiliyor. Bir de hani evlilik, aile söz konusu olduğunda hani boşanma veya evlilikle ilgili dini hükümler de araya girdiği için hani direkt bir cevap vermek açıkçası hani o sorumluluğu almak direkt hani ben kendi adıma almak istemiyorum. Hani kendim biliyorsam dahi hani cevabını mutlaka yine bilen, benden üstü olan, vaize konumdaki hocalarımızdan birinden mutlaka bir olur alıyorum” (K4)

“Zaman zaman dediğim gibi bazı noktalarda başarıya ulaştığımız yönlendirmede başarı sağladığımız başarıyı yakaladığımız aileler olabildiği gibi bazı noktalarda bize aşan durumlar olabiliyor. Özellikle aileye yönelik deyince benim aklıma nikahla alakalı, boşanmayla alakalı ya da eşler arasındaki problemlerle alakalı bazen bize de aşan durumlar olabiliyor. O anlamda biz de daha yetkin isimlere, daha uzman isimlere bu aileleri yönlendirebiliyoruz. Yine aynı şekilde dediğim gibi zaman zaman yetersiz bulduğumuz zamanlar kendimize olabiliyor.” (K6)

“Aileye yönelik dini konularda hep geliştirmeye devam ediyorum ama %100 bütün konuları biliyorum diyemem tabi ki. Mutlaka baktığım, tekrar araştırdıklarım oluyor.” (K7)

“Yeterli buluyorum fakat bazı alanlar başkanımızın fetva verilmediği ya da yeni fetvalar çalışmalar yapıldığı için o konularda sorulara tatmin edici cevap verecek kadar kendinizi dini fetvalarda elhamdülillah bir sıkıntı yaşamıyorum.” (K10)

1.10.2. Yetersiz

“Yani her konuda olmasa da çünkü ayrıntılı olan konular var, boşanma özellikle. Yeterli bulmuyorum.” (K2)

“Dini yönden de hani tamamen yetersiz demeyeyim ama çok yeterli olduğunu da düşünmüyorum.” (K4)

“Fetva boyutlarında yeterli bulmuyorum. Zaten Diyanet İşleri Başkanlığında bunun daha mütehassısları var. Aileyle ilgili özellikle nikah veya farklı konulardaki fetva boyutundaki sorular için yeterli görmüyorum.” (K5)

1.10.3. Yeterli

“Evet, yeterli hissediyorum.” (K1)

“Ama manevi danışmanlıkta rehberlikte özellikle kendini yeterli görmek değil de o kişiyi yönlendirebilmen de önemli. Yani kişi geldiğinde nikah olsun, aile içindeki iletişim problemi olsun, başka konular olsun, eğer onu ben hemen çözümleyemesem bile yeterli olacak kişilere yönlendirebiliyorsam bu da dini açıdan önemli.” (K5)

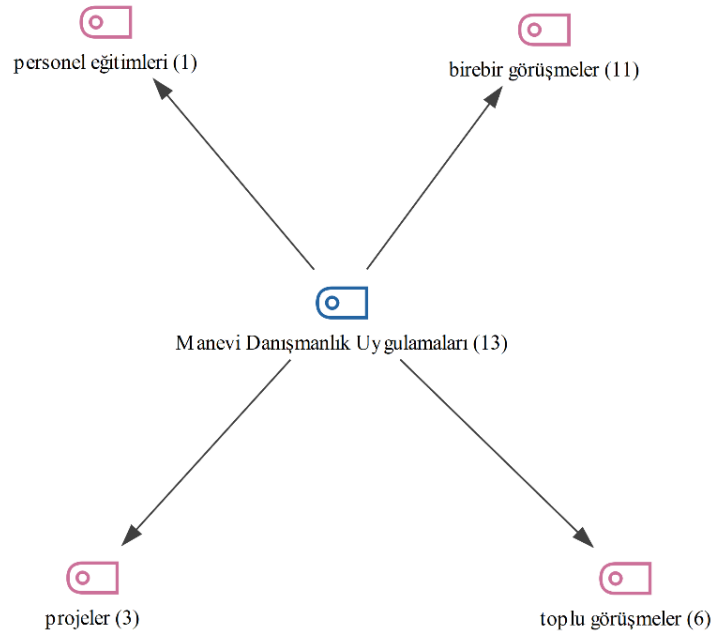
“Genel olarak dini bakımdan aldığım eğitimler sonucunda kendimin yeterli olduğunu düşünüyorum. Çünkü bu alanda bir danışmanlık süreci yaşarken dini boyutta fetva noktasında, o konunun dini nihai noktasında bir sıkıntıya düştüğümde de hızlı bir şekilde bu konuda yardım alıp olayı sonuçlandırma imkanına sahibiz.” (K8)

“Evet yani tabii ki bugüne kadar okuduklarımız tecrübelerimiz belirli alanda kendimizi tam yeterli görmesek de yeterliğe yakın olarak görüyoruz.” (K9)

“Dini yönden elhamdülillah yeterli görüyorum.” (K11)

“Evet, aileye yönelik dini konularda iyi cevaplar verebilecek kadar bilgiye donanımına sahip olduğumu düşünüyorum.” (K12)

1.11. Manevi Danışmanlık Uygulamaları

Şekil 4 Manevi Danışmanlık Uygulamaları Temasına İlişkin Model

Araştırmanın dördüncü teması manevi danışmanlık sürecinde kullanılan “manevi danışmanlık uygulamaları”dır. Bu tema “toplu görüşmeler”, “projeler”, “personel eğitimleri” ve “birebir görüşmeler”den oluşan dört alt kodu içermektedir. Katılımcıların biri dışında hepsi birebir görüşme uygulamasını kullanırken sadece biri personel eğitimlerini ele almıştır.

1.11.1. Toplu Görüşmeler

“Oda ziyareti yapıyoruz mesela biz manevi danışmanlıkta. Seminerlerimiz oluyor biraz önce de bahsettiğim gibi. Programlar hani çeşitli özel gün ve gecelere dair programlar yapılıyor. Hasbihallerimiz oluyor. Öğrenciyle daima iletişim halinde olmak adına.” (K2)

“Seminer yapıyoruz. Akademik alanlara da giriyoruz. Panel, seminer yapıyoruz” (K5)

“Normal klasik vaaz, irşadın dışında birçok alanı yardımcı rehberlik faaliyeti olarak kullanıyoruz. Mesela okullara, gençlere gidiyoruz. Gençlere yaptığımız faaliyetlerin içinde değerleri eğitimi var.” (K5)

“Şöyle, yani bazen uzun süreli yardım alanlar için yaptığımız programlarda ya da işte ya da işte TDV’nin gönüllülük çalışmalarında ya da gençse eğer gençlerle ilgili belki mesela biz Siyer’de bir atölye çalışması yapmıştık atölye çalışmasında ya da işte bir kahvaltı, gezi, piknik gibi programlarda onunla iletişime devam ederek onun hayatla belki bağıni kurması, daha sağlıklı kurması ya da farklı ortamlarda kendini iyi hissedeceği için böyle bir ortam oluşturmaya çalışıyoruz. Mesela bununla ilgili bizim yaptığımız seminerlerde manevi danışmanlık noktasında yardımcı olan bir hanımefendi (psikolojik danışman) kendisine başvuran bireyi bize yönlendirmişti. Böyle bir şey yapmıştı. Şuna hedefliyorum demişti. Yani ben buna yapabileceğimi yaptım. Bunun sağlıklı bir çevreye ihtiyacı var. Sizin programlarınızda bu çevreyi oluşturup kendini daha iyi hissedebilirdi. Bizim yaptığımız diğer faaliyetlerin içerisinde katılıyordu. Belki bunlar düşünülebilir.” (K8)

“Bir kere bize başvuran insanların dini hassasiyetleri olan insanlar. Vicdani bir rahatsızlık hissediyor da buraya geliyor. Bu yüzden sohbetlerimize yönlendirmeler yapıyorum.” (K11)

“Birebir görüşme sağlandıktan sonra şayet kişi için sosyal bir alan önermemiz gerekir ise bu durumda bir derse, bir sohbe, bir vaaza veya bir kitaba yönlendirmeler yapabiliyoruz. Hangi hizmetlerden? Örneğin birlikte kitap okuma veya onun okuyacağı bir kitabı tavsiye etme veya etkili bir televizyon programı, onun sıkıntısıyla ilgili bu tarzda bir yönlendirme yönlendirmede bulunabiliyoruz.” (K12)

1.11.2. Projeler

“Mesela aileyle alakalı projemiz oldu bu sene. En değerli hazine aile projesi. Yine ADRB Koordinatörlüğü ile irtibatlı bir şekilde bunu yürüttük. Beş oturumu gerçekleştirdi. Mesela ailemi bağımlılıktan koruyorum, ailenin önemi ve fonksiyonu, aileye dair hukuki boyut, ailede iletişim dili şeklinde devam ediyor. Nasip olursa ikinci dönemde de mesela bunun bir çalıştayını yapacağız. İkinci bir ayağında yapmayı planlıyoruz inşallah. Psikiyatristlerle ya da psikologlarla evliliğe dair bir oturumda gerçekleştirmeyi düşünüyoruz inşallah.” (K2)

“Onun haricinde projeler üretiyoruz. Özellikle bize gelen sorular-sorunların çerçevesinde acaba ne tür projeler geliştirebiliriz diyoruz. Diyelim annelerin eğitimiyle ilgili. Mesela özel anne okulu. İşte evlenecek çiftlere veya nişanlı olan çiftlere özel evliliğe ilk adım seminerleri gibi böyle hazırlayıcı eğitimler yapıyoruz.” (K5)

“Ben projeler yazıyorum. Kütahya Müftülüğümüzün ve Aile Dini Rehberlik Merkezimizin projelerini yazıyorum. Özellikle dezavantajlı gruplara yönelik projeler çok fazla yazıyorum. Yani hibeli projelerimiz de var. İl müftülüğü olarak, yerel olarak uyguladığımız projeler de var. Genellikle hırsızlık suçuna karışmış çocuklar, sokak çocuklarına yönelik projelerim var. Yine aileye yönelik projelerim de var. Çevremizle alakalı, çevre ahlakıyla alakalı konularda da projeler yazıyorum.” (K10)

1.11.3. Personel Eğitimleri

“Manevi danışmanlık alanında biz bazen kendi görevlilerimize kendi din görevlilerimize bu alanla alakalı çalışmalar yapıyoruz. Manevi danışmanlık nedir, rehberlik nedir, bunların ayırım noktaları nelerdir, bu hususta Diyanet işleri personeline, özellikle Kütahya Müftülüğündeki kendi personelimize zaman zaman bu şekilde bilgilendirme dersleri yapıyoruz.” (K1)

1.11.4. Bire Bir Görüşmeler

“Manevi danışmanlık hizmeti sunarken bunlardan farklı olarak görüşme talebinde bulunanlarla birebir görüşmeler yapıyoruz. O görüşmeler danışanla bizim aramızda kalıyor. Oradan herhangi bir yere farklı bilgi sızıyor, manevi danışman için hani görüşme yapmaya gelen kişi artı görüşmek isterse biz onu yine davet ediyoruz. Tekrar tekrar görüşmelerde bulunan biliyoruz.” (K1)

“Burada mesela bireysel görüşme yapıyoruz, görüşmek talebinde bulunan öğrencilerle.” (K2)

“Ben genelde sıkıntılarını dinliyorum muhacir hizmetlerinde. Mesela sobaya ihtiyacım var diyorsa alabilir miyim, almaya çalışıyorum. İlacını alamadıysa ilacını almaya çalışıyorum. Bizim genelde ihtiyaç odaklı. Veya Kur'an eğitimi almak istiyorum diyorsa, Kur'an kursuna yönlendiriyoruz.” (K3)

“Biz hani olursak burada hanımlarla birlikte hani onlardan yine bir sıkıntı olursa onlarla görüşüyoruz ne olabilir? Birebir görüşme. Hani özellikle ailevi meselelerse. Hani birebir görüşmeyi tercih ediyoruz. Onun dışında yani hani vaaz, sohbet dışında çok fazla bir şey yaptığımızda hani şöyle yaptığımızda söylenemez açıkçası. Hani birebir sıkıntı varsa çözmeye çalışıyorum. Ya da işte yönlendirmeye çalışıyorum. Aile dini rehberlik merkezimize.” (K4)

“Sonra özel alanlarla ilgili işte engelli olsun, kadın sığınma olsun, çocuk evindeki koruma altındakiler olsun ya da cezaevi gibi alanlarda olsun. Buradakiler direkt vaaz, irşat olarak değil de genelde o başvuran kişilerin ihtiyacı olanları aktarmak şeklinde görüşme yapıyoruz.” (K5)

“Bire bir özel görüşmeler yapıyoruz biz. Aile görüşmeleri olsun. Bire bir manevi danışmanlık için bizden talep edenlerle birebir yüz yüze görüşmeler yapıyoruz. Benim bir de çalıştığım bir alan var ki o da dezavantajlı gruplarla alakalı. Dezavantajlı gruplarda kalan, hizmet alan bayanlara ve çocuklara yönelik de ekstra faaliyetlerimiz olabiliyor bu anlamda. Hangi teknikler derken burada sohbet vaaz tarzında daha çok bizim ilerliyor. Ama dediğim gibi yüze görüşmeler, bireysel görüşmeler ve alanda çalıştığım bağımlı koordinatörüm aynı zamanda bağımlılıkla alakalı problem yaşayan bireylerle yaptığımız bazı çalışmalar ve faaliyetler noktasında hizmet sunmaya gayret ediyoruz.” (K6)

“Asıl bundan sonrası önemli bence zaten. Onlar başka bir mesleğin içine giren kısımlar. Manevi danışmanlık bence o insanı dinledikten sonra onun derdini birazcık düşünüp onu halletmek için çaba sarf edebilmek. Nasıl halledebileceğini düşünmek. Artık bu konu ne olursa. Muhabbet olur, beraber zaman geçirmek olur. Onun ihtiyacı neyse onu halledebilmek olur. Bunlar çok önemli. Ve her yaptığın işte de bizimki biraz manevi olduğu için zaten dini olduğu için dinimizin güzel durumlarını Güzel hassasiyetini de hep göstermeye çalışmak var altında. Onu hayırlı bir insan ve mümin olması için gayretlendirmek.” (K7)

“Tabi danışmanlık mı yani tabii manevi danışmanlık yaparken vaaz tarzında olursa hutbe gibi olursa bize danışan insana pek faydalı olmamız mümkün değil. Dolayısıyla kendimizi onun yerine koyma veya onu rahatlatma veya onu dinleme, problemini tam olarak bu anlayabilmek için

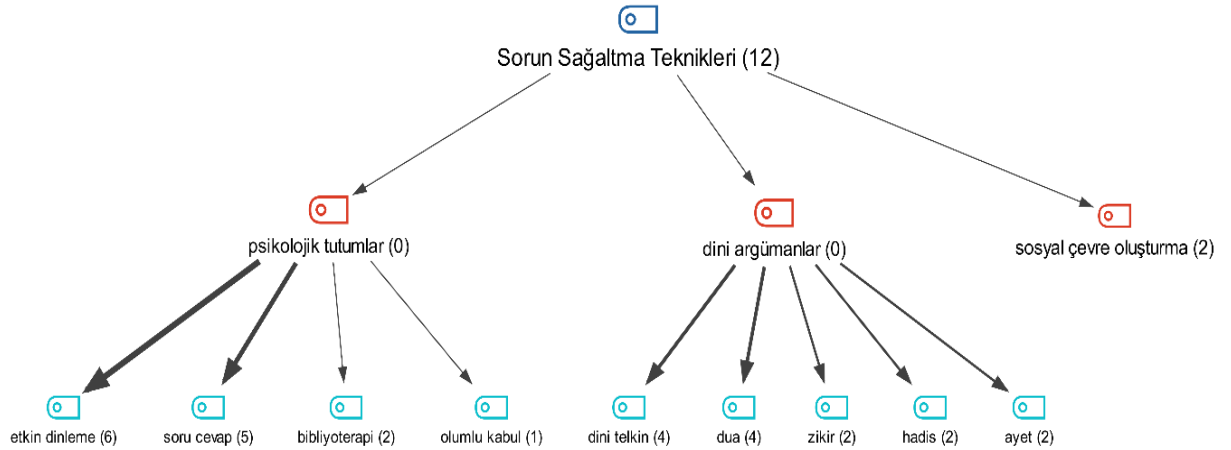
işte sorular sorarak onu açma yani o şekilde metotlar çeşitli metotlar kullanıyoruz.” (K9)

“Bazen de işte hapishane, hastane, fabrika gibi alanlarda da birebir manevi rehberlerim var. Birebir görüşmeler de şu şekilde yapıyorum. Özellikle kariyer seçiminde sıkıntı yaşayan genç kızlarımız var. Onlara çok rehberlik yapıyorum. Ya da dini anlamda mesela fen lisesine gidiyorum. Öyle örnek verebilirim. Oralarda kafalarına takılan dini sorunlara yönelik birebir görüşmeler yapıyorum. Toplu görüşmeler de oluyor. Mesela buraya ailesiyle gelip işte hani anne-babasıyla tartışmış kızlarımız olabiliyor. Onlara da rehberlik yapıyorum. Bazen karı-koca çok geliyor. Hatta çekirdek aileyi aşıp kayınvalideler, kızın aile tarafı da gelebiliyor. Onlara da rehberlik yapabiliyorum. Aslında fetva niyetiyle geliyorlar da biraz biz fetvayı açtığımızda genellikle manevi rehberlik ağırlık basıyor.” (K10)

“Ama ilk etapta sonuna kadar dinliyorum. Bütün eğitimlerde belli bir süre taniyin, karşınızdakine... Gibi şeyler verildi. Genelde psikologların bazı şeyleri, önemli kuralları. Ama bunu ben uygulayamıyorum doğrusu. Sonuna kadar dinliyorum onu. Yani bir kere sonuna kadar dinliyorum. Bazen geri tekrarlar da olabiliyor defahatle. En sonunda birkaç cümleyle anlatıyorum. Ama karşımdaki kişi bazen anlattığım şeylerden çok tatmin olduğunu hissettiysem devamı geliyor bunun. Belki örneklerde hani sohbet dediğiniz gibi, Peygamberimizin hayatından örneği, aynı onu işte bir iftiraya uğramış bir bayana ifk hâdisesini anlatıyorum açıkça şayet dinlemek istiyorsa.” (K11)

“Manevi danışmanlık hizmeti aslında genellikle birebir görüşmeler şeklinde devam ediyor.” (K12)

1.12. Sorun Sağaltma Teknikleri

Şekil 5 Manevi Danışmanların Sorun Sağaltma Teknikleri Temasına İlişkin Model

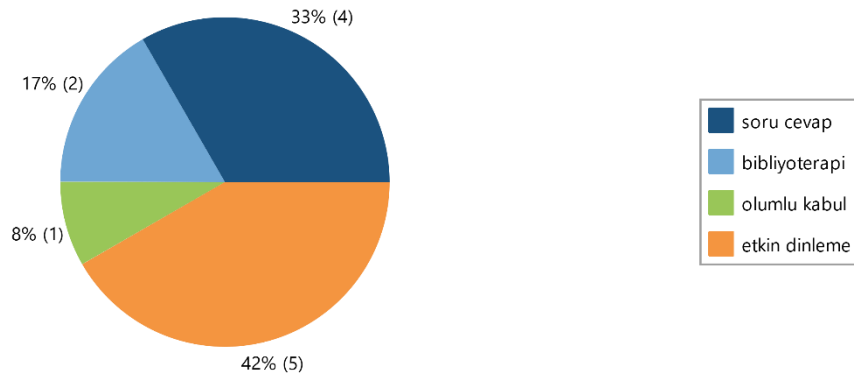
Katılımcıların vermiş olduğu cevaplar doğrultusunda kullanılan sorun sağıltma teknikleri psikolojik tutumlar, dini argümanlar ve sosyal çevre oluşturma alt kodları altında toplanmıştır. Psikolojik tutumlar alt kodu etkin dinleme, soru cevap, bibliyoterapi ve olumlu kabul olarak toplamda dört alt koddan oluşmaktadır. Dini argümanlar alt kodu ise dini telkin, dua, zikir, hadis ve ayet alt kodlarını içermektedir. Sosyal çevre oluşturma ise herhangi bir alt kodu yoktur.

1.12.1. Sosyal Çevre Oluşturma

“Sonra klasik metotlardan işte dua gibi ve nefis muhasebesi işte iç görüşünü geliştirecek çalışmalarda diğer faaliyetlerimize dahil etmeye çalışıyoruz. Yani tek seferde görüştüğümüz bir kişinin bile o iyi olma halini devam ettirmek için mutlaka bizim yapmış olduğumuz diğer destekleyici faaliyetlere katılması yönlendirme şeklinde daha çok sık kullandığımız faaliyetler.” (K5)

“Onunla zaman geçirmeyi kullanıyoruz. Seminer metodu veyahut da herhangi bir şekilde bir ortamda onu özel olarak söylemezken sadece ortamla konuşurken aslında biz onun üzerine çalışmış oluyoruz. Genelde yeme içme mesela kullanıyoruz. Burada bizim tekniklerimizde, benim böyle bir şey yoktu. Ama biz ikramla da çok ciddi olarak onların gönül altlarına da girmiş olduğumuzu düşünüyoruz.” (K7)

1.12.2. Psikolojik Tutumlar

Şekil 6 Psikolojik Tutumlar Koduna İlişkin Model

1.12.2.1. Soru Cevap

“Genelde soru cevap tekniğini kullanıyoruz. Yani hani bir ortada bir problem varsa o problemin kaynağını tespit etmek için o kişiye, bireye sorular yöneltiyoruz. Sonrasında açıklamaların akabinde altta yatan nedenleri çözümlemeye çalışıyoruz.” (K6)

“Soru cevap kullanıyoruz.” (K7)

“Bazen farklı sorular sorarak, yani bize gelen danışmanın problem olarak gördüğü ile gerçek arasındaki ilintiyi kurmasını karşımızdaki muhatap bireye sağlamak adına sorular sorarak konunun açılmasını sağlamak. Burada bizim fikrimizin ya da ben olsaydım ne yapardım ya da bizim kanaatlerimizin hiçbir önemi yok. Sadece bireyin gerçek olarak sorunuyla ciddi manada yüzleşmesi, onun olumlu ve olumsuz yönlerinin farkına varması için ona soru sorma ya da farklı ayet, hadis olabilir bunlarla aslında sorunuyla yüzleşmesini sağlayıp yine karar noktasında asla müdahale etmiyoruz.” (K8)

“Dolayısıyla kendimizi onun yerine koyma veya onu rahatlatma veya onu dinleme, problemini tam olarak bu anlayabilmek için işte sorular sorarak onu açma yani o şekilde metotlar çeşitli metotlar kullanıyoruz.” (K9)

“Sonra birkaç soru soruyorum mesela. Anlayamadığım konular varsa ya da kendisinin anlatmak istediği ama özel olan sorular varsa. Çünkü genellikle karı-koca meselelerinde bazen sorulabiliyor. Onları soruyorum.” (K10)

1.12.2.2. Bibliyoterapi

“Kullandığımız dini referanslarda işte klasik metotların yanında biraz daha geliştirici metotlar kullanıyoruz. Benim kendi şahsi kullandığım metotlardan birisi, kişinin eğitim düzeyine göre bibliyoterapi tekniğini kullanıyorum. Yani yapmış olduğum danışmanlık sürecini destekleyici kitap tavsiye ederim. İşte özellikle eğitilmiş bir kitle ise başvuran, eğitim belli bir düzeyde en az lise mezunu ise başvuran kişi mutlaka ona bibliyoterapi tekniğini kullanıyoruz. Ondan sonra o süreçte bizde gelip manevi danışmanlık hizmeti aldıktan sonra onu destekleyici sürdürebilir manevi rehberlik için bizim yapmış olduğumuz faaliyetlere dahil ediyoruz.” (K5)

“...bibliyoterapi tekniği...” (K6)

1.12.2.3. Olumlu Kabul

“Hani yargılamamak gerekiyor. Bir de şu tarafı da var. Hani o kendi tarafından anlatıyor. Bir de olayın diğer cephesinde hani ne var ne yok hani o taraftan da belki bilmek gerekiyor. O yüzden hani direkt karar vermemek, diğer yorum direkt yorumda bulunmamak da önemli oluyor. Eğer ulaşabiliyorsak hani karşı tarafla ilgili birisine hani ondan da olayı dinleyerek hani belki hani belki bir şeylere yardımcı olmaya çalışıyoruz.” (K4)

1.12.2.4. Etkin Dinleme

“Öncelikle dikkatli dinlemeye çalışıyorum. Yani hani tam olarak olayı anlayabilmek adına. Çünkü onlar o heyecanlı ya da o öfkeyle hani anlattıkları durum ya da üzüntüyle. Hani bazı yerleri kaçırabiliyorlar. Ya da hani yanlış kendilerine göre yorumda bulunabiliyorlar. Ben öncelikle dikkatle dinlemek gerekiyor.” (K4)

“En çok etkin dinleme kullanıyoruz.” (K7)

“Öncelikle sağlık bir dinleme. Öncelikle onu anlamak için elimizden gelen gayreti yapıyoruz. Yani onu sadece dinlemek. Bence yine dinlemek, yine dinlemek, yine dinlemek. Burada bence altın kural bu. Yani çok nitelikli bir dinlemenin yapılması.” (K8)

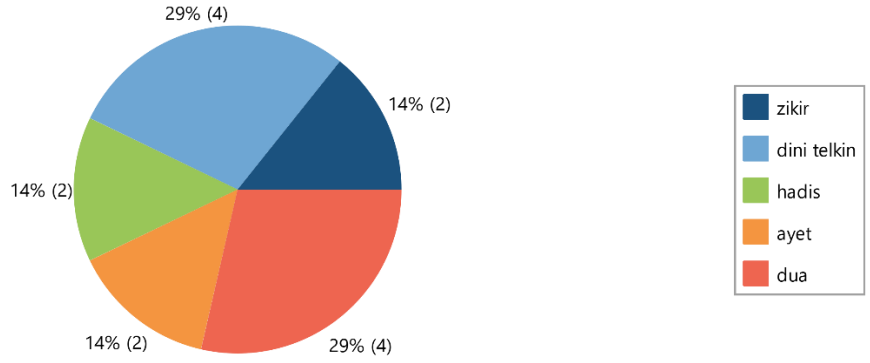
“Dolayısıyla kendimizi onun yerine koyma veya onu rahatlatma veya onu dinleme, problemini tam olarak bu anlayabilmek için işte sorular sorarak onu açma yani o şekilde metotlar çeşitli metotlar kullanıyoruz.” (K9)

“Önce bir dinliyorum.” (K10)

“Öncelikle danışan sorunu bize aktardığında onun duygu durumunu iyi anlamak gerektiğini, duygularını ifade etmesi gerektiğini düşünüyorum. Çünkü duygusunu ifade edebildiğinde aslında biz onu anlamaya başlıyoruz.

Ve genellikle karşılaştığım durumlarda gördüğüm şey şu; duyguyu ifade edemediği için bir sıkışıp kalma. Duyguyu ifade ettiğinde biraz daha çözüm için alan açılıyor diye düşünüyorum.” (K12)

1.12.3. Dini Argümanlar

Şekil 7 Dini Argümanlar Koduna İlişkin Model

1.12.3.1. Zikir

“Zikri çok kullanıyorum.” (K6)

“...sonra zikir dediğim gibi tesbihatlar ve esma zikri bunlar benim kullandığım teknikler arasında.” (K6)

1.12.3.2. Dini Telkin

“Şimdi alanımız manevi danışmanlık olduğu için biz daha çok dini argümanları kullanarak bu hususta ona yardımcı olmaya çalışıyoruz. Muhakkak ki zaten manevi danışmanlık için bize gelen kişinin dini altyapısı sağlam oluyor. Bize güvenerek geldiği için de dini telkinlerde bulunarak bu gelen kişiyi rahatlatmaya çalışıyoruz.” (K1)

“Ya tabi dünyanın imtihan dünyası olduğunu, insanların çeşitli karakterleri olduğunu, her insanın başına birtakım şeylerin gelebileceğini, dolayısıyla bir sabırlı olmak gerektiğini, onlara telkin etmek suretiyle yani sorunlarını bu sorunlara sahip olanların sadece kendileri değil pek çok insanın çok daha ağır sorunlarla karşı karşıya olduğunu kendilerine söylüyoruz.” (K9)

“Sonra ona bunun nasıl olması gerektiğini anlatıyorum ama hani bir yönlendirme şeklinde değil, doğru olan hangisiyse onu anlatmaya çalışıyorum. O şekilde söyleyebilirim. Tam yönlendirme değil, tavsiye şeklinde... Mesela bir konuda fetva verirsin. Hüküm budur. Uygulayıp uygulamamayı kişiye bırakıyorsun ya onu yapıyoruz genelde. Çünkü hani mesela kadın gelmiş işte eşimle kavga ettik, boşanmak istiyorum diyor. Diyorum ki boşanma sebepleri şunlardır. Ben boşanabilir miyim diye geliyor mesela kadın. Diyorum ki boşanma sebepleri bunlardır kadının boşanmasında. Bu şartlardan birisi varsa boşanabilirsiniz. Ama şartlar taşııyorsa boşanmayabilirsiniz diye söylüyorum. Önüne seçenekleri sunuyorum. Onun seçmesini istiyorum.” (K10)

“Bundan sonra neler yapabilirsiniz deyip ona öneriler veriyorum. Bu da çok doğru olarak görülmüyor danışmanlıkta ama bize dini rehberlik olarak danışmaya gelenler bunu istiyorlar. Bizim biraz farkımız orada ortaya çıkıyor. Belki hani bir psikoloğa giden ya da direkt aile danışmanlığına giden insanlarla mutlaka bir yönlendirme istiyorlar.” (K11)

1.12.3.3. Hadis

“Peygamberimiz gibi insanlar açken tok yatmama prensibini uygulamayı gerektiriyor. Kardeşinin derdiyle dertlenmeyi gerektiriyor. Hastalığında ziyaret etmeyi, ölümünde taziye gitmeyi. Ben de öldüklerinde cenazelerine katıldıklarım oldu. Bana haber ettiklerinde bir Somalili ailenin cenazesine gittim. Bir kanser hastası Iraklı abinin cenazesine gittim. Benle yaşıtı abi diyorum ama. Dört tane çocuğu vardı yetim oldu. Hastalık sürecinde özel bir tedavi ihtiyacı oldu. Çok masrafa ihtiyacı oldu. O topladı ben topladım. İlacı üç ay kullandı. Çok pahalı bir ilaçtı. Faydası yok diye doktor kesti ve ondan kısa bir süre sonra da öldü. İki sene normal tedavi fayda vermemişti. Özel ilaç getirttirdik. Üç ay onu kullandı ama vefat etti. Sağ olsun vefat edince ailesi bana haber etti. Biz de cenazesine katıldık. Somalili bir aile vardı o da aynı şekilde babası vefat edince, kalp hastasıydı zaten, anne-baba yaşlıydı ikisi de daha sonra onlara da gittik. İslam’ın prensiplerini uygulayınca zaten, İslam’ın gereklerini, teknik olarak bunları uyguluyoruz. Selam verince selamını almak, Müslüman’ın Müslüman üzerindeki hakları, hastalanınca ziyaretine gitmek, ölümünde taziyesine katılmak, davetine icabet etmek. Bazen davet ediyorlar sağ olsunlar, katılmaya çalışıyoruz. Katılamadığımız da oluyor. Bunları uygulamaya çalışıyoruz.” (K3)

“Peygamberimizin hayattan tarihi örnekler veriyorum. Bir kere ilk başta bizim zaten hayata geliş amacımız bir imtihan dünyasındayız. Hepimiz bu

tip imtihanlara ağız deyip onu rahatlatıyorum ilk önce. İlk değilsiniz bunu yaşayan siz. Önemli olan bunu karşılamamız, nasıl algılıyoruz, nasıl sabrediyoruz. E tabi Müslüman da akıllı olmalı, basiret sahibi olmalı.” (K11)

1.12.3.4. Ayet

“Alan manevi danışmanlık olduğu için varsa Kur’an’ı Kerim’den ayetler söyleyerek.” (K2)

“İşte Kur’an okuma teknikleri, Kur’an mesajının anlaşılması noktasındaki teknikler...” (K5)

1.12.3.5. Dua

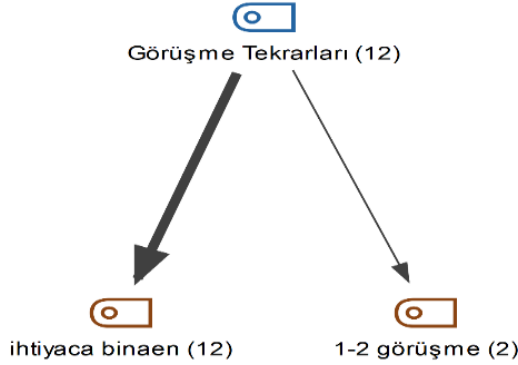
“Dua tavsiyesi çok iyi geliyor insanlara.” (K2)

“Dediğimiz gibi hadislerden dua örnekleri ve dua ayetlerinden örnekler vererek kişinin o sıkıntısını gidermeye çalışıyoruz.” (K2)

“Başka yani hani siz adına ne dersiniz bilmiyorum ama dini başa çıkma yöntemlerinden duayı çok kullanıyorum ben.” (K6)

“İnsanlara rahatlatıcı bir özelliği var çünkü Cenabı Hakk’ın ismini zikretmek, Allah’a el açıp yalvarmak, olumsuz bazı durumlarda işte insanın kendisini dinleyen, anlayan yani hiç yargılamadan, eleştirmeden onun problemlerine cevap verebileceğini umduğu bir mercinin bulunması, bu inancın içerisinde olması problemlerini en aza indirdiği kanaat içindeyim.” (K6)

1.13. Görüşme Tekrarları

Şekil 8 Manevi Danışmanların Görüşme Tekrarları Temasına İlişkin Model

Manevi danışmanlık sürecinde danışmanlık sürecinin tamamlanması için toplam kaç görüşme yapıldığı sorusuna verilen cevaplar neticesinde “ihtiyaca binaen” ve “1-2 görüşme” alt kodları meydana gelmiştir.

1.13.1. 1-2 görüşme

“En az 2 görüşme yapmaya çalışıyorum. Çok uzun tutmamaya çalışıyorum görüşmeleri. Bir saatin üzerine çıkarmamaya çalışıyorum. Çünkü bir saatten sonrası artık manevi danışmanlığın şeyine çok uymuyor. Başka bir boyut kazanıyor. O dinleme konuşma aşaması. İlk görüşmeden sonra mutlaka 2-3 görüşme şeklinde işte haftada bir kez o kişiyle görüşüp bazen yani 3 ay sürdüğüm görüşmeler, sürdürdüğüm görüşmeler oluyor. O kişinin gayretine, isteğine kalmış oluyor. Ben maksimum 10 görüşme gibi diyebilirim. 5-6 görüşmeden sonrasını artık kendisi gelip şey yapıyor. Kendi kazanmış olduğu iyi hali daha çok bana aktarma şeklinde devam ediyor. Birazcık da artık kişinin iç görüşü geliştikten sonra kendi yaşadıklarına kendiliğinden analizini dinliyorum artık sonraki görüşmelerde. O da benim için sonraki görüşmelere fayda sağlıyor. Bir kişiyle haftada birden fazla görüşmüyorum. Sebebi de görüştüğüm kişiyle ilgili ben kendim de okumalar yapıyorum. Çünkü alanlar çok farklı olabiliyor. Ona ilgili biraz daha okumalar yapıyorum. Daha çok o kişiye faydalı olabilmek için. Bu şekilde yapıyorum.” (K5)

“Bizim genelde 1 ya da 2 görüşme tarzında olabiliyor.” (K6)

1.13.2. İhtiyaca Binaen

“Danışmanlık hususunda herhangi bir sınırlama yapmıyoruz ama o kendi haleti ruhiyesine göre sağlıklı yapısına dönünceye kadar bizimle görüşmek isterse biz görüşmelerimizi devam ettiriyoruz. Ama artık baktık ki belli bir sınıra geldi. Onun bizden alacağı fazla bir şey kalmadı. Bizim ona katacağımız fazla bir şey kalmadı. Onu artık belli teknikler kullanarak sonlandırma yönünde adım atıyoruz.” (K1)

“Burada tabii öğrencinin biraz değil tamamıyla ihtiyaç hissetmesi gerekiyor. Biz bu şekilde söylesek bile hani tekrardan görüşelim, gene gel dediğimizde öğrenci gene kendi istediği vakitte artık çok bunaldığında genellikle geliyor. Son çıkış. Evet, dolayısıyla bu noktada hani şu kadar görüşme diye bir şey kesin bir şekilde söyleyemiyoruz. Bir şekilde gelen 2 ya da 3’tür en fazla.” (K2)

“Şimdi ihtiyaca bağlı. Mesela son zamanlarda kanser hastası bir ablam var. Sık sık görüşüyoruz. Hocam şöyle yaptım diyor. Mesela dün aramasını söyleyeyim. Bugün ilaç almak için konuştuk. Doktorunun yazdığı ilaçlar vardı onları aldık. Dün bir bitkisel ilaç duymuş 400 TL’ye. İstanbul’dan getirtirebilir miyiz? Ya getirtelim de dedim, en az uzman doktor olması lazım dedim. Bunun doçenti profesörü var dedim. Şimdi doktordur ama doktorlarında bir sürü branşı var. Şimdi sen o ilacı getirttirirsin dedim bu senin hiçbir faydana olmaz belki de zararına olabilir dedim. Böyle örneklerle çok karşılaşıyoruz dedim. Böyle olmaz dedim. Sen böyle uzman doktor, gittiğin doçent doktora sor dedim. Bu faydalı olur derse getirttiririz dedim. Şimdi 12-15 bin civarı bir ameliyat olması gerektiği bir durumu da var. Kolay yoldan iyi olmuyor. Bizce de kolay yoldan iyi olsun ama bilmediği bir ilaç bir uzmanın bir yetkili kişinin söylemediği bir şeyi kullanmak zararına olabilir. Bunları söyledik. Dün akşam aradı, ondan önceki gün aradı. İhtiyaca göre artıyor. Şimdi bir süre sonra bu azalır.” (K3)

“Az önce yine kanser hastası Iraklı bir kişi var. Kocasını aradı. 11 tane çocuğu var. İki eşli kendisi. Daha genç ama bir eşi kanser oldu. Sık sık Eskişehir’e gidiyor, Ankara’ya gitti. Çocukların erzağı kalmadı hocam diyor. Götürür müsün diyor. Eskişehir’e gidicem yol parası yok diyor. Bir sıkıntısı olunca bunları söylüyor. İhtiyaca göre... genelde onlara bağlı. Onların ihtiyacına göre... günde birkaç kere de olabilir. Sene de birkaç defa da görüşebiliriz.” (K3)

“Dediğim gibi hani çok fazla olmuyor bu. Ama mesela son bir olay üzerinden dersem yani en azından belki birkaç yıllık bir süreç oldu çünkü bu. Aileyle ilgili bir sıkıntısı vardı hanımımızın eşiyle alakalı problemleri vardı. En azından bir ona yakın görüşme yapmışızdır. Ama dediğim gibi bu en azından bir iki üç yıllık bir mesele. Hani böyle gerektikçe, o ihtiyaç duydukça dediğim gibi yine yönlendirmelerim de olmuştu ADR merkeziyle de görüştüm ama onun dışında burada hani bazı sorunlarında hani ona yakın görüşmemiz oldu.” (K4)

“Talebe göre, ihtiyaca göre bu görüşme sıklığı ve sayısı değişebiliyor.” (K6)

“Biraz karşımızdakinin durumuna bağlı. Eğer buradaki bir mevzuu halletmek konusu ise evet o bir kere, üç kere, beş kere belli bir sayıda o mevzu halloluyor. Ama ilişkimiz asla bitmiyor ki 6 yılı yıldır öncesinde görüştüğümüz öğrencilerimiz, 4 yıl önce ilk başladığında görüştüğümüz öğrencilerimiz şu anda mezun olmalarına rağmen hala devam ediyoruz görüşmelere. Çünkü ihtiyaç her an değişiyor. Şu anda evlilikle ilgili konuşuyoruz. Evleniyorlar çocuklarla ilgili konuşuyoruz. Aile ilişkileriyle ilgili konuşuyoruz. Yani insana manevi rehberlik devam ediyor. Ama iş olarak baktığımız zaman evet ihtiyaca binaen görüşüyoruz.” (K7)

“Ama onun dışında bize bir defa gelen bir birey çok ağır, travmatik bir durum bile olsa biz manevi danışmanlıkta ikinci görüşmeyi talep edemiyoruz. Yani sadece... Biz edemiyoruz. Sadece bize gelen bireyin kendi talep ve arzusunun bağlı. Çünkü bu bizim çalışma şeklimiz olduğu için.” (K8)

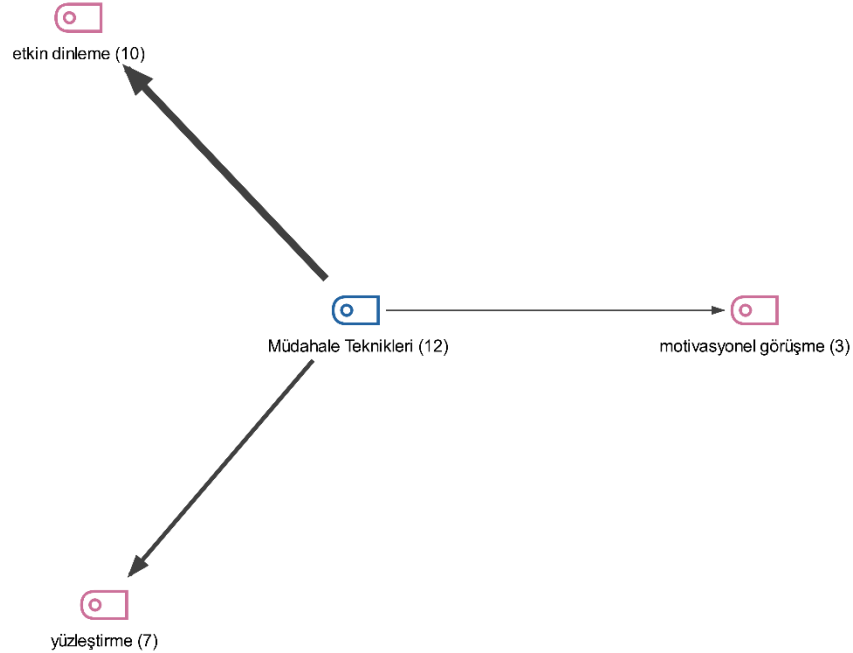
“Ya tabi ya bir kere de yeterli olanlar da oluyor, olmayanlar da oluyor. Dolayısıyla yani 2 defa 3 defa görüşmemizin veya işte yalnız başına gelmişse eşiyle beraber, kimlerde problem varsa herkes o problemi anlatacak. Dolayısıyla bir kişiyi dinleyerek doğru sonuca varmamız da zor. Onun için tarafları ayrı ayrı dinliyoruz, beraber de dinliyoruz. Ondan sonra da ihtiyacı ne kadarsa o kadar görüşme yapıyoruz.” (K9)

“Bazen bir kere de oluyor, bazen 4, 5 kez de oluyor. O artık hani kişinin durumuna daha çok ya da onun ihtiyacının durumuna göre değişebiliyor.” (K10)

“Bazen tek görüşmeyle biten oluyor. Bazen bu iki üç oluyor. En fazla herhalde. Mesela şu anda birebir artık o sorunlu ortadan kalkan ama hala gelen “Hocam bir çayınızı kahvenizi içebilir miyim?” diyerek gelen görüşmelerimiz oluyor. Hani danışanlar oluyor. Şu an için sayısını bilmiyorum yani. İhtiyaca binaen oluyor. Ama biz özellikle şunu da söylemiyoruz. Hani “Bir daha gelin. Bazen soruyorlar işte “İkinci, üçüncü seansa gelebilir miyiz?” O zaman hemen bir açıklama yapıyoruz. Biz burada bu tip bir hizmet vermiyoruz. Yani istediğinizde gelebilirsiniz şeklinde söylüyoruz. Çok çok sıkıntılı bir sorun olan kimsenin üçü geçmiyor ama. Yani bizim zaten yapmamız gereken şey gerçekten sıkıntılı olanlara yönlendirmeler yapıyoruz.” (K11)

“Bu duruma göre değişiyor. Bazen ailevi sorunlarda, tekrarlayan durumlarda görüşmeler, daha fazla olabiliyor. 5, 6’ya kadar çıkan görüşmeler de var ama iki görüşme ile “Hocam evet bu sorun artık bence hayatımı çok da meşgul etmiyor, bence bir çözüm bakış açısına kavuştum.” deyip görüşmeyi tamamladıklarımız da oluyor.” (K12)

1.14. Müdahale Teknikleri

Şekil 9 Manevi Danışmanların Müdahale Teknikleri Temasına İlişkin Model

Araştırmanın yedinci teması ADRB personelinin manevi danışmanlıkta daha çok kullandıkları “müdahale teknikleri” olarak oluşturulmuştur. Bu temanın üç alt kodu bulunmaktadır. Bunlar “motivasyonel görüşme”, “yüzleştirme” ve “etkin dinleme olarak belirlenmiştir.

1.14.1. Motivasyonel Görüşme

“Bazen öğüt de gerekebiliyor. Gençlerde dövme moda var mesela. Gençlerde dövme görürsem muhakkak uyarırım. Bu İslam’a uygun değil. Çünkü Müslümanız diyor. Müslümanсан gereklerine dikkat etmen gerekir. Zaten birçoğu pişman olmuş. Öyle kişilerle de karşılaştım. “Hocam eskiden yaptım pişman oldum niye yaptırdım, sildirmesi de pahalıymış” falan... nasihat, tavsiyede bulunma ihtiyacı olabiliyor zaman zaman. Aile içinde problem olunca, aile içi şiddet olunca mesela. Kocayı uyardığımız oluyor. “sen niye hanımına böyle şiddet yapıyorsun, kötü konuşuyorsun, Müslüman böyle yapmaz uygun değil” falan... etkili dinleme var yeri geldiğinde öğüt, tavsiyede de bulunuyoruz. İhtiyaçlarını dinliyoruz. Ama dediğim gibi böyle tuhaf bir durumla karşılaşınca da uyarmamız da gerekiyor. İslam’ın “emr-i bil mağruf, nehy-i an’il münker” emri gereği...” (K3)

“Sonraki görüşmelerde de bazen haftalık onlara davranış dersleri veriyorum. Yani bir hafta şunu deneyelim işte eşiyle problem yaşayanlar için. Şunları bir yapalım deneyelim. Haftaya yapın deneyin. Bir bakalım nasıl bir geri dönüşleri oldu gibi. Bu şekilde genelde aileyle ilgili iletişim problemlerinde böyle teknikler.” (K5)

“Bazen de anlatmamız gerekiyor. Hani yanlış bildiği şeyler olabiliyor, onları açıklamamız gerekiyor. O zaman da açıklama tekniklerini kullanıyorum. Mesela örnek verebiliyorum. Başka ailelerden örneklemeler yapabiliyorum. Ya da bunların sınırlarının nasıl olması gerektiğini ya da sınırlar varsa, yanlışlar varsa onlara nasıl bir sınırlama koyması gerektiğini anlatıyorum.” (K10)

1.14.2. Yüzleştirme

“Etkin dinlemeyi kullandıktan sonra artık karşımızdaki insanı belli aşamada çözümledikten sonra da artık ona belli şeyler verebilmek için bazen de kendi ruhsal yapısını ona itiraf ettirmek için soru cevap, diyalektik metotlarını kullanarak görüşmeleri tekniklere devam ediyoruz.” (K1)

“Çocuğu ile ilgili gelip sorunlarını anlatanlara da yani bu konuda da danışmanlık hizmeti almak isteyenlere de çocuğuyla ilgili mutlaka bir eğitim alması gerektiğini yönlendiriyorum. Yani mesela annenin çocuk gelişimi hakkında hiç bilgisi yoksa çocuğun psikolojik sosyolojik birçok alanında eksikleri varsa önce çocuğunu tanıması yönünde hani çocuğun mesela davranış problemleri var. Bir hafta diyorum yaz şunları hangi davranış gördün hangi yanlış bir bakalım şöyle bir görelim. Ondan sonra ona göre müdahalelerde bulunuyoruz. Önce bir sorunu görmeye çalışıyoruz birkaç görüşmede. Daha sonrasında ona göre.” (K5)

“Soru cevap tekniği yine aynı şekilde.” (K6)

“İroni yapıyoruz mesela. Ben başka bir konu anlatırken aslında onun o soruyu sorması için biraz fırsat vermeye çalışıyorum. Başka bir konudan örnekler verirken aslında onu dinliyorum ve onun bakalım o konuyla ilgili yorumunu dinliyorum. Sonra o kendisini açmaya başlıyor zaten.” (K7)

“Bazen de o kişinin sorunundan biraz uzaklaşarak bir bütün olarak olaya bakabilmesini sağlama adına belki ona yardımcı olmaya çalışıyoruz. Bazen birey yaşadığı problemle ilgili o problemin sadece aslında yaşadığı bir cüz ama o bunu bir bütün olarak görebiliyor. Bunun cüz olduğunun farkına varması için ona belki müdahalede bulunabiliyoruz.” (K8)

“Tabi sadece telkin değil yani onun problemini neyse onu ortaya çıkarmak için soru sorma veya kendisini ifade etmesi için, onun önünü açmak için açık sorular sormaya gayret ediyoruz.” (K9)

“Etkin dinleme ve onun kendini ifade etmesi. İfade edebilmesi için. Belki soru cevap. Evet, ifade edebilmesi için aç kuşlu sorular sorma. Öncesinde bu soruna düşmeden önce, bu sorunla yüzleşmeden, karşılaşmadan önceki

durumu, sorunla karşılaştığında hissettiği durum, bu durumun sosyal etkileri ve bu sorundan sonrasında kendisi için öngördüğü tablo.” (K12)

1.14.3. Etkin Dinleme

“Evet, biz manevi danışmanlıkta daha çok etkin dinleme tarzını kullanıyoruz.” (K1)

“...dinlemek esas oluyor aslında bu işte kanaatince. Çoğunlukla söylenen de o oluyor. Tavsiye edilen de daha çok dinlememiz gerektiği yönünde. Ve öğrencinin geri dönüşü burada şey oluyor. Hani dinleme, sadece dinleme gerçekleştirdiğinizde çok pasif kalıyorsunuz. Hani herhangi bir yol açıcı, işte ufuk açıcı bir etkiniz olmuyor gibi düşünüyorsunuz. Ama öğrenci geri döndüğünde “Hocam çok rahatladım, kendimi çok iyi hissettim, gerçekten çok iyi geldi sizinle konuşmak diye ifade ettiğinde.” Gerçekten o dinlemenin pasif bir iş değil aslında çok iyi kanalize eden bir şey olduğunu görüyoruz. Geri dönüşlerden anlıyoruz onu.” (K2)

“Ben etkili dinlerim.” (K3)

“Dediğim gibi hani daha çok böyle dinlemek üzerinde hani o anlatsın. Hani direkt ben yorum yapmayayım. Hani dikkatle dinlemeye daha çok gayret ediyorum.” (K4)

“Dileme bir kere önemli. Mutlaka o kişiyi ilk görüşmede dinleme üzerine yapıyoruz.” (K5)

“Müdahale tekliflerinden en fazla kullandığım daha çok etkin dinleme noktasında, aktif dinleme noktasında geri bildirim vererek karşıdaki kişiyi yargılamadan, önyargısız, eleştirmeden, güvende olduğunu hissettirerek ve güven ortamını sağlayarak söylenenlerin asla bu ortamdan çıkmayacağını güvenini verdikten sonra insanlara bu noktada yardımcı olmaya çalışıyoruz.” (K6)

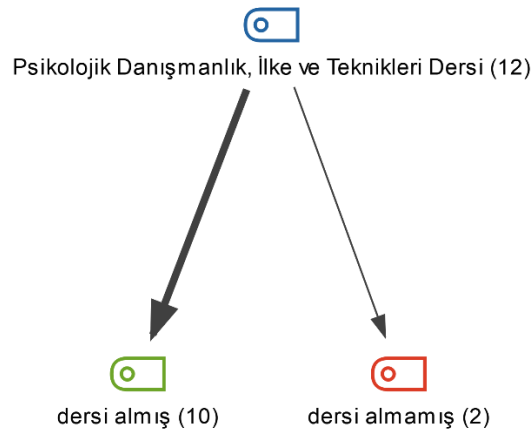
“Tabii burada etkin dinleme var yine aynı şekilde.” (K7)

“Dinlemek sanırım. Dinleme. Yani dinlemeyi daha çok kullanıyoruz.” (K8)

“Bazen şu oluyor, hiçbir şey söylemiyorum, o anlatıyor, içini döküyor. Aslında ben hiçbir şey sadece evet, hani onaylama şeklinde ifadeler kullanıyorum. Hani dinlediğimi ifade edecek şekilde ifadeler kullanıyorum ya da kafamı sallıyorum. O bile bazen kişiye yetebiliyor.” (K10)

“Manevi danışmanlıkta müdahale tekniklerinden empatiyi kullanıyoruz, etkin dinleme.” (K12)

1.15. Psikolojik Danışmanlık, İlke ve Teknikleri Dersi

Şekil 10 Manevi Danışmanların Psikolojik Danışmanlık İlke ve Teknikleri Dersi Temasına İlişkin Model

Sekizinci tema ise manevi danışmanların psikolojik danışmanlık, ilke ve teknikleri dersi alıp almadıklarına bağlı olarak oluşturulan “psikolojik danışmanlık, ilke ve teknikleri dersi” temasıdır. “dersi almış” ve “dersi almamış” olmak üzere bu temanın iki alt kodu bulunmaktadır.

1.15.1. Dersi Almamış

“Görevlendirme usulü bu birime geçiyoruz. Şöyle söyleyeyim, hani bir eğitim müftülüğümüzün düzenlemiş olduğu kısa kısa birer oturumluk, ikişer oturumluk eğitimler olmuştu. Onları saymadım galiba ben. Hani çok işte üst üste iki üç gün devam eden bir şekilde eğitim almadım.” (K2)

“Pedagojik formasyon eğitimi aldım İlahi Fakültesinden, Dumlupınar Üniversitesinden. İlahiyat Fakültesinden 2016 yılında pedagoji formasyon eğitimi aldım. Yani pedagojik formasyon eğitimini 2016’da aldık. Hizmet içi eğitimi 2020’de aldım ben.” (K10)

1.15.2. Dersi Almış

“Yüksek lisansta ders dönemindeyken psikolojik danışma becerileri diye bir kitap okuduk. Bu kitap aynı zamanda psikolojik rehberlik ve danışmanlık fakülte kısmında okutulan bir kitapmış. Bu kitabın hakikaten bu alan için bize çok faydası olduğunu okuduktan sonra daha iyi hissetmeye başladım.” (K1)

“Gördük gördük de şu an hatırlamıyorum.” (K3)

“Yedi günlük seminerde almış olmamız lazım. Aldık yani aldık ama tam olarak hani konu bütünlüğü olarak mesela işte hani bu dinleme teknikleri ya da hani bir sınırlar nereleler manevi danışmanlıkla sonuçta bir psikolog değiliz. Biz hani sınırlarımızın nereye kadar geldiğini, onlar üzerinde durmuşlardı. Ama yine de hani psikoloji alanında da birkaç ders illa ki vardı yani o seminerde.” (K4)

“Din Psikolojisi dersinde aldım. Şöyle birkaç da MDR’nin derslerine de girdim. Tez danışmanı hocamın sen de bu derslere gir demesiyle öyle MDR’nin derslerine de girdim. Ve bize tavsiye ettiği kitaplarla biraz derin okumalar yaptım. Bu şekilde ayrıca üniversitede psikoloji eğitimi şeklinde değil. Din psikolojisinin içinde olan dersler şeklinde aldım.” (K5)

“Evet. Seminerlerde psikolojik danışmanlık ve ilkeleriyle alakalı birçok ders almıştık.” (K6)

“Evet, derslerimizin içerisinde mevcuttu.” (K7)

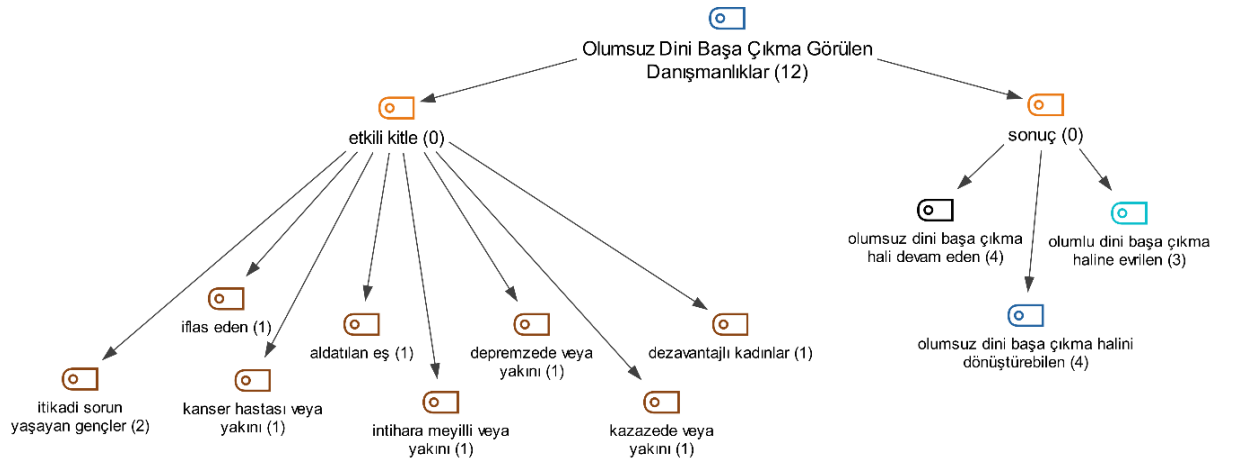
“Birçok tabi teknik gördük ama şu an terimsel olarak bunları bilemiyoruz ama yani muhatabı, muhatapla tanışma, muhatapla görüşme adımları ve özellikle bazen biz çocuk evleri, kadın konuk evi gibi ciddi travma yaşayan bireylerle ortak hizmetler yürüttüğümüz için özellikle o tip bireylerle ilişki kurma aşamaları noktasında mesela eğitimleri almıştık. Mesela dokunma, dokunmama, konuşma, konuyu aşma, kaçınıcı defada konu açılabilir? O aradaki güven bağının oluşturma süreçleri gibi. Belki bunlar bir özel grup olduğu için bu konuda özel çalışmalar yapılmıştı.” (K8)

“İşte 1-2 günlük bir seminer ancak aldık. Dolayısıyla yani tam olarak içselleştiremedik ama evet yani işte bir temel ilkeler gibi kurallar gibi dersleri aldık.” (K9)

“Evet. Seminer derslerini kastediyorsanız evet aldık. Özellikle psikolog, klinik psikologlardan baya bir hoca, bizim Antalya'daki seminerlerimizde gelmişti. 15 günlük seminerimizde. Aldık onlardan.” (K11)

“Evet, evet. Manevi danışmanlık ve rehberlik eğitiminde zaten psikolojik danışmanlık ilke ve teknikleriyle ilgili benzer dersler oluyor.” (K12)

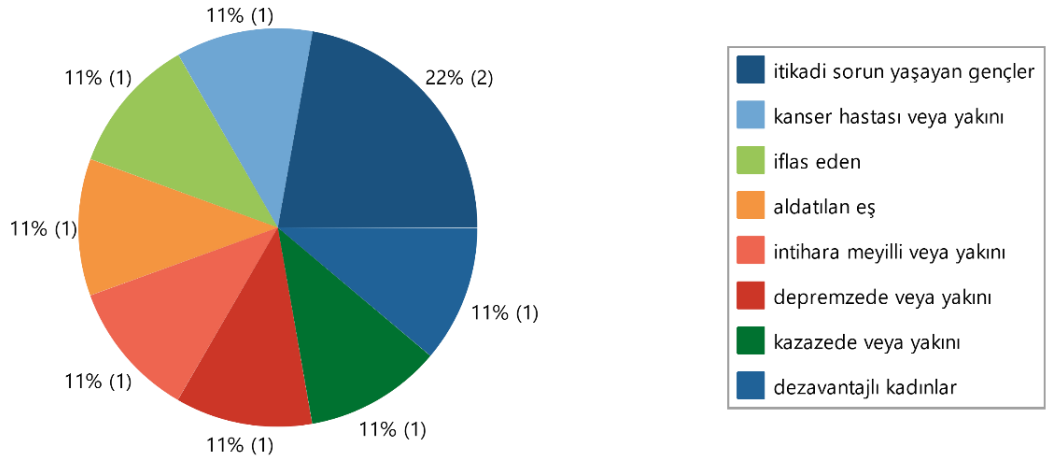
1.16. Olumsuz Dini Başa Çıkma ve Danışmanlık

Şekil 11 Olumsuz Dini Başa Çıkma ve Danışmanlık Temasına İlişkin Model

“Olumsuz dini başa çıkma ve danışmanlık” teması araştırmanın dokuzuncu teması olup, “etkili kitle” ve “sonuç” alt kodlara ayrılmıştır. Etkili kitle alt kodunu oluşturan sekiz farklı alt koddur. Bunlar; “itikadi sorun yaşayan gençler”, “iflas eden”, “kanser hastası veya yakını”, “aldatılan eş”, “intihara meyilli veya yakını”, depremzede veya yakını”, “kazazede veya yakını” ve “dezavantajlı kadınlar” alt kodlarıdır. Sonuç alt kodunu ise üç farklı alt kod oluşturur. Bunlar; “olumsuz dini başa çıkma hali devam eden”, “olumsuz dini başa çıkma halini dönüştürebilen” ve “olumlu dini başa çıkma haline evrilen” olarak belirlenmiştir.

1.16.1. Etkili Kitle

Şekil 12 Etkili Kitle Koduna İlişkin Model

1.16.1.1. Kanser Hastası veya Yakını

“Ananem de kanserdi, teyzem de çok üzülüüyordu.” (K3)

1.16.1.2. İflas Eden

“Ama diyor, Eczacıbaşı, o da dindar, zengin, istenmiş ama rahat yaşıyor diyor, ben niye bu durumdayım? İflas gibi bir şey yaşadığını anladım ben onun.” (K3)

1.16.1.3. İtikadi Sorun Yaşayan Gençler

“...veya gençlerde biraz daha üniversite gençliğinde yaşadığı problemler, lise sona doğru yani problem yaşayan gençlerde böyle inanca dair yaşadığı sıkıntılarla ilgili geldiğinde bir olumsuz dine başa çıkma mevcut oluyor.” (K5)

“Mesela hatta Sosyal bilimler lisesi var burada. O lisenin ders esnasında yani dersleri varken 4 tane genç kızı buraya gönderdi mesela müdürleri. Gerçi bunların böyle itikadi soruları vardı ama yine rahatlamak, yani içlerinden bir sıkıntı var.” (K11)

1.16.1.4. Aldatılan Eş

“Özellikle kadınlarda buna çok rastlıyoruz. Özellikle eşiyle yaşadığı problemlerde. Yani eşi birinci derecede aldatmayla yani sadakat sorunu problemiyle karşılaşan kadınlarda ilk başta bir olumsuz dini başa çıkma var, oluyor.” (K5)

1.16.1.5. İntihara Meyilli veya Yakını

“Alt sebeplerde olabilir ama belirgin olarak 3, 4 defa karşılaştım. Hatta bir tanesi intihar vakasıyla karşılaşmak durumunda kaldım.” (K7)

1.16.1.6. Depremzede veya Yakını

“...bu bazen işte depremde yakınıni kaybetmiş birisi olabiliyor.” (K1)

1.16.1.7. Kazazede veya Yakını

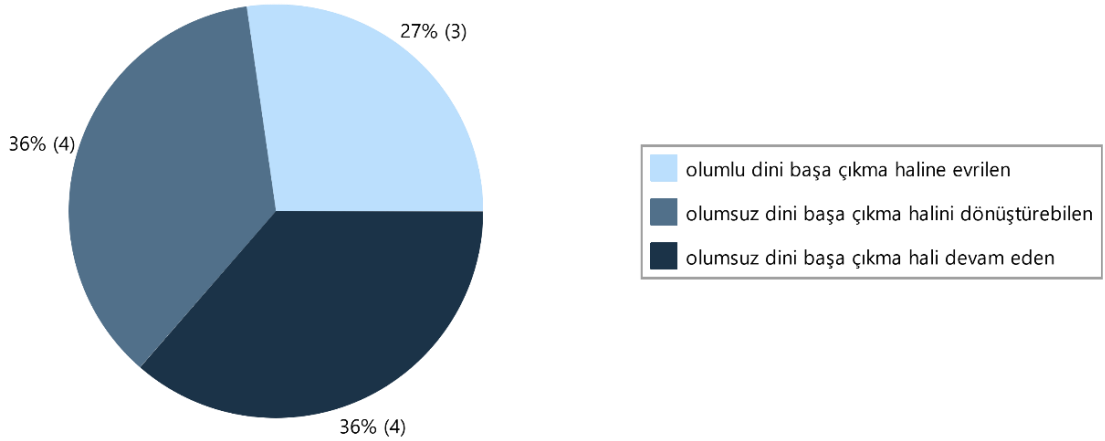
“Fabrika çalışma saatleri içerisinde makineye kapılarak ölüyor. Eşi bu kadıncağıza da uzun süre görüşmelerimiz devam etti. Bu olumsuz dini başa

çıkma hallerini bu kişilerde gördük biz. Şimdi onlarla görüşmelerimiz daha uzun sürüyor. Normale döndürülmeye kadar hani görüşme.” (K1)

1.16.1.8. Dezavantajlı Kadınlar

“Toplumun dibine vurmuş insanlarla çalışıyoruz biz. Toplumun dibine vurmuş, ailesinden desteğini kaybetmiş, eşiyle problem yaşamış, zaten şiddete uğramış bayanlar genelde benim çalıştığım grup. Hatta şiddetin fiziki etkilerini yüzünde, gözünde, kolunda, vücudunun birçok yerinde görebiliyorsunuz. Bu anlamda bu tarz sıkıntılarla yüzleşen insanlarla görüştüğümüzde tabi bu insanların artık tutacak bir dalı, yani sığınacak bir limanı kalmamış.” (K6)

1.16.2. Sonuç

Şekil 13 Sonuç Koduna İlişkin Model

1.16.2.1. Olumlu Dini Başa Çıkma Haline Evrilen

“Hatta bazen grup olarak gelip bu şekilde işte bizim böyle böyle problemlerimiz var deyip tamamen olumsuz dini başa çıkma şeklinde yaklaşıp sonraki süreçlerde onlarda biraz daha bu alana dair olumlu dini başa çıkmaya yöneldiklerini görüyoruz, gözlemliyoruz.” (K5)

“Elhamdülillah intihar etmeden olayı kapattı. Çok şükür inşallah şu anda biraz daha sağlığı yerinde. Fakat bu tip insanlarda hep kişisel ve ailevi sorunlarını suçlayacak bir yer bulamadığı zaman Allah'ı suçlamak, dinin

ifadelerini suçlamak çok kolayına geliyor. Evet, böyleleriyle karşılaştık.” (K7)

“Yani sadece dini bilgide yeterli olmayabiliyor. İşte ona akli mantıki birtakım önüne deliller de sunmaya çalışıyoruz. Bundan yeterli cevabı aldık tatmin olduk diyenler.” (K9)

1.16.2.2. Olumsuz Dini Başa Çıkma Halini Dönüştürebilen

“Bu olumsuz dini başa çıkma hallerini bu kişilerde gördük biz. Şimdi onlarla görüşmelerimiz daha uzun sürüyor. Normale döndürülmeye kadar hani görüşme. Ama yine de tamamen bir normale dönüşme hali oluyor mu diye sorarsanız olmuyor. Sadece bu belli bir seviyeye indirilebiliyor, o seviyede kalıyor. Yani olumlu bir dine başa çıkma yöntemi ile tamamen bu kişiye ulaştı diyemiyoruz.” (K1)

“Mesela Biden Obama’nın yardımcısı iken oğlu kanserden öldü. Tıp en iyi orada değil mi? Ama Biden’in oğlu kanserden ölmüştü. Ananem de kanserdi, teyzem de çok üzülüyordu, ağlıyordu falan. Ona da o şekilde şey yaptık, bak diyorum teyze şifası olsa diyorum, Amerikan başkanı yardımcısının oğlu kanserden ölmezdi diyorum yani. Var da her şeyin şifası var, onu biliyoruz ama bulunamamış yani. Şu an dünyada yok şifası. İnşallah ileride bulunur.” (K3)

“Eğer maneviyatı da güçlü değilse daha çok dibe vuruyor. Ve bu insanların hayatlarında bizim gözümüze çarpan en önemli çıkmaz intihar düşüncesi. Pek çoğunun intihar ettiğini, intihara meylettiğini, intihar etmeyi düşündüğünü, ölmeye çalıştığını ama bir türlü ölemediğini, bu hayattan bir türlü göç edemediğini, gidemediğini, bizim ifadelerimize sığmayan bazı gereksiz ifadelerle ya da argo ifadelerle böyle bir süreç yaşadıklarını anlatıyorlar. İnsanın ilk önce bir sığınanın bulunması, güveneceği bir varlığa inanması, yüce bir kudretin, aşkın bir varlığın gücüne inanması, ona sığınması psikolojik dayanıklılığı da sağlıyor. İnsan olaylarla daha iyi başa çıkıyor ve yaşadığı olayları daha iyi anlamlandırıyor. Bu dezavantajlı grupların en büyük handikabı da olayları anlamlandıramamaları. Neden benim başıma geldi bu? Niye ben bunu yaşıyorum? Niye böyle oldu? Sürekli bu tarz sorularla kafalarını meşgul ediyorlar.” (K6)

“Bunlara rahatlatmak için gönderilmişti. Bu şekilde hani baskı diyorsanız böyleleri vardı. Ama genel olarak kendi istekleriyle geliyorlar.” (K11)

1.16.2.3. Olumsuz Dini Başa Çıkma Hali Devam Eden

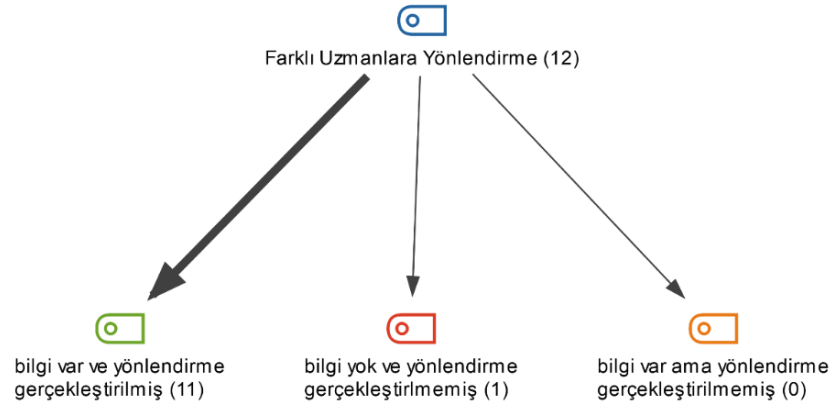
“Ben fetvaya da baktığım zaman zaman, vaizlerimiz olma zaman müftü yardımcımız beni görevlendirmişti. Fetvaya bakarken bir tane bir kişi aradı. İşte zengin Eczacıbaşı’ndan bahsetti şöyle. Zenginlerden bahsetti. Ben niye bu haldeyim? Zaten ekonomik durumundan dolayı aradığını anladım. Sıkıntısını söylemiyor bana. Dedim bak, Karun da çok zengin dedim. Ne oldu? Sonra helak oldu dedim. Biz bunları götüremiyoruz ahirete. Bildiğimiz klasik şeyleri anlatıyoruz. Sonra Peygamberimiz de maddi sıkıntı yaşadı. Eyüp Peygamber zengindi, fakir duruma düştü. Baya bir yarım saate yakın konuştuk. Ama niye benim başıma bu geldi diyor, anlamıyor, anlamak istemiyor. Sen kendi dinini yaşa diyorum. Fakirlerin hali daha kolay diyorum. Ben muhacir kardeşlere genelde ihtiyaç sahipleri oluyorlar. Hesabımız kolay olacak diyorum yani. Zengin, “malını nereden kazandın, nasıl kazdın, şükür ettin mi, zekatını verdin mi, infak ettin mi, komşuna aç mı, tok mu, ilgilendin mi?”. Siz diyorum, “sabrettin mi, etmedin mi?” senin sorun bu kadar diyorum. Cennette daha kolay gireceksiniz diyorum yani, işiniz kolay diyorum. O kişi de ben anlattım, Peygamberden, Peygamberinizden, kötü örneklerden, karın örneğinden, anlamıyor. Ama diyor, Eczacıbaşı, o da dindar, zengin ama rahat yaşıyor diyor, ben niye bu durumdayım? İflas gibi bir şey yaşadığını anladım ben onun. Yahu dedim, bak Allah sana sağlık vermiş. Sağlıktan da anlamıyor. Ben o son şöyle dedim adama. Dedim, senin her şeyin tüm hissini Eczacıbaşı gibi ol dedim. Tüm mal varlığı, zenginliği, hepsi olsun dedim. Ama dedim, gözün görmesin dedim. Yani gözün görmesin dedim. Bunu ister misin dedim. Yok dedi.” (K3)

“Ama bazıları da çok nadir de olsa aynen bu şekilde olumsuz dini başa çıkmayla bir tavır içinde oluyorlar. Zaten devam etmiyorlardı onlar. Önyargıları olduğu için, o önyargıyı aşmadıklarını düşünüyorlar.” (K5)

“Bazı insanlar da şunu da gördüm Allah’a küsüyor. Yaşadığı olumsuz duygular, olumsuz olaylar neticesinde Cenabı Hakk’a küserek tavırda bulunuyor. Ben Allah’a küstüm diyor mesela bir tanesi. Benim görüşme yaptığım bayanlardan bir tanesi bu şekilde bir ifadede bulunmuştu. Neden dediğimde çünkü o benim dualarım hiç kabul etmedi. Bu zamana kadar bana hiç yardım etmedi. İşte bir sürü zalime denk geldim. Bir sürü zulme şahit oldum. Bir sürü olay yaşadım ama bu olaylar da hiç benim yanımda olmadı tarzında bazı serzenişleri bulundu. Bu anlamda bu tarz durumlarla zaman zaman biz rastlaşabiliyoruz.” (K6)

“...ne kadar ne söyleseniz de peşin fikirlerinden vazgeçmeyenler oluyor.”
(K9)

1.17. Farklı Uzmanlara Yönlendirme

Şekil 14 Farklı Uzmanlara Yönlendirme Temasına İlişkin Model

Farklı uzmanlara yönlendirme teması üç alt temadan oluşmaktadır. Bunlar; “bilgi var ve yönlendirme gerçekleştirilmiş”, “bilgi yok ve yönlendirme gerçekleştirilmemiş” ve “bilgi var ama yönlendirme gerçekleştirilmemiş” şeklinde sıralanmaktadır.

1.17.1. Bilgi Yok ve Yönlendirme Gerçekleştirilmemiş

“Valla bazen işin içinden çıkamıyoruz. Aile ve Dini Rehberlik Merkezimize gidin diye yönlendiriyoruz. Onlara havale ediyoruz. Aile Müdürü ile konuştuğum oldu. O da engelli birisi için psikologluk durum. Bizim Aile Dini Rehberlik Merkezi'nin psikoloğu var diye biliyorum. Ben o yüzden oraya yönlendiriyordum işin açıkçası. Hem onlar var hem de hocalarımız da var. Daha detaylı, daha iyi ilgilenirler diye. Psikolog var diye biliyorum ben bizim Aile Dini Rehberlik Merkezi'nde. O yüzden oraya yönlendiriyorum. Hakikaten psikologluk durum var mı? Var mı? Var mı? Psikologluk. Bir tane fetva da gelmişti gene. Psikolojisi iyi değildi. O da gitmiş zaten. Ona demiştim yani. Her şeyden farklı bir manada çıkarıyordu. Ben bu konuda çok düşünmedim.” (K3)

1.17.2. Bilgi Var ve Yönlendirme Gerçekleştirilmiş

“Şimdi psikolojik danışman becerileri dersini aldıktan sonra hani öncesinde de bunu daha iyi görebiliyorduk. Ama bu dersi aldıktan sonra yani karşıdaki kişinin manevi danışmanlığa mı ihtiyacı var yoksa psikolojik terapi süreçlerinde mi ihtiyacı var? Bunu az çok artık. Hani bu sınırı ayırt edebiliyoruz? Manevi danışmanlığa ihtiyacı olmadığını hissettiğimizde veya bu sınırları görebildiğimiz zaman bunları aile Sosyal Politikalar il müdürlüğündeki psikologlara yönlendiriyoruz. Yani kurumsal olarak aramızdaki protokole dayanarak bu yönlendirmeyi yapabiliyoruz.” (K1)

“3-4 öğrencimi psikiyatriste yönlendirdim. Hali hazırda ilaç kullanıp da tedavisinin sonlandığını doktor kontrolüyle ilacı bırakmış öğrencimiz mesela ama arkadaş ortamındaki olan problemler kendi içinden çıkamadığı o duygusal durumlarla birlikte ilacı bırakmasına rağmen, tedavi sonlanmasına rağmen çok kötüydü. Aslında tekrardan doktora gitmiş, devam etmesini önermiş doktor ilaca. Ama öğrenci bu konuda direniyor. Ben niye başaramıyorum? Niye ilaca bağımlı mıyım ben? Niye hani bu konuda çok güçsüzüm? Ben zayıf mıyım? Zayıf karakterli miyim? Diye çok kendisine yüklenmişti. Böyle bir durumda hani işin içinden çıkamadığı için ailesi de aslında hani doktor tavsiyesi o yönde olduğu için ilaca tekrardan başlamasını istiyordu. Öğrenci buraya hala direniyor. Bir hafta direndi, iki hafta direndi. Baktım olmayacak. En sonunda dedim ilacını alman gerekiyor. Bu bir acizlik değil. Bu gerekiyorsa tamam sonlandırıldı doktor kontrolüyle ama yok aynı şeyler devam ediyorsa da artık burada kendine yüklenmene gerek yok ve bunu almak zorundasın. Bu da bir acizlik, bir zayıflık değil. Şu anda bu böyle gerekiyor.” (K2)

“Oldu. Yine komşularımdan biri. Bir olay üzerine... aslında benim çözebileceğim bir olay değildi. Uzun yıllar önce babasını kaybetmiş. Babasının arkadaşının vefatıyla o olay yeniden gün yüzüne çıkmış. Anlattığı zaman o bana hani işte ne okuyabilirim ne yapabilirim tarzında sordu ama bunun okumakla çok çözülmeyeceği ortadaydı. Çocukluktan kalma bir travma gibi. Çünkü şey de anlatmıştı. Ben ağlayamadım bile hocam demişti. Hani geceleri annemi ağlarken görüyordum. Üç çocuk kalmışlar çünkü. İşte annem üzülmessin diye hiç ağlayamadım. Hep içime attım. Ama o an yani bana anlattığı zaman da ağlamamı durduramıyorum. İstemsiz ağlamalarım oluyor demişti. Burada bir psikoloğa yönlendirdik. Elhamdülillah. Tek seansta da çözüldü zaten.” (K4)

“Yönlendiriyoruz. Yani danışmanlık eğitimlerinde kurumumuzun bize vermiş olduğu eğitimlerde öncelikle üzerinde durdukları konu bu. Özellikle bazen klinik vakalar, travma yaşamış kişiler gelebiliyor. Çok mesela obsesif

hastalıkları olan kişiler geliyor. Oradan yani birinci görüşmede, ikinci görüşmeye geçmeden daha hatta bazen telefonla bize ulaştıklarında bile yarım saatlik onları dinlediğimizde hani sizin bir psikiyatriye gitmeniz gerekir, sizin bir işte klinik psikoloğa gitmeniz gerekir gibi yönlendirmeleri mutlaka yapıyoruz. Ya da özel hassasiyeti olan mesela şiddet mağduru bir kadın geldiyse falan mutlaka onu sosyal hizmete yönlendiriyoruz. Ya da işte emniyet gerek. Çünkü bu bizim özellikle meslek eti açısından da çok önemli. O yönlendirmeleri doğru şekilde yapıyoruz. Yönlendirip de işte hocam iyi ki yönlendirmişsiniz gibi geri dönüşler de alıyoruz.” (K5)

“Yine bayanlarla çalıştığımız için psikolojik rahatsızlık olarak obsesiflerle karşılaşırız biz. Obsesif kompulsif bozukluk yaşayan bayanları biz psikolojik danışmanlara yönlendiriyoruz. Psikiyatriste yönlendiriyoruz. Bu noktada onarın tedavi sürecini başlatmalarını istiyoruz. Ancak şöyle bir şey geliyor bize nasıl diyeyim geri dönüş geliyor diyorlar ki hocam zaten biz yani psikoloğa gidiyoruz biz derdimizi anlatıyoruz söylüyoruz böyle bir takıntı hastalığımız olduğunu işte temizlik takıntısı efendim ne bileyim işte çok farklı noktalarda problem yaşadıklarını yaşadığımızı söylüyoruz, anlatıyoruz. İlaç da kullanıyoruz ama buna rağmen biz sizinle konuşmak ve sizinle görüşmek istiyoruz diyorlar. Bununla alakalı canlı bir örneğim var pandemi dönemindeydi. Tıp fakültesinde okuyor genç. 27, 28 yaşlarında galiba. Tam olarak yaşlarını bilemeyeceğim ama. Dedim ki tanıştık biz kendisiyle. Obsesif bozukluğu olduğunu kendisi de söyledi zaten. Dedim ki yani siz bu alana bizden daha fazla hakimsiniz siz tıp okuyorsunuz sonuçta bunun bir tedavisi var ilacı var bununla alakalı yapılması gerekenler var. Hocam bana onları anlatmayın ben zaten bunları bilerek geldim. Bana manevi olarak ne önerirsiniz ne yapmamı istersiniz nasıl başa çıkabilirim ben bu durumla bu vesveseyi siz vesvese diyorsunuz biz obsesif diyoruz ben bunu nasıl yenebilirim diyerek böyle bir sorunla bize gelmişti. Böyle bir rehberliğimiz olmuştu. Tabii bizim de kendimiz bazı tekniklerimiz var bununla alakalı. O şekilde o kişiyi yönlendirdik. Başka şizofreni ile ilgili problem yaşayan şizofreni hastası olan kişilere rastladım. Birkaç defa onları da aynı şekilde uzmanlara yönlendirdim. Evet oluyor. Bu noktada bilgi düzeyim dersiniz bilgi düzeyim biz biraz tecrübeye dayanıyoruz açıkçası. Yine dediğim gibi kişisel gelişim kitapları psikolojik rahatsızlıklarla alakalı okuduğumuz kitaplar da bize bu anlamda yön veriyor.” (K6)

“Bizim tüm çalıştığımız KYK’larda sosyal çalışmacılar var, psikologlar var. Onlara yönlendiriyoruz. Zaten hep devamlı birlikte çalışıyoruz. Bir olay olduğunda haberdar ediyoruz. Eğer karşımıza gelen kişi çok özeliğini paylaşmıyorsa ve o özeli sadece paylaşmak için söylenmişse onlar bizde kalıyor zaten. Onun dışında müdahale edilmesi gereken bir durum varsa mutlaka paylaşıyoruz onlarla ve neler yapılabileceğini soruyoruz. Bizim bileceğimiz bir şey varsa biz yapıyoruz ama ciddi boyutta rahatsız olanlar

vardı, obsesif olanlar, şizofreniye yakın bir tarza davranış bozukluğu olanlar vardı. Bir görüşmeleri noktasında yönlendirdik. Hatta oradaki psikologla iletişim kuramayıp devletimizin başka psikologlarına yönlendirmiş olduk. Çok da güzel bir sonuç elde ettik.” (K7)

“Yönlendirme yapıyoruz. Diyanet İşleri Başkanlığı’nın ortak paydaş çalıştığı kurumlar var ve biz bunlarla ortak iş üretiyoruz. Bu bağlamda dini danışman olsun, psikoloğa gitmesi gerektiğini ya da rahatsız olduğunu düşündüğümüz ya da hastalık boyutunda olan ya da emniyet müdürlüğüne özellikle bağımlılık noktasında ya da farklı konularda sıkıntı yaşayanları yönlendirdiğimiz oluyor.” (K8)

“Evet ya tabii nasıl ki bir doktor bütün hastalıklara çare bulamıyorsa, teşhis koyamıyor, tedavi edemiyorsa yani bizler de bize gelen danışanlarımızın her derdine çağrı olabilecek durumda değiliz. Bizim de yetersiz kaldığımız durumlar söz konusu oluyor. O zaman biz onları işte psikologlara yönlendiriyoruz. Aile ve Sosyal Politikalar müdürlüğüne gönderiyoruz. Yani orada o onlara danışmanlarının daha uygun olacağını söylüyoruz veya işte diyelim kanunu yönünden suç teşkil eden bir şey varsa onu güvenlik kuvvetleriyle o paylaşıyoruz. O şekilde çareler bulmaya çalışıyoruz.” (K9)

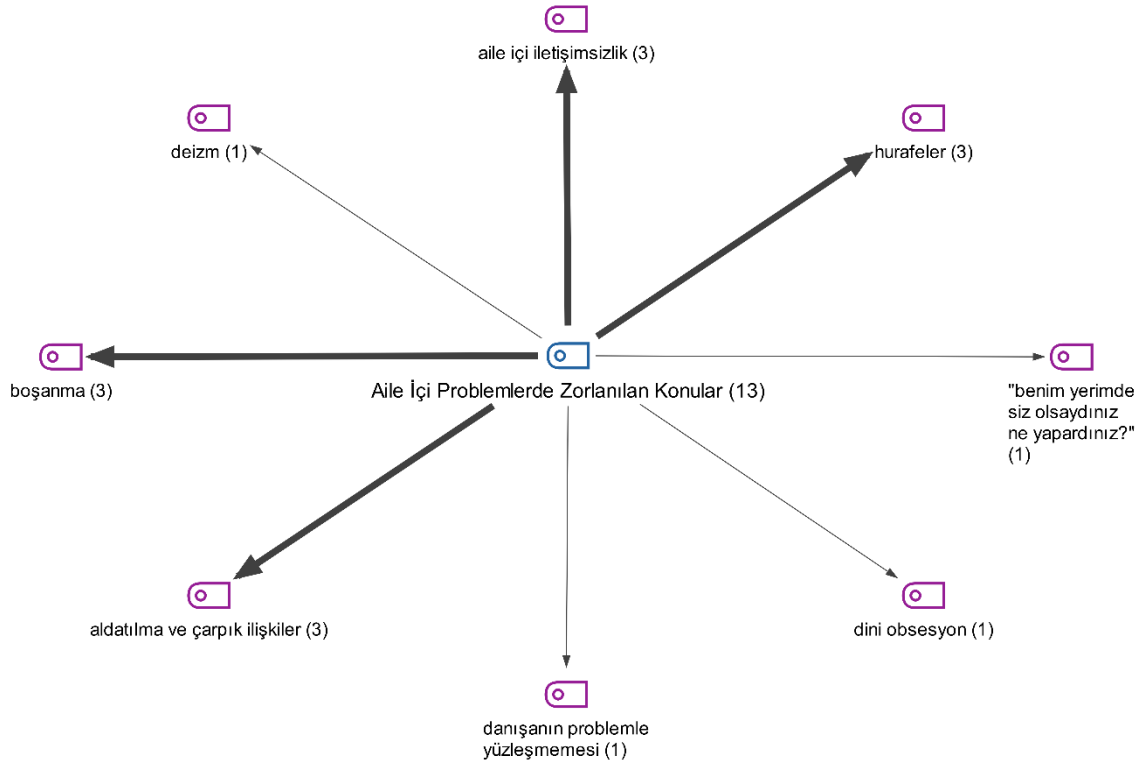
“Evet, çokça yönlendirme yaptım. Mesela karıkoca gelmişlerdi en son görüşmelerimden bir tanesinde. Kızın babası da geldi. Bunların nikahı düşmüş mü diyerek geldiler. Ama altında işte kadının şiddet görmesi, eşin aldatılması, farklı böyle sıkıntılar vardı. Erkeğin eve bakmayışı gibi. Ama iç dünyalarında eş olarak birbirlerine anlaşılamadıklarını, çocukların olduğunu, kadının işte aslında yani bu konuşmalar esnasında ortaya çıktı. Kadın çalışmak istediğini fakat eşi tarafına izin verilmediği ortaya çıktı. İşin içine şiddet girdiği için Aile Sosyal Politikalar Müdürlüğü’ne yönlendirdim. Yine bir görüşmeye geldiler. Ben eşimle anlaşıyor diyerek gelen bir kadındı. Ama kadın mülteciydi. Görümcesiyle birlikte gelmiş. Görümcesi bana tercümanlık yapıyordu. Meğer eşi alkolikmiş, bu yönden sıkıntılar yaşamış. Onları YEDAM’a (Yeşilay Danışmanlık Merkezi) yönlendirdim. Yine aynı kişiye bizim il müftülüğümüzün bağımlı koordinatörü hocamıza var. Ona yönlendirdim. O şekilde yapıyorum. Bazen çocuklarla ilgili, hani eskiden kuran kusurları olmamış sebebiyle sorular geliyor. Onları da eğer milli eğitimdeyse rehberlik araştırmaya ya da pedagojik bu çocuk gelişim bölümleri hastanelerdeki çocuk psikiyatristlere yönlendiriyorum. O şekilde, psikiyatrist gibi birçok alana yönlendirme yapıyorum.” (K10)

“Önce dinliyorum. Bakıyorum mutlaka “senin benlik bir işin yok” demiyorum kesinlikle. Anlasam bile, fark etsem bile. Direk, hemen yönlendirme yapıyorum. Bir an önce diyorum hatta bazılarına “sizin mutlaka bir an önce bir psikoloğa gitmeniz lazım.” Geçen çocuğuyla ilgili sıkıntısı olan oldu. Hemen direkt toplum sağlık merkezine yönlendirdim. Oradaki direkt hemen psikiyatriste yönlendirilmiş. Anlayabiliyoruz vakanın bayağı bir ağır olduğunu. Çünkü ben takip ettiğimde baktığımda hocam psikiyatriste yönlendirildi dedi. Oradan ÇİM’e (Çocuk İzleme Merkezi) yönlendirilmiş mesela çocuk izlen merkezine. Onun gibi. Bunu yapıyoruz. Yapmamız da gerekiyor zaten. Ama dinledikten sonra. Dinliyorum. Çünkü onlara sahip buraya gelmiş hani boşu bomboş gelmemiş olmasın diye bazı geneli takıntı olanlar bize geliyor zaten. Onları da fark ediyorsunuz ama dini takıntısı olduğu için işi bizle olduğunu zannediyor. Namaz kılarken defalarca kılıyorum, abdest alırken defalarca alıyorum diyor mesela. Dini obsesyonların bizlik çok bir tarafı yok. Zaten bizlik olan tarafını anlatıyoruz. Dini literatürde buna şeytani vesvese denir. Hatta yapmamanız öngörülür artık. Senin abdestle ilgili on defa kolunu yıkıyorsan bir defa yıka hemen geç. Bir defa bile sıkıntılıysan mesh et geç o hale geliyoruz yani. Dinen fıkhen bu böyledir diyoruz yani. Ama senin mutlaka çok ciddi bir tedavi görmen lazım diye yönlendirdiğimiz çok oldu. Gittim diyorlar ama genel en acı noktası o. Ben psikoloğa çok gittim. Ondan sonra buraya geliyorum diyenler de sayısı az değil.” (K11)

“Bu durumlarla çok karşılaşabiliyoruz. Takıntılı kişiler ve bu takıntılar kendini abdeste, gusülde, nikahla ilgili mevzularda kendini gösterdiği durumlarda bize geliyor. Şöyle bir durumda abdestim oldu mu, böyle durumda namazım kabul oldu mu veya dinden çıktım mı, nikahım bozuldu mu, eşimle ilişkim için yeni bir nikaha gerek var mı gibi birbiri ardına gelen sorular olabiliyor. Böyle bir durumda anlıyoruz ki bu durum bizden sadece tek bir cevap istemiyor. Ve bu danışmanlık hizmeti esnasında biz ona gerekli olan dini cevabı verip fakat zihninin ürettiği bu düşüncelerde onu aşan bir durumun olduğunu fark etmesini sağlıyoruz. Ben bu konuda genelde danışanlara şunu söylüyorum. Nasıl ki midemizde asit salgısı fazla olduğunda bir mide rahatsızlığı oluşabiliyorsa, zihnimizde de kontrol edemediğimiz düşünceler olduğunda ve bunlar bizim günlük yaşantımızı, günlük rutinlerimizi etkilemeye başladığında çocuklarla ilişkimizde, eşimizle ilişkimizde veya ibadetle olan ilişkimizde ciddi anlamda bizi zora sokmaya başladıysa bu durumda nasıl ki mide için bir ilaç kullanmak gerekiyor ise, bunun içinde bir uzmana görülmek gerekiyor ise Bu konuda da bir psikolog veya bir psikiyatrist desteğini tavsiye ediyorum. Bu şekilde de ikna yolunu açmış oluyoruz. Oysaki onun durumu artık psikolojik bir hastalık durumunda. Tabi ki teşhisi doktor koyacak ama yani istediği cevabı almış olsa bile veya onun hayatını kolaylaştıracak kısımda biz desteğimizi sağlamış olsak bile kısa bir süre sonra aynı soru kalıbı başka bir konuyla tekrar geliyor. Yani biz burada diyoruz ki evet benimle görüşme kısmında

devam edebilirsiniz fakat bu konuda bir uzman desteğine ihtiyacın var deyip yönlendirmeyi yapıyoruz.” (K12)

1.18. Aile İçi Problemlerde Zorlanılan Konular

Şekil 15 Aile İçi Problemlerde Zorlanılan Konular Temasına İlişkin Model

On birinci ve son tema olan “aile içi problemler zorlanılan konular” temasını “benim yerimde siz olsaydınız ne yapardınız?”, “dini obsesyon”, “danışanın problemle yüzleşmemesi”, “aldatılma ve çarpık ilişkiler”, “boşanma”, “deizm”, “aile içi iletişimsizlik” ve “hurafeler” başlıklı sekiz alt kod oluşturmaktadır.

1.18.1. “Benim Yerimde Siz Olsaydınız Ne Yapardınız?”

“Biraz önce belki söyledik. Siz olsanız ne yapardınız? Sorusu beni çok zorluyor. Bu da hemen oluşmuyor tabii. İkinci, üçüncü görüşmede

oluşabiliyor. Ya da bizi tanıyan, bizim sohbetlerimize gelen birisi olabiliyor. Bu noktada zorlanıyorum” (K11)

1.18.2. Dini Obsesyon

“Mesela bir hastam yakın zamanda 3, 4 kez görüştüm. Onda en çok yaşadığım sıkıntı ayet ve hadisleri çok müstehcen bir şekilde yorumluyor hanımefendi. Hiç olmayacak müstehcenlikle yorumluyor. Bunun yanlışlığını işte hani ayetlerdeki tefsirleri açıp anlattım ben böyle anlamamıştım deyip ilk önce pişman oluyor. Bu sefer dinden çıktım mı diyerek geliyor. Onda dinden çıkmadığını ama hani yanlış bir yorumlama olduğunu mesela ikna etmekte çok zorlanmıştım. Altındaki yatan sebepler yine eşiyle yaşadığı sıkıntılar ve daha çok psikiyatristik hastalık düzeyinde olan insanlarda. Doktoruna yönlendiriyoruz fakat gidip gitmediklerini bilemiyoruz tabii ki.” (K10)

1.18.3. Danışanın Problemle Yüzleşmemesi

“Bazen o konuda dini olarak sonucu bilsek de ve bu sonucun bizim danışanımızın hiç de hoşuna gitmeyeceğini bilsek de bu durumlar aslında insanı rahatsız ediyor. Ya da bazen o konuda insan olduğumuz için ben olsam ne derdim düşüncesi geliyor. Fakat bunu biz bireye yansıtmamamız gerektiği için bu konularda yani o insanın yaşadığı o problemle problemi daha fazla büyütmesi, daha çözmemesi, daha yaşaması vs. Bu konular belki bizim için üzücü durumlar bunlar olabilir.” (K8)

1.18.4. Aldatılma ve Çarpık İlişkiler

“Şimdi zorlandığım konulardan birisi özellikle dini açıdan da caiz olmayan ilişki çeşitlerini bize yansması. Mesela ters ilişkiler, erkek erkeğe ilişkiler, kadın kadına ilişkiler, mesela bu tip sorular geldiğinde mesela hanımefendi diyor ki eşim diyor erkeklere karşı ilgi duyuyor ve bunlarla ilişki yapıyor. Benim nikahımın durumu ne, işte evliliğimi bitiremem, şu yaşımdayım, şu kadar yıldır evliliğim devam ediyor. Bu tür sorularda gerçekten bir bireyin nelere maruz kaldığını görmek mesela bu bizi çok derinden yaralıyor. O yüzden hani bu tür bireylerde tabii ki yardımcı olmak için işin belki fetva konusunu cevaplamak en kolay kısmı. Ama bireyin kendisine bunu yaşanmak zorunda olarak addederek bununla nasıl baş edeceğini söylemek. Bunun dışında bazen şöyle kişisel gelişim olarak bastırılmış bireylerde, aile içi iletişimde özellikle şiddet de varsa o bireyin bu ilişki içerisinde ne kadar çok ezildiğine şahit olup ve onun hala buna kendini mahkum görmesi, bunu düzeltmesi için ne kendisinin ne de eşinin psikolojik bir yardım alamayacağını, buna eşinin de böyle bir teklife olumlu bakmadığını

söyleyebiliyor. Bu tür şeyler, o insan adına bir şey yapamamak ya da yapamayacağımız durumlar gerçekten bizim için üzen ve yıpratıcı durumlar.” (K8)

“...son zamanlarda rastladığımız şöyle görüşmeler oluyor. Yani bize telefonla arayan danışanlar arasında farklı cinsel tercihler. Yani eşinin trans bir birey olduğunu söyleyen bir hanım doğal yoldan gebe kalamadığını, tüp bebekle de gebe kalamayacağını fakat bir başkasının spermi ile gebe kalıp yani ilişkiyle değil de yine tüp bebek yöntemiyle bir başkasının spermi ile gebe kalıp kalamayacağını soran bir hanımla karşılaştık mesela. Böyle bir durumda şimdi yapacağımız evet böyle bir durum İslam hukukuna göre caiz değil. Çünkü nikah bağı yok. Artı nikah bağı olmadığı için böyle bir durum işte nesep karışıklığına vs. buna benzer pek çok durumlara sebep olabilir. Fakat bu da farklı bir cinsel tercihi olan kişiyle yaşayan bir kadından bahsediyoruz. Bu evliliğin sağlık durumu, bu evliliğin ne kadar gidebileceği veya o eşinden bahseden eşiyile ilgili kısımda malumunuz günümüzde işte bu LGBT vs. tarzındaki akımların, propagandasını yapıp yapmadığı yani bu evliliği nasıl sürdürebildiği işin doğrusu benim son zamanlarda rastladığım ve zihnim meşgul eden, zorlayan konulardan birisi oldu.” (K12)

“Yine bir danışan aradığında eşinin farklı cinsel tercihlerinin olduğunu ifade etmişti. Bunu artık bırakacağına dair hanımına söz veriyor ve bu sebeple il değiştiriyorlar. Ve il değiştirmiş olmasına rağmen hanım diyor ki “ben bir odadayken eşim başka bir erkekle “hanımını uyut” falan tarzında yani işin uç noktalara gidecek boyutta” bize sorununu anlatıyor. Ve sonunda şunu diyor “ben erkek çocuk annesiyim. Çocuklarımın babasının bu durumunu bilmesini istemiyorum. Evliliği devam ettirmem konusunda hem kendi ailemden hem de eşimin ailesinden baskı var. Ben bu durumda ne yapacağım?”. Evet, belki il değiştirilmiş, yani bir hayat kurabilmek için. Belki sosyal çevre değiştirilmiş. Ama oradaki farklı cinsel eğilim değişmemiş ve kadın bu durumda erkek çocuklarının muhafazası için henüz küçükler ama birkaç sene sonra büyüdüklerinde diyor zann ediyorum böyle 8-9 yaşlarında falan olduklarından bahsetmişti. 3-5 sene sonra babalarının bu durumunu öğrendiklerinde ben ne yapacağım diye hem bunun endişesini yaşayan hem de eşinin ailesi tarafından bu meselenin ört pas edilip bu evliliğinin sürekli devam ettirilmesi konusunda bir baskı gören bir kadın. Yani bu da yine benim tıkaandığım noktalardan birisi olmuştu.” (K12)

1.18.5. Boşanma

“Cevap vermekte en zorlandığım boşanmayla alakalı, talakla ilgili. Mesela bir teyze onu sormuştu. Eşinden kaç ay olmuş ayrı yaşıyorlarmış. Talak

ifadesi tam kullanıldı, kullanılmadı o belli değil. Yani hani eşinin ne söylediğini tam olarak aktaramıyor. Ama boşanma oldu mu olmadı mı benden o cevabı vermemi istiyor. Biz boşanmış mıyız gibi. Yani boşanmayla ilgili hususlarda dediğim gibi tek taraflı hanımların ifadelerine bakarak bir karar vermek zaten mümkün değil. Onları mümkünse ADRM'ye yönlendiriyoruz. Hocalarımıza yönlendiriyoruz. Boşanmayla alakalı biraz şey hususlar zorluyor. Hani talak ifadesi olarak genelde sıkıntı oluyor. Yöresel kavramlar da bazen talak ifadesine girebildiği için tam olarak ne söyledi ne niyetle söyledi, nasıl bir ortamda söyledi onların iç yüzünü bilmeden cevap vermede açıkçası çok sıkıntı yaşanabiliyor. En çok problem yaşadığımız zaten genelde eşle ilgili problemler, boşanmayla, o süreçlerde olduğu için her halde en çok bu hususlarda zorlanıyorum.” (K4)

“Bu sorunlarla alakalı benim en zorlandığım konu, manevi danışmanlık noktasında boşanmayla alakalı bir problem varsa çok kozmopolit bir problem bu, çok girift bir problem. Boşanmanın altında yatan bin tane neden var belki ama bir tane nedeni söylüyorlar. Diyorlar ki işte biz böyle bir problem yaşıyoruz.” (K6)

“Bazen boşanma olaylarında hele de çocuklar varsa orada da ciddi problemlerle yüzleşmek, bazen bireylerin tam olarak bunu taşıyamaması, bu problemle yüzleşememesi gibi birçok sorun...” (K8)

1.18.6. Deizm

“Bir tane de deist kardeş var, onunla da bayağı uğraştık. Onunla da ara sıra konuşuyoruz. Velhasıl o da kendi tutarsızlığının farkında bana kalırsa. Daha işte ne okuyordu? Hacettepe’de bir bölümde okuyor da. Ne okuyordu ki? Sağlıkla ilgili böyle. Hemşiresi değil de ona benzer bir şey okuyor. Tatmini oluyor ama biraz da ne bileyim nefis devreye giriyor herhalde.” (K3)

1.18.7. Aile İçi İletişimsizlik

“Anne baba geçimsizliği buna örnek verilebilir. Öyle bir yakın zamanda öğrencimiz gelmişti. Şimdi tam da anlatamıyor haliyle ilk defa geldi. Hani üstten böyle değinmeye çalışıyor. Dolayısıyla ailenin bir ferdi olarak kendisi olaya müdahil edemediği yerde sizin dışarıdan bir bakış açısıyla öğrenciye belli terkinlerle bulunmanız gerekiyor. Bu gerçekten çok zor bir şey. Burada da yapabileceğimiz aslında dinleme. En başta dediğimiz gibi dinleyerek onu rahatlatmaya çalışıyoruz. İçindekileri dökerek aslında bir

nevi o ilk adımı atmış oluyor. Onun dışında da yapabileceğimiz şey şöyle olabilir mi? Aile danışmanından yönlendirme imkânı var mı? Ailenin, annenin ya da babanın. İşte diyor ki babam tavrını bildiğim için hiç ona söylemeye gerek bile duymuyorum diyor mesela. Mesela baba istemiyorsa birinin bir kişinin dahi gitmesi o danışmana aslında dönüşümü sağlamak adına büyük bir adım olacak. Yani bunu tavsiye ediyoruz mesela. Aile danışmanına yönlendirme. Bunlara dair de hiç yapılabilecek bir şey yoksa bu durumda artık öğrenciye kendine dönüp kendi yolunu çizmesi Bununla alakalı dua dediğimiz gibi örnekleri sunmaktan başka da daha yapabileceğimiz bir şey olmuyor.” (K2)

“İletişim noktasında da bu konular bizi biraz açıkçası zorlayan problemler, konular.” (K6)

“Tabi 15 ile 25 yaş arası gençlerle biz beraberiz danışmanlık noktasında. Onların bakış açıları çok nefsi, çok kendileri ne düşünüyorsa o doğru bakımından baktıkları zaman, aileleriyle iletişimleri, onlar hakkındaki önyargılarını kırmakta biraz zorluk çekiyorum.” (K7)

1.18.8. Hurafeler

“Şimdi aile içi sorunlarla alakalı danışılan konuların bazıları halk arasındaki hurafe anlayışlara dayanıyor. Dini bilgileri bu anlamda sahih bilgiye değil, halk arasındaki hurafelere dayanıyor. Yani bunları ortadan kaldırma aşaması çok zor oluyor. Hani bir insanın sıfırdan öğretmek daha farklı bir şey ama bir insanın yanlışını düzeltmek daha zor olan bir şey. Dolayısıyla işte aile içi sorunlarda kurabiye bilgilerle doldurulmuş şekilde geldiği zaman danışan bunun hani hurafe olduğunu, bunun aslında doğru olan tarafının sahih tarafının bu olduğunu anlatırken o noktada çok zorluk çekiyoruz” (K1)

“Ya tabi karşı yanımızdaki kişinin bilgi seviyesi çok farklı olabiliyor. Yani başka diyelim bir sağlık sorunu var. İşte doktora gitmesi gerekirken bize geliyor. Normal bir psikolojik rahatsızlığı var. İşte sihir mi var büyü var gibi... Yani sihir büyü olmadığını söylesek de ya mutlaka var gibi yani yanlış yerlere gitmemeleri gerektiğini işte üfürükçülere falan kapılmamaları gerektiğini söylesek de yani bir türlü vazgeçemediğimiz kimseler oluyor.” (K9)

“Büyü sihir yapılmış denilip aslında altında psikiyatrısttik bir hastalık durumu olan kişilerde bunun kabullendirilememesi yani bunun dini anlamda ya da büyü sihir olmadığını kişinin kendisinin rahatsız olduğu durumları kişiyi ikna etmekte çok zorlanıyoruz. Zaten genellikle sorduğumuzda da ben işte psikiyatriste gittim, hap kullanıyorum, düzenli hastayım diye söyleyenler var.” (K10)

ANALİZ VE YORUMLAR

İlk tema olan “manevi danışmanın danışmanlık yeterliği durumu” için katılımcıların hemen hepsinin (K1, K2, K3, K4, K5, K6, K8, K9, K11, K12) gelişime açık olduğu görülmekle birlikte, üçü (K2, K4, K7) kendini yetersiz ve altısı (K1, K3, K5, K10, K11, K12) ise kendini yeterli hissetmektedir. McCrea ve Costa’ya göre meraklı, yaratıcı, orijinal olarak nitelendirilen gelişime açık olan kişiler, yeni şeyler bulma ve kendini geliştirme konusunda sürekli bir istekliliğe sahiptirler.¹⁴⁶ Gelişime açıklık kodu, katılımcıların “... bir konuda bir kişi ne kadar bilgili olursa olsun kendisini yeterli görmesi doğru bir şey değil...” şeklindeki ifadelerinden yeterli hissetmenin gelişime engel olduğu kaygısı taşıdığı görülmektedir.

Soruya verilen yanıtlardan “...daha çok öğrenmem gereken şey var ...” gibi çıkarımlarda gerekli eğitimi almadıklarını düşünen katılımcılar kendilerini yetersiz görürken gerekli eğitimi aldığını düşünen katılımcılar ise “... manevi danışmanlık ve rehberlik de tezli yüksek lisans yapmaya başladığından beri biraz daha yeterli...” gibi ifadelerle yeterli gördüğünü belirtmektedir. Buna göre danışmanlıkla alakalı yeterli eğitim alan ya da aldığı kanısında olan manevi danışmanlar, kendilerini yeterli hissetmekte veya daha da gelişebilir olarak görmektedir. Konuyla ilgili yapılan diğer araştırmalarda psikolojik rahatsızlıklarının tedavi sürecinde olan bazı danışanların ADRB’ye manevi destek için başvurduğu belirtilmiştir.¹⁴⁷ Danışanların sağlıklı bir danışmanlık süreci geçirebilmesi için manevi danışmanların danışmanlık becerilerinin gelişmiş olması gerektiği düşünülmektedir.

“Manevi danışmanda olması gereken özellikler” temasının yedi alt kodu bulunmakta ve en çok tekrarlanan “güçlü iletişim becerileri” kodunun on katılımcıda (K1, K2, K4, K5, K6, K7, K9, K10, K11, K12) “...iletişim kabiliyeti çok önemli...” gibi ifadelerle on dört

¹⁴⁶ Suat Gürbüz - M. Abdülkadir Varoğlu, “Gelişime Açıklık Kişilik Özelliğinin Örgüt Kültürü Eğilimleri ve Örgütsel Değişim Algısı Arasındaki İlişkide Düzenleyici Rolü”, *Biga İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi* 2/2 (31 Ağustos 2022), 139.

¹⁴⁷ Hüseyin Peker, “Aile İrşat ve Rehberlik Bürolarında Dini Danışmanlık ve Din Hizmetleri”, *Dini Danışmanlık ve Din Hizmetleri*, ed. Nurullah Altaş - Mustafa Köylü (İstanbul: Ensar Neşriyat, 2014), 312.

tekrarı bulunmaktadır. Onu ikinci sırada takip eden “empati kurabilme” kodunu altı katılımcının (K1, K3, K9, K10, K11, K12) “...ona iyi dokunuş yapabilmek istiyorsanız bir kere empati yapmanız gerekiyor...” gibi ifadelerle altı tekrarı bulunmaktadır. Bunlardan sonra “işini severek yapma” kodu iki katılımcı (K5, K7), “objektif olma” kodu üç katılımcı (K4, K8, K11), “sabırlı olma” kodu üç katılımcı (K4, K5, K11), “güler yüzlü olma” kodu bir katılımcı (K3) ve “tanıma” kodu ise iki katılımcı (K2, K12) tarafından manevi danışmanda olması gereken özellikler içerisinde tekrar edilmiştir. Yapılan araştırmalara bakıldığında kişilik özellikleriyle yüksek öz yeterlik algısının paralellik gösterdiği ve psikolojik danışmanlık sürecini desteklediği görülmektedir.¹⁴⁸

Hastanelerde gerçekleştirilen manevi destek hizmetleri kapsamında yapılan bir araştırmada manevi danışmanların başarılı olabilmeleri için sabır ve merhamet gibi özellikleri barındırarak etkili iletişim becerisine sahip olmaları gerektiği sonucuna ulaşılmıştır.¹⁴⁹

“Manevi danışmanın dini yeterlik durumu” temasında katılımcılar verdikleri cevaplarla üç kod altında toplanmışlardır. “...eğer bilmediğim bir yere araştırıp kaynaklara bakıp ona göre tekrardan bir yönlendirme yapıyoruz...” gibi konu yetkinliğinde eksiklikler olsa dahi bu açığı kapatabilme beceresine sahip olduklarını belirten altı katılımcı (K2, K3, K4, K6, K7, K10) “gelişime açık” kodunu oluşturmaktadır. Uzmanlık gerektiren, fetva boyutundaki konularda “...fetva boyutlarında yeterli bulmuyorum...” ifadeleriyle üç katılımcı (K2, K4, K5) “yetersiz” kodunu oluşturmaktadır. “Yeterli” kodunu oluşturan altı katılımcı (K1, K5, K8, K9, K11, K12) ise gerekli eğitimleri aldıklarından dolayı yeterli donanıma sahip olduklarını “...dini bakımdan aldığım eğitimler sonucunda kendimin yeterli olduğunu düşünüyorum...” gibi ifadelerle belirtmişlerdir.

¹⁴⁸ Faruk Caner Yam - Tahsin İlhan, “Psikolojik Danışma Öz Yeterliği: Kişilik Özellikleri, Kaygı Düzeyleri ve Geçmiş Eğitim Yaşantıları”, *Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi* 9/42 (2016), 1306.

¹⁴⁹ Muhammed Esat Altıntaş, “Hastanelerde Gerçekleştirilen Manevi Danışmanlık ve Rehberlik Hizmetleri Üzerine Nitel Bir Araştırma (Kayseri Örneği)”, *Amasya Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 11 (27 Aralık 2018), 221-256.

Psikolojik danışmanların eğitimleriyle ilgili yapılan bir araştırmada araştırmaya katılan psikolojik danışmanların yalnızca %46'sının din ve maneviyat ile ilgili materyalleri süpervizyon faaliyetlerine katabilmede kendilerini hazır olarak hissettiği tespit edilmiştir.¹⁵⁰ Bununla beraber psikoterapide manevi sonuçlarını teistik bir manevi bakış açısıyla ölçülmek istenen başka bir araştırmada, Tanrı'yı sevmek, başkalarını sevmek ve kendini sevmek alt ölçütleri kullanılarak geliştirilen ölçütle maneviyatın psikometrik özellikleri ve klinik duyarlılığı desteklediği sonucuna ulaşılmıştır.¹⁵¹

Dördüncü tema olan “manevi danışmanlık uygulamaları” temasını katılımcıların manevi danışmanlık sürecinde kullandıkları uygulamalar oluşturmaktadır. Manevi danışmanlık uygulaması olarak en çok tekrar eden “birebir görüşmeler” uygulaması olmuştur. On bir katılımcı (K1, K2, K3, K4, K5, K6, K7, K9, K10, K11, K12) tarafından “...buradakiler direkt vaaz, irşat olarak değil de genelde o başvuran kişilerin ihtiyacı olanları aktarmak şeklinde görüşme yapıyoruz...” şeklindeki ifadelerle klasik irşat usullerinin dışında aktif bir şekilde ihtiyacı olanın ihtiyacı çerçevesinde geliştiği, “...manevi danışmanlık yaparken vaaz tarzında olursa hutbe gibi olursa bize danışan insana pek faydalı olmamız mümkün değil ...” söylemleriyle de sağlanmak istenen faydanın birebir görüşmelerde daha yüksek olduğu vurgulanmıştır. Pek çok araştırmacının yaptığı manevi danışmanlık ve rehberlik tanımlarına bakıldığında da tanıma irşat faaliyetlerinin dahil edilmediği görülmüştür.¹⁵²

Bunun yanında aile ve dini rehberlik merkezinin fiziki yapısının elverişli olması ve çeşitli kurumlara görevlendirilmeler (yurtlar, kadın-çocuk sığınma evleri, cezaevleri...) sayesinde “toplu görüşmeler” yine sayıca çok tekrar (K2, K5, K8, K11, K12) alan

¹⁵⁰ Craig S. Cashwell - J. Scott Young, “Spiritual and Religious Competencies: A National Survey of CACREP Accredited Programs”, *Counseling and Values* 47 (2002), 22-33.

¹⁵¹ P. Scott Richard vd., “Development and Validation of the Theistic Spiritual Outcome Survey”, *Psychotherapy Research* 4/15 (2005), 457-469.

¹⁵² Nurullah Altaş, “Dini Danışmanlığın Teorik Temelleri”, *Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 41/1 (2000), 327-350; Üzeyir Ok, “Türkiye’de Din Psikolojisi: Neredeyiz ve Nereye Gidebiliriz?”, *İslami Araştırmalar Dergisi* 19/3 (2006), 441-456; Cebeci, “Bir Din Öğretimi Yaklaşımı Olarak Dini Danışma ve Rehberlik”; Mustafa Koç, “Manevi-[Psikolojik] Danışmanlık ile İlgili Batı’da Yapılan Bilimsel Çalışmaların Tarihi ve Literatürü (1902-2010) Üzerine Bir Araştırma - I”, *Çukurova Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi (ÇÜİFD)* 12/2 (01 Haziran 2012), 201-237.

uygulamalardan olmuştur. Katılımcıların uyguladıkları seminerler, özel gün ve gecelere dair programlar, atölye çalışmaları, okul ve yurtlarda yapılan değerler eğitimi gibi faaliyetler toplu görüşmeler kapsamında yer almaktadır. Manevi danışmanlık ve rehberliğin tarihini araştıran bir çalışmada kişilerin dini ya da dünyevi sorunlarına çözüm aramada bazen birebir görüşmelerin bazen de cemaat ortamındaki görüşmelerle çözüm arandığını aktarmaktadır.¹⁵³

Manevi danışmanlık uygulamaları temasının diğer bir kodu üç katılımcının (K2, K5, K10) ifadelerinde yer alan “projeler” kodudur. ADRB koordinatörlüğünde yürütülen ve toplumda güncel aile sorunlarını referans alan “en değerli hazine aile”, “özel evlilik okulu”, “özel anne okulu” gibi projeler, sağlıklı aile ilişkilerini beslemeye yönelik olduğu görülmektedir. Manevi destek kapsamında gerçekleştirilen etkinliklerin halka ulaşması konusunda yetersiz kaldığı anlaşılmıştır. Bu tema altındaki son kod olan “personel eğitimi” tek bir katılımcı (K1) tarafından “...görevlilerimize kendi din görevlilerimize bu alanla alakalı çalışmalar yapıyoruz. Manevi danışmanlık nedir, rehberlik nedir, bunların ayırım noktaları nelerdir...” ifadesiyle oluşturulmuş.

“Sorun sağaltma teknikleri” temasını oluşturan kodlar “psikolojik tutumlar”, “dini argümanlar” ve “sosyal çevre oluşturma” şeklindedir. Psikolojik tutumlar dört alt kodu bulunmaktadır. Psikolojik tutumlar kodunun ilk alt kodu olan “soru-cevap”, sorun olarak algılanan konunun danışan tarafından dile getirilerek sorunuyla yüzleşmesini sağlamak ve danışanın sorunlarına hâkim olabilmek adına beş katılımcı (K6, K7, K8, K9, K10) tarafından “...sorunuyla ciddi manada yüzleşmesi, onun olumlu ve olumsuz yönlerinin farkına varması için ona soru sorma...” gibi söylemleriyle olmuştur. İkinci alt kod olan “bibliyoterapi”, iki katılımcı (K5, K8) tarafından danışmanlık sürecini desteklemesi amacıyla kullanılan bir uygulama olduğu görülmektedir. “Olumlu kabul” olarak kavramlaştırılan psikolojik tutumlar kodunun bir diğer alt kodunu ise “...yargılamamak...” ifadesiyle hem danışanın hem de danışan tarafından sorun olarak

¹⁵³ Merve Reyhan Baygeldi, “Türkiye’de Modern Sorunlara Dini Bir Çözüm Olarak Manevi Danışmanlık Uygulaması Mevcut Durum ve Öneriler”, *SETA Analiz* 234 (2018), 14.

görülen olay, konu ya da kişilerin tarafsız olarak kabulünü kullandığı görülmektedir. Psikolojik tutumlar kodunun son alt kodu olan “etkin dinleme” tekniği altı katılımcı (K4, K7, K8, K9, K10, K12) tarafından tekrar edilmiştir. Katılımcıların “...*duyguyu ifade edemediği için bir sıkışıp kalma. Duyguyu ifade ettiğinde biraz daha çözüm için alan açılıyor...*” ifadeleriyle danışanlara ve problemlerine odaklanabilmek için kullandığı görülmektedir.

Temanın ikinci kodu olan dini argümanlar kodunun beş alt kodu bir katılımcının (K6) kullandığı “zikir”, dört katılımcının (K1, K9, K10, K11) kullandığı “dini telkin”, iki katılımcının (K3, K11) kullandığı “hadis”, iki katılımcının (K2, K5) kullandığı “ayet” ve iki katılımcının (K2, K6) kullandığı “dua” şeklinde sıralanmaktadır. Dini argümanlar kodunu oluşturan alt kodların kullanım amacı “... *Cenabı Hakk’ın ismini zikretmek, Allah’a el açıp yalvarmak, olumsuz bazı durumlarda işte insanın kendisini dinleyen, anlayan yani hiç yargılamadan, eleştirmeden onun problemlerine cevap verebileceğini umduğu bir mercinin bulunması, bu inancın içerisinde olması problemlerini en aza indirdiği...*” çıkarımından hareketle Peygamber Efendimiz (sav)’in hayatından örnekler vererek ayet, zikir, dua gibi manevi doyumunu danışanın tecrübe etmesine rehberlik ederek sorunların verdiği psikolojik kötülüklerden uzaklaşmasının sağlanması hedeflenmiştir.

İleri düzey kanser hastalarının dini inançları, faaliyetleri ve dini bağları ile mutlulukları, yaşam doyumları ve hissettikleri ağrıları seviyelerinin incelendiği bir araştırmada, hem dini faaliyet ve bağların yaşam doyumu ve mutlulukla aralarında önemli ilişki tespit edilmiş hem de dini inançların yaşam doyumu üzerine pozitif etkisi olduğu ulaşılmıştır. Dinin birçok hasta için önemli bir destek kaynağı olduğu belirtilen araştırmada din değişkenleri ile hayatta kalma süresi arasında ilişki bulunamamasına rağmen dindar hastaların daha nadir ağrının varlığını bildirdiği belirtilmiştir.¹⁵⁴ “Sosyal çevre oluşturma”, temayı oluşturan son kod olmakla birlikte iki katılımcı (K5, K7)

¹⁵⁴ Jerome W. Yates vd., “Religion in Patients with Advanced Cancer”, *Medical and Pediatric Oncology* 9/2 (1981), 121-128.

tarafından kullanılmıştır ve temanın diğer kodları gibi alt kodları bulunmamaktadır. İyi oluş halini sürdürmek ve danışmanlık sürecini destekleyen faaliyetleri barındıran bu alt kod katılımcılar tarafından “...tek seferde görüştüğümüz bir kişinin bile o iyi olma halini devam ettirmek için mutlaka bizim yapmış olduğumuz diğer destekleyici faaliyetlere katılması yönlendirme ...” şeklinde ifade edilmektedir.

ADRB personeli, danışanı ikinci bir defa çağırmak söz konusu olmadığından ihtiyaç duydukları zamanlarda gelebileceklerini hatırlattıklarını, artık ihtiyaçları olmasa bile gelmeye devam eden danışanların olduğunu ifade etmektedirler. Bu durum sonucu danışanın sosyal çevre oluşturması için yine ADRB’nin bünyesinde gerçekleşen etkinliklere, projelere yönlendirildikleri görülmektedir. Farklı kurumlar aracılığıyla psikolojik destek alan danışanların da psikolojik iyi oluşlarının devam etmesi için destek aldığı uzman tarafından ADRB’lerin faaliyetlerine yönlendirildiği görülmektedir.

Katılımcıların danışmanlık sürecini tamamlamak için toplamda kaç görüşme yaptığıyla ilgili olana “görüşme tekrarları” temasını on bir katılımcıyla (K1, K2, K3, K4, K6, K7, K8, K9, K10, K11, K12) “ihtiyaca binaen” ve iki katılımcıyla (K5, K6) “1-2 görüşme” şeklinde iki kod oluşturmaktadır. “...İhtiyaca binaen oluyor. Ama biz özellikle şunu da söylemiyoruz. Hani “Bir daha gelin...” Bazen soruyorlar işte “İkinci, üçüncü seansa gelebilir miyiz?” O zaman hemen bir açıklama yapıyoruz. Biz burada bu tip bir hizmet vermiyoruz. Yani istediğinizde gelebilirsiniz şeklinde söylüyoruz...” ifadesinde görüldüğü gibi ADRB’lerde verilen manevi danışmanlık hizmetinin psikolojik danışmanlık sürecinden farkına vurgu yapılarak seanslardan oluşan bir terapi hizmeti olmadığı ve isteyenlerin talepleri doğrultusunda gerçekleşen bir danışmanlık hizmeti olduğu danışanlara hatırlatılarak yine görüşmelerin danışanların talepleri doğrultusunda gerçekleştiği belirtilmektedir.

Araştırmanın yedinci teması “müdahale teknikleri”, katılımcılara danışmanlık sürecinde kullandıkları müdahale teknikleri kapsamında verdikleri yanıtlardan oluşmaktadır. Üç

kod altında toplanan bu temaya üç katılımcı (K3, K5, K10) “motivasyonel görüşme”, yedi katılımcı (K1, K5, K6, K7, K8, K9, K12) “yüzleştirme”, on katılımcı ise “etkin dinleme” kodları altında cevaplar vermişlerdir. “...nasihat, tavsiyede bulunma ihtiyacı olabiliyor zaman zaman...”, “...aile içi şiddet olunca mesela kocayı uyardığımız oluyor ...”, “...Şunları bir yapalım deneyelim. Haftaya yapın deneyin. Bir bakalım nasıl bir geri dönüşleri oldu gibi...” ya da “...bazen de anlatmamız gerekiyor...” şeklindeki ifadelerde problem durumunu önleyici, mevcut probleme ilişkin tavsiyelerde bulunma şeklinde “motivasyonel görüşme” kodu meydana gelmiştir. “...kendi ruhsal yapısını ona itiraf ettirmek ...”, “...mesela annenin çocuk gelişimi hakkında hiç bilgisi yoksa çocuğun psikolojik sosyolojik birçok alanında eksikleri varsa önce çocuğunu tanıması ...” gibi danışanın kendiyile ve sorunuyla yüzleşmesini, onu tanımasını amaçlayan teknikler “yüzleştirme” kodunu oluşturmuştur. Katılımcıların “...geri bildirim vererek karşıdaki kişiyi yargılamadan, önyargısız, eleştirmeden, güvende olduğunu hissettirerek ve güven ortamını sağlayarak söylenenlerin asla bu ortamdan çıkmayacağını güveni...” ile oluşturduklarını söyledikleri “etkin dinleme” kodu ise temanın son ve en çok tekrar alan kodu olmuştur.

Sekizinci temada katılımcıların manevi danışmanlık eğitimleri sırasında “psikolojik danışmanlık, ilke ve teknikleri dersi” alıp almadıkları görülmek istenmekte ve on katılımcı (K1, K3, K4, K5, K6, K7, K8, K9, K11, K12) seminerler, hizmet içi eğitimler ve lisans üstü eğitim alanlar içinde ders dönemlerinde “ders almış” olduğunu, iki katılımcı (K2, K10) ise “ders almamış” olduğunu belirtmektedir. 2012 yılında Türkiye genelinde yapılan bir araştırmada din görevlilerinin dini danışmanlık ve rehberlik eğitimi ile ilgili bulgularda araştırmaya katılan katılımcıların yalnızca %10’unun yeterli eğitime sahip olduğu sonucuna ulaşılmıştır¹⁵⁵. 2012’den günümüze gelinceye kadar olan eğitim alanında önemli fark olmuştur. Hizmet içi eğitimler, seminerler, üniversitelerin

¹⁵⁵ Ömer Faruk Söylev, *Din Görevlilerinde Dini Danışma ve Rehberlik Yönelimleri* (Bursa: Düşünce Kitapevi, 2019), 173-174.

yüksek lisans programları¹⁵⁶, sertifika programlarının artışı manevi danışmanların yetkinlik düzeyine katkı sağlamıştır.

Katılımcılara olumsuz dini başa çıkma görülen danışmanlıklar hakkında sorulduğunda iki ayrı kategoride kodlar belirlenmiştir. Bunlardan ilki olumsuz dini başa çıkmanın “etkili kitle” kategorisini oluştururken ikincisi ise olumsuz dini başa çıkma görülen danışmanlık süreçlerinin “sonuç” kısmını içermektedir. Etkili kitli kodunu oluşturan gruplara bakıldığında “kansere hastası veya yakını”, “iflas eden”, “itikadi sorun yaşayan gençler”, “aldatılan eş”, “intihara meyilli veya yakını”, “depresyonda veya yakını” ve “dezavantajlı kadınlar” olmak üzere sekiz alt koda ayrıldığı görülmektedir.

Etkili kitlenin danışmanlık süreçlerinin sonunda danışanların reaksiyonlarına göre oluşan “sonuç” kodu ise üç alt kodda toplanmıştır. Bu alt kodların ilk ve en olumsuz olan olumsuz dini başa çıkma halinden “olumlu dini başa çıkma haline evrilen” gruptur. Üç katılımcı (K5, K7, K9) bu tip dönüşümle danışmanlık sürecinin sonuçlandığını belirtmektedir. İkinci sırada ilkine kıyasla daha az bir olumlama ile “olumsuz dini başa çıkma halini dönüştürebilen” grup yer almaktadır. Dört katılımcı (K1, K3, K6, K11) “...tamamen bir normale dönüşme hali oluyor mu diye sorarsanız olmuyor. Sadece bu belli bir seviyeye indirilebiliyor...” ifadesindeki gibi olumsuzluğun azaldığı görülen danışmanlık süreçlerinin olduğunu ifade etmektedir. Dört katılımcı (K3, K5, K6, K9) ise son alt kod olan ve “olumsuz dini başa çıkma hali devam eden” grup içinde değerlendirilebilecek danışmanlık süreçlerinin neticelendiği ve danışanların “...önyargıları olduğu...” için bu tutumda oldukları çıkarımında bulunmuşlardır.

¹⁵⁶ Ankara Hacı Bayram Veli Üniversitesi, Bursa Uludağ Üniversitesi, İstanbul 29 Mayıs Üniversitesi, İstanbul Medeniyet Üniversitesi, Kütahya Dumlupınar Üniversitesi, Ankara Sosyal Bilimler Üniversitesi, Karamanoğlu Mehmetbey Üniversitesi, İstanbul Üniversitesi, Bingöl Üniversitesi, Dokuz Eylül Üniversitesi, Muş Alparslan Üniversitesi, Sakarya Üniversitesi, İstanbul Sabahattin Zaim Üniversitesi, İzmir Katip Çelebi Üniversitesi Manevi Danışmanlık ve Rehberlik alanında yüksek lisans eğitimi vermektedir.

İtikadi sorun yaşayan gençlerle gerçekleştirilen görüşmelerde, kanser hastası, depremzede, kazazede, intihara meyilli veya yakınlarıyla gerçekleştirilen görüşmelerde olumlu sonuçlar aldıklarını ifade eden manevi danışmanlar, dezavantajlı kadınlar, iflas eden, aldatılan kişilerle gerçekleştirilen görüşmelerde kişinin önyargılarından dolayı olumlu sonuçlar alamadıklarını ifade etmektedirler. Ancak danışmanlık süreçlerinin nasıl ilerlediğini, bu süreçte hangi tekniklerle danışana yaklaştıkları konusunda çekimser kaldıkları anlaşılmaktadır. Bununla beraber manevi destek sürecinin nasıl sonuçlandığı hakkında bilgiler vermişlerdir. Olumlu dini başa çıkma haline evrilen danışanların %27’de kalması, manevi destek sürecinde olumsuz dini tutumu olan danışanlara karşı tutum, yaklaşım ve becerilerin geliştirilmesi gerektiği söylenilebilir.

Dezavantajlı kadınlar grubunda yer alabilecek, çocuk sahibi olamayan kadınlar üzerine yapılan bir araştırmada, kısırlıkla başa çıkmada dini veya manevi inançların dahil edilmesinin hayattaki olayları anlamlandırmada ve kişisel kararları yönlendirmede umudu, dayanıklılığı ve iyimserliği beslediği sonucuna ulaşılmıştır¹⁵⁷.

Katılımcıların farklı psikolojik rahatsızlıkları olan danışanlarını gerekli uzmanlara yönlendirme bilgisi ve yaptığı yönlendirmeler hakkındaki söylemleri barındıran “farklı uzmanlara yönlendirme” teması on bir katılımcı (K1, K2, K4, K5, K6, K7, K8, K9, K10, K11, K12) “bilgi var ve yönlendirme gerçekleştirilmiş” kategorisini, tek katılımcı (K3) “bilgi yok ve yönlendirilme gerçekleştirilmemiş” kategorisini oluşturmaktadır. Bunlarla beraber “bilgi var ama yönlendirme gerçekleştirilmemiş” kategorisine dahil olan hiçbir katılımcı bulunmamaktadır. Bu sonuç, başka bir araştırmada danışanları ihtiyaçları doğrultusunda yönlendirme sonuçlarıyla benzerlik göstermektedir.¹⁵⁸ Bütün bunlarla beraber K6’nın “... *Ancak şöyle bir şey geliyor bize nasıl diyeyim geri dönüş geliyor diyorlar ki hocam zaten biz yani psikoloğa gidiyoruz biz derdimizi anlatıyoruz*

¹⁵⁷ Shiquina L. Andrews, *Psychological Effects of Spiritually Integrated Therapy for Infertile Women* (Alabama: Submitted to the graduate faculty of The University of Alabama at Birmingham, Yayınlanmamış Doktora, 2013), 5.

¹⁵⁸ Merve Nur Bozkurt Karalı, *Aile Danışmanlarının Danışmanlık Süreçleri, Becerileri, Karşılaştıkları Sorunlar ve Öz-Yeterlilik Düzeylerinin Belirlenmesi* (Ankara: Hacettepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Yüksek Lisans, 2019), 130.

söylüyoruz böyle bir takıntı hastalığımız olduğunu işte temizlik takıntısı efendim ne bileyim işte çok farklı noktalarda problem yaşadıklarını yaşadığımızı söylüyoruz, anlatıyoruz. İlaç da kullanıyoruz ama buna rağmen biz sizinle konuşmak ve sizinle görüşmek istiyoruz diyorlar...” şeklinde ifade ettiği gibi manevi danışmanlık boyutunda görüşmelerin devam ettiği de görülmektedir. Danışanların ihtiyaçları ve beklentileri doğrultusunda gerçekleştirilen yönlendirmelerde katılımcıların ifadelerine bakıldığında Aile Sosyal Hizmetler İl Müdürlüğüne, İl Emniyet Müdürlüğüne, YEDAM (Yeşilay Danışmanlık Merkezi)’ne, RAM (Rehberlik ve Araştırma Merkezi)’ne, ÇİM (Çocuk İzleme Merkezi)’ne, psikoloğa, psikiyatriste ilgili yönlendirmelerin gerçekleştirildiği görülmektedir.

Katılımcılara “aile içi problemlerde zorlanan konular” teması altında dini bilgi ve danışmanlık becerilerini danışana aktarmada en zorlandıkları konular sorulduğunda yelpazesi geniş tekrarlamaların ise az olduğu cevaplar vermişlerdir. Bu konular “benim yerimde siz olsaydınız ne yapardınız soru”, “dini obsesyon”, “danışanın problemle yüzleşmemesi”, “aldatılma ve çarpık ilişkiler”, “boşanma”, “deizm”, “aile içi iletişimsizlik” ve “hurafeler” olmak üzere toplam sekiz kod altında toplanmıştır. Bu kodlardan en çok tekrar alanları ise üç katılımcının (K4, K6, K8) tekrarlarıyla “boşanma”, üç katılımcının (K2, K6, K7) tekrarlarıyla “aile içi iletişimsizlik”, yine üç katılımcının (K1, K9, K10) tekrarlarıyla “hurafeler” ve iki katılımcının tekrarlarıyla “aldatılma ve çarpık ilişkiler” konularıdır.

Aile danışmanlığıyla ilgili yapılan bir araştırmada konuyla ilgili benzer sonuçlara ulaşılmıştır. Araştırmaya katılan danışmanların kendini en yetkin hissettikleri bununla beraber en zorlandıkları konunun iletişim olduğu belirtilmiş ve danışanların da en çok iletişim konusunda başvurdukları sonucuna ulaşılmıştır.¹⁵⁹ Yine konuyla alakalı benzer bir sonuca 2009 yılı aile irşat ve rehberlik büroları karteksinde yer alan verilere göre en

¹⁵⁹ Bozkurt Karalı, *Aile Danışmanlarının Danışmanlık Süreçleri, Becerileri, Karşılaştıkları Sorunlar ve Öz-Yeterlilik Düzeylerinin Belirlenmesi*, 131.

çok danışılan konunun aile içi iletişim problemleri ve boşanma ile ilgili olduğu görülmektedir.¹⁶⁰

Bu araştırmada son olarak manevi danışmanların aile içi problemler kapsamında gerek dini bilginin gerekse danışmanlık becerilerinin danışana aktarımında zorlandığı konularla ilgili tespitlere yer verilmiştir. Aile içi iletişimsizlik ve hurafeler çokça danışılan konular olmakla birlikte danışmanın zorlandığı konular arasında başı çektiği bununla beraber aldatılma ve çarpık ilişkiler konuları ise manevi değerlere sahip ailelerde çok fazla rastlanan konu olmamasına rağmen konunun hassasiyeti ve günümüz dünyasında çeşitli akımların etkisiyle kendini göstermeye başladığı ve zorlanılan konulardan biri olduğu anlaşılmaktadır. Tüm dünyayı etkileyen bu akımların aile kurumuna zarar verdiği, ADRB personelinin de konuyla ilgili kaygıları görülmekle beraber çözüm üretme, yönlendirme, sorunu sağaltmada ise zorlandıkları tespit edilmiştir.

¹⁶⁰ Söylev, *Din Görevlilerinde Dini Danışma ve Rehberlik Yönelimleri*, 206.

SONUÇ VE ÖNERİLER

Diyanet İşleri Başkanlığı bünyesinde manevi danışmanlık ve rehberlik uygulamaları ile sunulan manevi destek hizmetlerinin Kütahya İl Müftülüğü Aile ve Dini Rehberlik Bürosunda görev alan personelin değerlendirmelerinin incelendiği bu çalışmada aile kurumunun dini, manevi boyutları ve ailenin psiko-sosyal gelişiminde etkili olan manevi destek beceri, süreç ve teknikleri ile analiz edilerek yorumlanmıştır.

Sonuçta:

ADRB personeli, yeterli dini eğitim ve deneyime sahip olduklarını belirterek dini anlamda gelen soru ve sorunlara karşı kendilerini yeterli hissettikleri belirlenmiştir. Bununla beraber danışmanlık yeterlikleri konusunda eğitim alan veya almaya devam eden personel danışmanlık becerilerinde de kendilerini yeterli hissettiği, eğitim almamış ya da yeterli eğitim almadığını düşünen personelin ise danışmanlık becerilerinde kendini yetersiz hissettiği tespit edilmiştir.

ADRB personelinin tümü tarafından güçlü iletişim becerileri için empati, objektif olma gibi yeterliklerin bir manevi danışmanda bulunması gerektiği ifade edilmiş olsa da gerçekleştirilen bazı görüşmelerin, manevi destek hizmetinden ziyade fetva sorularına yaklaşım şeklinde gerçekleştirilmekte olduğu, bunun da psiko-sosyal boyutları bulunan danışma sürecinde istenilen şekilde fayda elde edilemediği kanaatine sahip oldukları anlaşılmıştır.

Manevi danışmanlığın destekleyici fonksiyonu kapsamında gerçekleştirilen uygulamalardan toplu görümler ve projeler, konu ve ihtiyaç bakımından manevi danışmanlığın amacına uygun olduğu belirlenmiştir. Daha çok birebir görüşmelerin gerçekleştirildiği görülen uygulamalarda ADRB'nin fiziki koşullarının elverişli olmasının etkili olduğu görülmektedir.

Sorunların sağaltılmasında psikolojik danışma tekniklerinden soru cevap ve etkin dinlemenin çokça kullanıldığı görülmekte, boş sandalye, beyin fırtınası, A-B-C-D tekniği gibi başka teknikler kullanmada personelin yeterli bilgi ve deneyim sahibi olmadıkları belirlenmiştir. Bunların yanında bibliyoterapi tekniğini kullanan danışmanlar da vardır. ADRB’lerde gerçekleştirilen danışmanlık hizmetleri danışanın talebi doğrultusunda devam ettiği için ikinci bir görüşmeyi danışman talep edemediğinden bibliyoterapi gibi uzun görüşmeler gerektiren tekniklerin kullanımının yaygın olmadığı anlaşılmıştır.

Sorunların sağaltılmasında ADRB personelinin dini yeterlikleriyle paralellik gösteren dini argümanların kullanılması sık başvurulan bir yöntem olduğu belirlenmiştir. Personelin dua, zikir gibi tekniklerin danışmanlık becerileriyle beraber kullanılmasının manevi destek sürecini olumlu etkilediğini düşündükleri anlaşılmıştır.

ADRB’ye gelerek yüz yüze gerçekleştirilen görüşmelerde danışmanlar herhangi bir alt ve st sınır koymadan, genellikle bir veya iki defa olacak şekilde hissedilen ihtiyaçlar doğrultusunda görüşmelerini gerçekleştirdikleri tespit edilmiştir.

Araştırmaya katılan personelin çoğunun psikolojik danışmanlık, ilke ve teknikleriyle ilgili ders aldıkları anlaşılmakla beraber alınan eğitimin uygulamada istenen şekilde etkili olamadığı kanaatini taşıdıkları görülmektedir. Bununla beraber müdahale yöntemlerinde ve manevi danışmanlık uygulamalarında kullanılan sınırlı tekniklerle alınan derslerin uygulamaya geirilemeden unutulduğu anlaşılmıştır.

ADRB personelinin danışanlarının olumlu ya da olumsuz dini başa çıkma süreçlerini değerlendirebildikleri tespit edilmiştir. Personelin gerektiğinde ilgili diğer birimlere yönlendirme konusunda bilgi ve kabiliyetlerinin yeterli olduğu anlaşılmıştır.

ADRB personelinin dini bilgi ve danışmanlık becerilerini aktarırken en çok zorlandıkları konuların aile içi iletişimsizlik, hurafeler ve çarpık ilişkiler olduğu belirlenmiştir.

Araştırma sonuçlarının çerçevesinde şu öneriler getirilebilir:

ADRB’de manevi danışmanlık hizmeti sunacak personele verilen eğitimlerde uygulamalı derslere ağırlık verilmelidir.

ADRB personeli ile manevi destek sürecine ve bireyin psikolojik iyi oluşuna katkı sağlaması beklenen resmi veya sivil kurumlarda görev alan diğer alan uzmanlarıyla iş birliği teşvik edilmelidir.

Bu araştırma sonuçlarının farklı bölgelerdeki ADRB personellerinin beklenti ve tutumlarına yönelik yapılacak diğer araştırma sonuçlarıyla karşılaştırılması gerekir.

İlgili personelin psikolojik yeterliğin yanında daha iyi danışmanlık hizmeti sunabilmek için daha geniş spektrumlu okuma yelpazesi oluşturulmaları gerektiği önerilebilir.

Özellikle medya, sanal alem, internet ortamının aileleri ne kadar etkilediği üzerine kafa yorulup bunun etkilerinden aileyi kurtarmak için çaba sarf etmek gerekmektedir. Bu konuda da uyanık bir zihin önerilmektedir. Danışmanların sosyal medyanın danışanların sorunlarının oluşması üzerine etkilerine yönelik uyanık ve dikkatli olması önerilebilir.

Manevi destek hizmeti sunan din görevlilerinin günahlardan kaçınma ve günahlara dikkat çekme yerine doğrulara, iyi ve güzel davranışa dikkat çeken dini söylemlerin kullanılması tavsiye edilebilir.

KAYNAKÇA

- Acur Özdemir, Filiz. *Feminist Yaklaşımın Kadınların Gözünden Değerlendirilmesi Bursa Örneği*. Dumlupınar Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Yüksek Lisans, 2018.
- Adak, Sevgi. “Aile Dışında Hayat Var mı? Bir Kampanyanın Ardından”. *Başka Bir Aile Anlayışı Mümkün mü?* 164-171. İstanbul: Heinrich Böll Stiftung Derneği Türkiye Temsilciliği, 2013.
- Akyüz, Niyazi - İhsan Çapcıoğlu (ed.). “Toplumsal Yapı, Değişme ve Din”. *Ana Başlıklarıyla Din Sosyolojisi*. 458. Ankara: Grafiker Yayınları, 6. Basım, 2018.
- Altaş, Nurullah. “Din Hizmetleri ve Dini Danışmanlık İlişkisi”. *Dini Danışmanlık ve Din Hizmetleri*. 13-34. İstanbul: Ensar Neşriyat, 1. Basım, 2014.
- Altaş, Nurullah. “Dini Danışmanlığın Teorik Temelleri”. *Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 41/1 (2000), 327-350.
- Altaş, Nurullah - Mustafa Köylü (ed.). *Dini Danışmanlık ve Din Hizmetleri*. İstanbul: Ensar Neşriyat, 1. Basım, 2014.
- Altıntaş, Muhammed Esat. “Hastanelerde Gerçekleştirilen Manevi Danışmanlık ve Rehberlik Hizmetleri Üzerine Nitel Bir Araştırma (Kayseri Örneği)”. *Amasya Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 11 (27 Aralık 2018), 221-256.
- Andrews, Shiquina L. *Psychological Effects of Spiritually Integrated Therapy for Infertile Women*. Alabama: Submitted to the graduate faculty of The University of Alabama at Birmingham, Yayınlanmamış Doktora, 2013.
- Angın, Yasemin. *Aile ve Dini Rehberlik Bürosu Görevlilerinin Karşılaştıkları Psikososyal Sorunlara Yaklaşımlarının Dini Danışmanlık ve Rehberlik Açısından Değerlendirilmesi*. Atatürk Üniversitesi Eğitim Bilimleri Enstitüsü, Yayınlanmamış Yüksek Lisans, 2016.
- Apaydın, Halil. “İbadet Psikolojisi”. *Tabula Rasa: Felsefe-Teoloji* 3/9 (2003), 181-198.
- Ay, Mehmet Emin. “Rehberlik Kavramı ve İlkeleri”. *Din Eğitimi ve Din Hizmetlerinde Rehberlik*. ed. Mehmet Emin Ay. 178-200. Eskişehir: Anadolu Üniversitesi Yayını, 6. Basım, 2010.
- Aybey, Salih. “Dini Danışmanlık Bağlamında Aile ve Dini Rehberlik Büroları”. *Gaziosmanpaşa Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 3/2 (2015), 137-152.
- Aybey, Salih. *Diyanet İşleri Başkanlığı Aile ve Dini Rehberlik Bürolarına Gelen Soruların Analiz ve Değerlendirilmesi: Ege Bölgesi Örneği*. Süleyman Demirel Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Doktora, 2015.

- Aydın, Ali Rıza. “İnanma İhtiyacı ve Dinî Ritüellerin Psikolojik Değeri”. *Dinbilimleri Akademik Araştırma Dergisi* 9/2 (01 Nisan 2009), 87-100.
- Ayten, Ali. *Din ve Sağlık Kavram, Kuram ve Araştırma*. İstanbul: Marmara Akademi Yayınları, 2018.
- Balcı Arvas, Fatma. *Aile Psikolojisi, Din ve Değerler*. Bursa: Emin Yayınları, 1. Basım, 2020.
- Baltacı, Ali. “Nitel Araştırma Süreci: Nitel Bir Araştırma Nasıl Yapılır?” *Ahi Evran Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi* 5/2 (24 Aralık 2019), 368-388. <https://doi.org/10.31592/aeusbed.598299>
- Baltacı, Ali. “Nitel Araştırmalarda Örneklem Yöntemleri ve Örnek Hacmi Sorunsalı Üzerine Kavramsal Bir İnceleme”. *Bitlis Eren Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi* 7/1 (28 Haziran 2018), 231-274.
- Bayer, Ali. “Değişen Toplumsal Yapıda Aile”. *Şırnak Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 4/8 (01 Aralık 2013), 101-129.
- Baygeldi, Merve Reyhan. “Türkiye’de Modern Sorunlara Dini Bir Çözüm Olarak Manevi Danışmanlık Uygulaması Mevcut Durum ve Öneriler”. *SETA Analiz* 234 (2018), 31.
- Bayraktar Karahan, Fatma. *İslam’da Aile*. Ankara: Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, 3. Basım, 2020.
- Bozkurt Karalı, Merve Nur. *Aile Danışmanlarının Danışmanlık Süreçleri, Becerileri, Karşılaştıkları Sorunlar ve Öz-Yeterlilik Düzeylerinin Belirlenmesi*. Ankara: Hacettepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Yüksek Lisans, 2019.
- Burger, Jerry M. *Kişilik Psikoloji Biliminin İnsan Doğasına Dair Söyledikleri*. İstanbul: Kaknüs Yayınları, 1. Basım, 2006.
- Canel, Azize Nilgün. *Evlilik ve Aile Hayatı*. İstanbul: Aile ve Sosyal Politikalar Bakanlığı, 2. Basım, 2011.
- Cashwell, Craig S. - Young, J. Scott. “Spiritual and Religious Competencies: A National Survey of CACREP Accredited Programs”. *Counseling and Values* 47 (2002), 22-33.
- Cebeci, Suat. “Bir Din Öğretimi Yaklaşımı Olarak Dini Danışma ve Rehberlik”. *Değerler Eğitimi Dergisi* 8/19 (01 Haziran 2010), 53-69.
- Cengil, Muammer. “Depresyon ve Din”. *Ruh Sağlığı ve Din*. ed. Nevzat Gencer vd. 179-207. Kars: Ertem Kafkars Yayınları, 1. Basım, 2022.
- Corsini, Raymond J. - Wedding, Danny. *Current Psychotherapies*. çev. Seda Darcan Çiftçi vd. İstanbul: Kaknüs Yayınları, 2012.

- Çayır Yakut, Melike - Sarıtaş, Mustafa Tuncay. “Nitel Veri Analizinde Bilgisayar Kullanımı: Bir Betimsel İçerik Analizi (2011-2016)”. *Necatibey Eğitim Fakültesi Elektronik Fen ve Matematik Eğitimi Dergisi* 11/2 (18 Aralık 2017), 518-544.
- Çiftkat, Saadet. *Diyanet İşleri Başkanlığı Bünyesindeki Aile İrşat ve Rehberlik Hizmetlerinin Din Eğitimi Açısından Değerlendirilmesi (Elazığ İli Örneği)*. Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Yüksek Lisans, 2011.
- Çolak, Abdullah. “İslam’da Aile Kurumunu Korumaya Yönelik Tedbirler”. *İnönü Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 7/1 (03 Şubat 2017), 105-137.
- Denizli, Serkan. “Psikolojik Danışma Süreç ve Sonuç Araştırmaları Kapsamında Psikolojik Danışma Becerileri Üzerine Bir Tarama”. *Ege Eğitim Dergisi* 10/1 (01 Nisan 2009), 1-21.
- Durğun, Arif. “Aile İçi Problemler ve Çözüm Önerileri”. *Mehir Aile Dergisi* 1 (2016), 83-95.
- Düzenli Öztürk, Seren. *Kronik Tutuk Afazili Bireylerde İletişim Yeterliliğinin İletişim Yeterliliği Değerlendirme Aracı (İYDA) ve Sözel Olmayan İletişim Sınıflaması (SOİS) ile Değerlendirilmesi*. Eskişehir: Anadolu Üniversitesi Sağlık Bilimleri Enstitüsü, Yayınlanmamış Yüksek Lisans, 2010.
- Düzgüner, Sevde. “Nereden Çıktı Bu Maneviyat: Manevi Bakımın Temellerine İlişkin Kültürlerarası Bir Analiz”. *Manevi Danışmanlık ve Rehberlik*. ed. Ali Ayten vd. 1/17-43. İstanbul: DEM Yayınları, 1. Basım, 2016.
- Düzgüner, Sevde - Ayten, Ali. *Manevi Danışmanlık ve Rehberlik Hizmetleri Temel Bilgiler Kılavuzu*. Ankara: Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, 2. Basım, 2020.
- Ekşi, Halil vd. “Okul Psikolojik Danışmanlarında İş Doyumunun Yordayıcısı Olarak Psikolojik Danışma Özyeterliliği ve Dinleme Becerileri”. *Abant İzzet Baysal Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi* 15/2 (21 Aralık 2015), 84-103.
- Ekşi, Halil - Kahraman, Zehra. “Bir Evlilik ve Aile Hayatı Eğitim Programının Evli Kadınlarda Evlilik Uyumuna ve Aile Sistemine Etkisi”. *Marmara Üniversitesi Atatürk Eğitim Fakültesi Eğitim Bilimleri Dergisi* 36/36 (31 Ocak 2014), 129-145.
- Erul, Bünyamin. “Küreselleşen Dünyada Aile”. *Hz. Peygamber’in Öğretisinde Aile*. 417. Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı, 2010.
- Geçioğlu, Ahmet Rifat - Döner, Ertuğrul. “İslam’da Evlilik ve Aile Bağlamında Günümüzde Tartışılan Konular Üzerine Psiko-Sosyal Bir Değerlendirme”. *Çukurova Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi (ÇÜİFD)* 19/2 (27 Aralık 2019), 603-627. <https://doi.org/10.30627/cuilah.621379>

- Genç, Selçuk. *Toplumsal Kurum Olarak Dinin Aile Kurumundaki Yeri Aile İrşat ve Rehberlik Büroları Çankaya Müftülüğü Örneği*. Kırıkkale Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Yüksek Lisans, 2015.
- Gladding, Samuel T. *Aile Terapisi Tarihi Kuram ve Uygulamaları*. çev. İbrahim Keklik - İbrahim Yıldırım. Ankara: Türk Psikolojik Danışma ve Rehberlik Derneği Yayınları, 5. Basım, 2015.
- Güler, Deniz - Ulutak, Nazmi. “Aile Kavramının Tarihsel Gelişimi ve Türk Toplum Yaşantısında Aile”. *Kurgu* 11/1 (01 Ocak 1993), 50-75.
- Gürbüz, Suat - Varoğlu, M. Abdülkadir. “Gelişime Açıklık Kişilik Özelliğinin Örgüt Kültürü Eğilimleri ve Örgütsel Değişim Algısı Arasındaki İlişkide Düzenleyici Rolü”. *Biga İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi* 2/2 (31 Ağustos 2022), 137-154.
- Gürses, İbrahim. *Dindarlık ve Kişilik*. Bursa: Emin Yayınları, 2017.
- Gürses, İbrahim. *Kölelik ve Özgürlük Arasında Din Üniversite Öğrencileri Üzerinde Sosyal Psikolojik Bir Araştırma*. Bursa: Arasta Yayınları, 2001.
- Gürses, İbrahim. *Sufi Kişilik Psikolojisi Melamiler Örneği*. Ankara: Hece Yayınları, 1. Basım, 2019.
- Güvenç, Emel. “Manevi Danışmanlığın Felsefi Temelleri Bağlamında Stoa Ahlak Öğretisi”. *Uludağ Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 29/2 (26 Aralık 2020), 529-558.
- Hackney, Harold - Cormier, Sherry. *Professional Counselor: A process Guide to Helping*. çev. Tuncay Ergene - Seher Aydemir Sevim. Ankara: Mentis Yayıncılık, 2008.
- Hökelekli, Hayati. *Çocuk, Genç, Aile Psikolojisi ve Din*. İstanbul: DEM Yayınları, 2016.
- Hökelekli, Hayati. *Din Psikolojisi*. Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı, 12. Basım, 2016.
- Hökelekli, Hayati. *Psikolojiye Giriş*. Bursa: Emin Yayınları, 4. Basım, 2013.
- İlden Koçkar, Aylin - Harma, Mehmet. “Aile İçi Anlaşmazlıklar, Çocuklara Yansımaları ile Çocuğun Değerinin Yıllar İçerisinde Değişimi”. *Türkiye Aile Yapısı İleri İstatistik Analizi*, 2018. 436. Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı, 1. Basım, 2019.
- İslamoğlu, Hamdi - Alnıaçık, Ümit. *Sosyal Bilimlerde Araştırma Yöntemleri*. İstanbul: Beta, 6. Basım, 2019.
- Işık, Zehra. *Aile İrşat ve Rehberlik Bürosuna Gelenlerin Psiko-Sosyal Zemini, Kırşehir Örneği*. Erciyes Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Yüksek Lisans, 2011.

- Kanger, Faruk. “Manevi Rehberlikte Proaktif Bir Yaklaşım Olarak Hz. Muhammed’in (sav) Örneği”. *İstanbul Sabahattin Zaim Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi* 3/6-7 (2015), 79-103.
- Karagöz, Sema - Gümüş Böke, Emine. *Aile ve Dini Rehberlik Merkezlerinde Manevi Danışmanlık ve Rehberlik Hizmetleri*. ed. Sevdü Düzgüner - Ali Ayten. Ankara: Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, 2. Basım, 2020.
- Karasar, Niyazi. *Bilimsel Araştırma Yöntemi*. Ankara: Nobel Akademik Yayıncılık, 27. Basım, 2014.
- Keleş, Anıl - Tagay, Özlem. “Psikolojik Danışman Koşulsuz Kabul Eğilimi Ölçeği’nin Geliştirilmesi ve Psikometrik Özelliklerinin İncelenmesi”. *Pamukkale Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi* 57 (2023), 131-150.
- Kılıç, Mustafa. “Yunus Emre’nin Şiirlerinde Yer Alan Psikolojik Danışma İlkelerinden Seçme Örnekler”. *Dokuz Eylül Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi Türk Kültürünü Mayalayanlar Özel Sayısı* (2021), 105-130.
- Kılınçer, Hatice. *Maneviyat Yönelimli Aile Danışmanlığı: Yaşantısal Aile Danışmanlığı Çerçevesinde Bir Model Önerisi*. İstanbul: Marmara Üniversitesi Sosyal Enstitüsü, Yayınlanmamış Doktora, 2021.
- Kıral, Bilgen. “Nitel Bir Veri Analizi Yöntemi Olarak Doküman Analizi”. *Siirt Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi* 8/15 (2020), 170-189.
- Kızılgeçit, Muhammed. “Yalnızlık ve Din”. *Ruh Sağlığı ve Din*. ed. Nevzat Gencer vd. 153-178. Kars: Ertem Kafkars Yayınları, 2022. Basım, 2022.
- Koç, Mustafa. “Manevî-[Psikolojik] Danışmanlık ile İlgili Batı’da Yapılan Bilimsel Çalışmaların Tarihi ve Literatürü (1902-2010) Üzerine Bir Araştırma - I”. *Çukurova Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi (ÇÜİFD)* 12/2 (01 Haziran 2012), 201-237.
- Köylü, Mustafa. “Teoriden Pratiğe Dini Danışmanlık ve Rehberlik Hizmetleri: Samsun Örneği”. *Manevi Danışmanlık ve Rehberlik*. ed. Ali Ayten vd. 1/67-99. İstanbul: DEM Yayınları, 1. Basım, 2016.
- Lameei, Vahideh - Bilici, Mustafa. “Dinin Psikolojik İyi Oluş Üzerindeki Rolü ve Değerlendirilmesi”. *İstanbul Sabahattin Zaim Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi* 9/19 (17 Ocak 2022), 57-68.
- Mehmedoğlu, Ali Ulvi. “Din, Dindarlık ve Değerler”. *İstanbul Sabahattin Zaim Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi* 1/2 (Bahar 2013), 173-189.
- Meydan, Betül. “Psikolojik Danışman Adaylarına Psikolojik Danışma Becerilerinin Kazandırılması: Karşılaştırmalı Bir İnceleme”. *Hacettepe Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi (H. U. Journal of Education)* 29/3 (2014), 110-123.
- Nazlı, Serap. *Aile Danışmanlığı*. Ankara: Anı Yayıncılık, 14. Basım, 2014.

- Ok, Üzeyir. “Dini Danışmalık: Tanımı ve Tarihi”. *Dini Danışmanlık ve Din Hizmetleri*. ed. Nurullah Altaş - Mustafa Köylü. 35-54. İstanbul: Ensar Neşriyat, 1. Basım, 2014.
- Ok, Üzeyir. “Türkiye’de Din Psikolojisi: Neredeyiz ve Nereye Gidebiliriz?” *İslami Araştırmalar Dergisi* 19/3 (2006), 441-456.
- Önsay, Mustafa (ed.). *Değişen İlişkiler ve Roller Bağlamında Aile*. İstanbul: Endülüs Yayınları, 1. Basım, 2017.
- Özdemir, Ömer. *Aile İrşat ve Rehberlik Bürolarının Yetişkin Din Eğitimi Katkısı (Adana İli Örneği)*. Çukurova Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Yüksek Lisans, 2013.
- Özdoğan, Öznur. “İnsanı Anlamaya Yönelik Bir Yaklaşım: Pastoral Psikoloji”. *Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 47/2 (2006), 127-141.
- Özgenel, Mustafa - Yılmaz, Özden. “The Relationship between Spiritual Well-Being and Happiness: An Investigation on Teachers”. *Spiritual Psychology and Counseling* 5/3 (15 Ekim 2020), 287-300.
- Özgüven, İbrahim Ethem. *Bireyi Tanıma Teknikleri*. Ankara: Nobel Akademik Yayıncılık, 11. Basım, 2016.
- Özoğlu, Süleyman Çetin. *Eğitimde Rehberlik ve Psikolojik Danışma*. Ankara: Ankara Üniversitesi Eğitim Bilimleri Fakültesi Yayınları, 3. Basım, 2007.
- Öztürk, Ezgi. *Aile Bütünlüğünün Korunması Kapsamında Diyanet İşleri Başkanlığı’na Bağlı Aile ve Din Rehberlik Bürolarının İşlevi: Antalya Müftülüğü Örneği*. Çanakkale Onsekiz Mart Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Yüksek Lisans, 2019.
- Peker, Hüseyin. “Aile İrşat ve Rehberlik Bürolarında Dini Danışmanlık ve Din Hizmetleri”. *Dini Danışmanlık ve Din Hizmetleri*. ed. Nurullah Altaş - Mustafa Köylü. 301-313. İstanbul: Ensar Neşriyat, 1. Basım, 2014.
- Richard, P. Scott vd. “Development and Validation of the Theistic Spiritual Outcome Survey”. *Psychotherapy Research* 4/15 (2005), 457-469.
- Selman, Adnan. “Aile-Din İlişkisi ve Aile İçi Roller”. *Akademia Sosyal Bilimler Dergisi* 4 (01 Haziran 2018), 13-20.
- Simav, Esmâ. *Erzurum ve Bursa İl Müftülüklerine Sorulan Sorular Işığında Türkiye’deki Aile Hayatının Sosyolojik Analizi*. Uludağ Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Yüksek Lisans, 2009.
- Söylev, Ömer Faruk. *Din Görevlilerinde Dini Danışma ve Rehberlik Yönelimleri*. Bursa: Düşünce Kitapevi, 1. Basım, 2019.

- Söylev, Ömer Faruk. *Manevi Bakım ve Danışma Psikolojisi*. Ankara: Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, 2. Basım, 2020.
- Söylev, Ömer Faruk. *Suçta Sürüklenmiş Çocuklar ve Maneviyat*. Ankara: Sonçağ Akademi, 1. Basım, 2022.
- Şen, Bilge. *İstanbul Müftülüğü Aile İrşat ve Rehberlik Bürosuna Sorulan Sorular Işığında İstanbul'da Aile Hayatının Sosyolojik Analizi*. Uludağ Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Yüksek Lisans, 2010.
- Tekindal, Melike - Arsu Uğuz, Şerife. "Nitel Araştırma Yöntemi Olarak Fenomenolojik Yaklaşımın Kapsamı ve Sürecine Yönelik Bir Derleme". *Ufuk Ötesi Bilim Dergisi* 20/1 (29 Aralık 2020), 153-172.
- Topuz, İlhan. *Din Görevlilerinin Manevi Danışmanlık Yeterlilikleri*. Isparta: Manas Yayıncılık, 2014.
- Topuz, İlhan. "Manevi Danışmanlık ve Rehberlik Hizmetlerinde Temel Nitelik ve Yeterlilikler". *Manevi Danışmanlık ve Rehberlik*. ed. Ali Ayten vd. 1/237-257. Ankara: DEM Yayınları, 1. Basım, 2016.
- Tuncel, Zehra. *Ankara İlindeki Aile ve Dini Rehberlik Bürolarına Yapılan Başvurularda Öne Çıkan Temel Problemlerin Yetişkin Din Eğitimi Açısından İncelenmesi*. Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Yüksek Lisans, 2021.
- Uslu, Mustafa. *Psikolojik Danışmanların Danışma Becerisinin Geliştirilmesi*. Konya: Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Doktora, 2005.
- Yağlı Soykan, Nurdan. "Psikolojik İyi Oluş ve Din". *Ruh Sağlığı ve Din*. ed. Nevzat Gencer vd. 397-438. Kars: Ertem Kafkars Yayınları, 2022.
- Yaka, Barış. "Mikro Beceri Eğitimi Programı'nın Psikolojik Danışman Adaylarının Psikolojik Danışma Becerilerine Etkisi". *Ege Eğitim Dergisi* 14/2 (01 Ağustos 2013), 1-24.
- Yaka, Barış. *Psikolojik Danışmanların Temel Psikolojik Danışma Becerilerine İlişkin Yeterlik Düzeylerinin Bazı Değişkenlere Göre İncelenmesi*. İzmir: Ege Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Yüksek Lisans, 2005.
- Yam, Faruk Caner - İlhan, Tahsin. "Psikolojik Danışma Öz Yeterliği: Kişilik Özellikleri, Kaygı Düzeyleri ve Geçmiş Eğitim Yaşantıları". *Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi* 9/42 (2016), 1304-1313.
- Yates, Jerome W. vd. "Religion in Patients with Advanced Cancer". *Medical and Pediatric Oncology* 9/2 (1981), 121-128.
- Yıldırım, Ali - Şimşek, Hasan. *Sosyal Bilimlerde Nitel Araştırma Yöntemleri*. Ankara: Seçkin Yayıncılık, 12. Basım, 2021.

- Yıldırım, İbrahim. “Psikolojik Danışma ve Rehberlik Programı Öğrencileri ile Psikoloji Programı Öğrencilerinin Empatik Eğilim ve Empatik Beceri Düzeyleri”. *Hacettepe Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi* 7 (1992), 193-207.
- Yıldırım, Suzan. *Yaşanmış Olaylar Bağlamında Dini Danışmanlığa Konu Olan Aile İçi Sorunlar: Bursa ve İzmir Örneği*. Süleyman Demirel Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Doktora, 2019.
- Yılmaz, Necla. *Aile İrşat ve Rehberlik Bürolarında Yapılan Dini Danışmanlık: Çorum Örneği*. Hitit Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Yüksek Lisans, 2012.
- Din Hizmetleri Genel Müdürlüğü Uygulama Genelgesi, Din Hizmetleri Genel Müdürlüğü Uygulama Genelgesi. (15 Aralık 2020).
- Diyanet İşleri Başkanlığı Aile ve Dini Rehberlik Büro veya Merkezleri Çalışma Yönergesi, Diyanet İşleri Başkanlığı Aile ve Dini Rehberlik Büro veya Merkezleri Çalışma Yönergesi. (23 Temmuz 2015).
- Diyanet İşleri Başkanlığı Aile ve Dini Rehberlik Büro veya Merkezleri Çalışma Yönergesi, Diyanet İşleri Başkanlığı Aile ve Dini Rehberlik Büro veya Merkezleri Çalışma Yönergesi. (10 Ocak 2019).
- Diyanet İşleri Başkanlığı Görev ve Çalışma Yönergesi, Diyanet İşleri Başkanlığı Görev ve Çalışma Yönergesi. (31 Temmuz 2017).
- Diyanet İşleri Başkanlığı Kuruluş ve Görevleri Hakkında Kanun, Diyanet İşleri Başkanlığı Kuruluş ve Görevleri Hakkında Kanun. 633 (15 Ağustos 1965).

EKLER

EK 1. Bursa Uludağ Üniversitesi Sosyal Bilimler Etik Kurulu Raporu

BURSA ULUDAĞ ÜNİVERSİTESİ
ARAŞTIRMA VE YAYIN ETİK KURULLARI
(Sosyal ve Beşeri Bilimler Araştırma ve Yayın Etik Kurulu)
TOPLANTISI

OTURUM TARİHİ
28 Ocak 2022

OTURUM SAYISI
2022-01

KARAR NO 12: Sosyal Bilimler Enstitüsü Müdürlüğü'nden alınan Manevi Danışmanlık ve Rehberlik (Disiplinlerarası) Anabilim Dalı yüksek lisans öğrencisi 702031019 numaralı Sena SÖYLEV'in "Aileye Yönelik Manevi Destek Hizmetlerinin Aile ve Dini Rehberlik Bürosu Personeli Tarafından Değerlendirilmesi" adlı tez çalışması kapsamında görüşme sorularının değerlendirilmesine geçildi.

Yapılan görüşmeler sonunda; Sosyal Bilimler Enstitüsü, Manevi Danışmanlık ve Rehberlik (Disiplinlerarası) Anabilim Dalı yüksek lisans öğrencisi 702031019 numaralı Sena SÖYLEV'in "Aileye Yönelik Manevi Destek Hizmetlerinin Aile ve Dini Rehberlik Bürosu Personeli Tarafından Değerlendirilmesi" adlı tez çalışması kapsamında görüşme sorularının fikri, hukuki ve telif hakları bakımından metot ve ölçeğine ilişkin sorumluluğu başvurucuya ait olmak üzere uygun olduğuna oybirliği ile karar verildi.

Prof. Dr. Feridun YILMAZ
Kurul Başkanı

Prof. Dr. Abamüslim AKDEMİR
Üye

Prof. Dr. Doğan ŞENYÜZ
Üye

Prof. Dr. Ayşe OĞUZLAR
Üye

Prof. Dr. Vejdi BİLGİN
Üye

Prof. Gülay GÖĞÜŞ
Üye

Prof. Dr. Alev SINAR UĞURLU
Üye

EK 2. Uygulama İzin Onayı

T.C.
KÜTAHYA VALİLİĞİ
İl Müftülüğü

Sayı : E-87939758-204-3224840
Konu : Sena SÖYLEV'in Uygulama İzni

BURSA ULUDAĞ ÜNİVERSİTESİ REKTÖRLÜĞÜNE

İlgi : Bursa Uludağ Üniversitesi Rektörlüğünün 20.12.2022 tarihli ve 85528818-36580 sayılı yazısı.

İlgi yazınıza istinaden Üniversiteniz Sosyal Bilimler Enstitüsü Manevi Danışmanlık ve Rehberlik Anabilim Dalı yüksek lisans öğrencisi Sena SÖYLEV'in Müftülüğümüz Aile ve Dini Rehberlik Merkezi personelinden oluşan örneklem grubuyla görüşme yapabilmesi için, onay izni ekte gönderilmiştir.

Gereğini arz ederim.

Hüseyin DEMİRTAŞ
İl Müftüsü

Ek: İlgi yazı. (1 Sayfa)

Bu belge, güvenli elektronik imza ile imzalanmıştır.

Doğrulama Kodu: 884458C7-4DE8-4D39-A6AC-1F1B40B056A5

Doğrulama Adresi: <https://www.turkiye.gov.tr/>

Alipaşa Mh. Atatürk Bulvarı No: 8 43020 Merkez/KÜTAHYA

Telefon: (274) 223 63 12 Belgegeçer (Faks): (274) 223 63 13

E-posta: kutahya@diyanet.gov.tr İnternet Adresi: kutahya.diyanet.gov.tr

Bilgi için: Saliha MİMLER
Memur (Ş) (5-15)

T.C.
KÜTAHYA VALİLİĞİ
İl Müftülüğü

Sayı : E-87939758-204-3223385
Konu : Sena SÖYLEVİ'nin Uygulama İzni

KÜTAHYA İL MÜFTÜLÜĞÜNE

İlgi : Bursa Uludağ Üniversitesi Rektörlüğünün 20.12.2022 tarihli ve 85528818-36580 sayılı yazısı.

İlgi yazı ile, Bursa Uludağ Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Manevi Danışmanlık ve Rehberlik (Disiplinlerarası) Bilim Dalı'nda yüksek lisans çalışması yapmakta olan Sena SÖYLEVİ'nin "Aileye Yönelik Manevi Destek Hizmetlerinin Aile ve Dini Rehberlik Bürosu Personeli Tarafından Değerlendirilmesi" başlıklı tez çalışması için veri toplamak amacıyla Müftülüğümüz Aile ve Dini Rehberlik Merkezi personelinden oluşan örneklem grubuyla görüşme yapılabilmesi hususunu;
Olurlarınıza arz ederim.

Tuğba ANATOPRAK
İl Müftü Yardımcısı

OLUR
Hüseyin DEMİRTAŞ

İl Müftüsü

Bu belge, güvenli elektronik imza ile imzalanmıştır.

Doğrulama Kodu: BE0B6232-6AE5-43C9-8AD9-90DCED78DDF9

Doğrulama Adresi: <https://www.turkiye.gov.tr/>

Alipaşa Mh. Atatürk Bulvarı No: 8 43020 Merkez/KÜTAHYA

Telefon: (274) 223 63 12 Belgegeçer (Faks): (274) 223 63 13

E-posta: kutahya@diyanet.gov.tr İnternet Adresi: kutahya.diyanet.gov.tr

Bilgi için: Saliha MİMLER
Memur (Ş) (5-15)

EK 3. Yarı Yapılandırılmış Görüşme Formu

Demografik Bilgiler

Cinsiyetiniz:	 Kadın	 Erkek
Yaşınız:	 22 Yaş ve altı 31-45 Yaş	 23-30 Yaş 45 Yaş üstü
Medeni Durumuz:	 Bekar Diğer (yazınız:.....)	 Evli
Çocuğunuz var mı?:	 Yok	 Var (kaç tane?:.....)
Öğrenim Durumunuz:	 İlahiyat Önlisans Yüksek Lisans	 İlahiyat Fak. Doktora
Manevi Danışmanlığa yönelik eğitim aldınız mı?	 Hayır	 Evet(se Yazınız):
Danışmanlık Yaptığınız Süre:	 0-2 Yıl 6-8 Yıl	 3-5 Yıl 9-10 Yıl
Asli Göreviniz:	 K. Kursu Öğr. İmam-Hatip Din Hizmetleri Uzmanı Diğer	 Müezzin-Kayyım Vaiz/Vaize
Mesleki Kıdeminiz:	 0-5 Yıl 11-15 Yıl	 6-10 Yıl 16-20 Yıl

Görüşme soruları

1. Kendinizi manevi danışmanlık alanında yeterli hissediyor musunuz?
2. Size göre manevi danışmanın hangi kişisel özelliklere sahip olması gerekir?
3. Aileye yönelik dini konularda sorulara tatmin edici cevap verecek kadar kendinizi dini yönden yeterli buluyor musunuz?
4. Manevi danışmanlık hizmeti sunarken dini ders, sohbet, vaaz-hutbe gibi hizmetlerden farklı olarak ne yapıyorsunuz?
5. Danışanınızın sorununu sağıaltmak için hangi teknikleri kullanıyorsunuz?
6. Danışmanlık görüşmelerinizde danışanınızla toplamda kaç görüşme yapıyorsunuz?
7. Manevi danışmanlıkta müdahale tekniklerinden hangisini daha fazla kullanıyorsunuz?
8. Manevi danışmanlık ve rehberlik eğitiminiz esnasında psikolojik danışmanlık ilke ve teknikleriyle ilgili herhangi bir ders aldınız mı?
9. Olumsuz dini başa çıkma yöntemine başvuran danışanlarınız oldu mu?
 - Nasıl bir danışmanlık süreci yaşadınız?
10. Farklı psikolojik rahatsızlıkları olan danışanları, ilgili uzmana yönlendirme konusunda bilgi düzeyiniz nedir?
 - Hiç yönlendirme yaptınız mı? Kime?
11. Aile içi sorunlarla alakalı danışılan konularda dini bilgi ve danışmanlık becerilerinizi danışana aktarmada en zorlandığınız konu veya konular nelerdir?